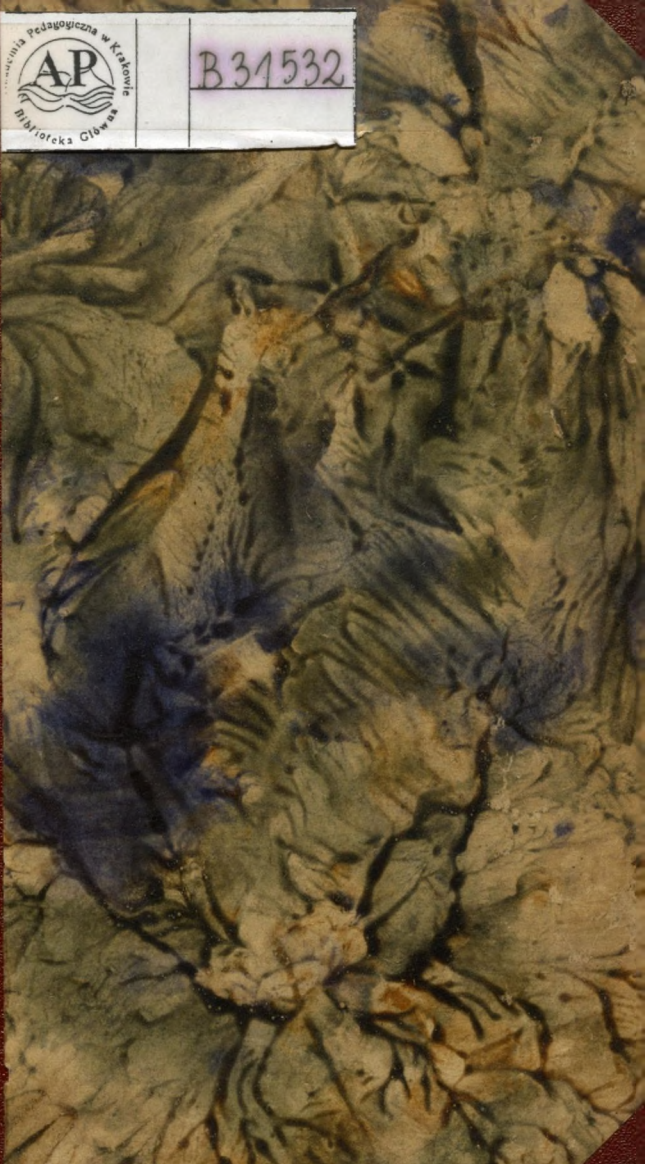

B34532

SZYMON MATUSIAK.

LEKCYE PRAKTYCZNE
i
WSKAZÓWKI METODYCZNE

DO NAUKI

GRAMATYKI POLSKIEJ

W SZKOŁACH LUDOWYCH, DO NAUKI PRYWATNEJ,
TUDZIEŻ DO EGZAMINÓW KWALIFIKACYJNYCH.

PODRĘCZNIK DLA NAUCZYCIELI.

—
CZĘŚĆ CZWARTA.
—

LWÓW.

NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA PEDAGOGICZNEGO.

1. Zwłękowa drukarnia we Lwowie, ulica Lindego 1. 4.

1914.

SZYMON MATUSIAK.

LEKCYE PRAKTYCZNE
i
WSKAZÓWKI METODYCZNE

DO NAUKI

GRAMATYKI POLSKIEJ

W SZKOŁACH LUDOWYCH, DO NAUKI PRYWATNEJ,
TUDZIEŻ DO EGZAMINÓW KWALIFIKACYJNYCH.

PODRĘCZNIK DLA NAUCZYCIELI.

LWÓW.

NAKŁADEM POLSKIEGO TOWARZYSTWA PEDAGOGICZNEGO.

1. Związkowa drukarnia we Lwowie, ulica Lindego 1. 4.

1914.

31.532 B

UP - Kraków BG

1050271974

Część czwarta.

1. Zdanie.

1. Zdanie pojedyncze.

a) Zdanie proste.

a) Podmiot i orzeczenie.

Nauczyciel każe tworzyć zdania proste, najpierw takie, których orzeczeniem jest czasownik, potem takie, których orzeczeniem jest rzeczownik, wreszcie takie, których orzeczeniem jest przymiotnik lub inne imię. Zapytuje następnie, co musi być w każdym zdaniu, co nazywamy podmiotem, co orzeczeniem, co nazywamy w zdaniu łącznikiem i kiedy łącznik potrzebny, czy zawsze podmiot jest jawny, w czym bywa ukryty, jakie zdanie zwiemy prostem?

Jeżeli powiem do was: *Cicho!* (zdanie to pisze nauczyciel na tablicy) to jakiego wyrazu brakuje tutaj do pełności zdania? *U.* Jeżeli pan powie do nas: *Cicho!* to do pełności zdania brakuje wyrazu *bądźcie*. *N.* Całe więc zdanie, jak powinno brzmieć? *U.* Całe więc zdanie powinno brzmieć: *Cicho bądźcie!* *N.* Rozbierz to zdanie! *U.* Podmiot *wy*; orzeczenie: *bądźcie*; *cicho* określenie przysłówkowe, należące do orzeczenia na pytanie: jak. *N.* Jeżeli więc powiem: *Cicho!* to z całego zdania wypowiadam tylko co? *U.* Jeżeli powiem: *Cicho*, to z całego zdania wypowiadam tylko określenie przysłówkowe. *N.* A co pozostaje domyślnem? *U.* A pozostaje domyślnym podmiot i orzeczenie. Nauczyciel pisze jeszcze na tablicy zdania, jak: *Z Bogiem! Do bro-*

ni! *Za drzwiami! Prędko!* każe je uzupełnić (Uczniowie uzupełniają: *Z Bogiem idź! Do broni spiesz! Za drzwiami wynoś się! Prędko biegnij!*), rozbiera, podobnie jak zdanie: *Cicho!* poczem zapytuje: Czy w zdaniach może być tylko podmiot domyślny? *U.* W zdaniach może być domyślny nie tylko sam podmiot, ale nawet podmiot i orzeczenie.

β) Łącznik.

Powiedz zdanie, w którym orzeczeniem byłby rzeczownik! Powiedz zdanie, w którym orzeczeniem byłby przymiotnik! Czem w tych zdaniach jest czasownik *być*?

Na tablicy napisane zdania: *On szewcem. Brat jego krawcem. On zdolny. Brat jego tępy* — uczniowie rozbierają i przekonują się, że łącznik w postaci *jest*, jako łatwo domyślny, opuszczamy niekiedy w zdaniach.

Osobno są na tablicy napisane następujące zdania: *Brat mój został księdzem. Urodził się niemową, zwał się Kuternogą. Został obrany posłem.* Uczniowie rozbierają je, przyczem nauczyciel poucza ich, że w zdaniach tych wyrazy: *Księdzem, niemową, Kuternogą, posłem* są orzeczeniami, a czasowniki: *został, urodził się, zwał się, został obrany* łącznikami, gdyż łącznikiem w zdaniu jest nie tylko czasownik *być*, ale także czasowniki: *zostać czem, urodzić się czem, zwać się czem, zostać czemś obranym* lub *zamiastowanym*.

Dla ćwiczenia opracuje nauczyciel jeszcze kilka podobnych zdań i później przy rozbiórach zdań zwróci na to baczną uwagę.

b) Zdania rozwinięte.

α) Określenia rzeczownika.

Zwrot imiesłowy.

Nauczyciel zapytuje, jakie zdania zwiemy rozwiniętymi i każe dawać przykłady (w zdaniach) *a)* na przydawkę przymiotnikową i imiesłową, zaimkową, liczebnikową; *b)* na dopełniacz; *c)* na dopowiedzenie; *d)* na określenie przyimkowe i zapytuje, co nazywamy przydawką, dopełniaczem, dopowiedzeniem i określeniem przyimkowym? jakie poznaliśmy określenia rzeczownika?

Napisane na tablicy zdania: *Straciliśmy człowieka, kochającego tak bardzo Ojczyznę. Umarł człowiek, kochany wielce przez wszystkich. Czekał rozbójnik, ukryty za drzewem* — rozbierają uczniowie przy pomocy nauczyciela, przyczem nauczyciel podkreśla określenia imiesłowowe. Gdy rozbiór zakończono, tak dalej rzecz prowadzi: Z czego złożone podkreślone określenia? *U.* Podkreślone określenia złożone z imiesłowów i z ich określeń. *N.* Określenie w zdaniu, złożone z imiesłowu i jego określeń, zowie się zwrotem imiesłowowym. *N.* Czem są określenia: *kochającego tak bardzo Ojczyznę, kochany wielce przez wszystkich, ukryty za drzewem*? *U.* Określenia: *kochany...* są zwrotami imiesłowowymi. *N.* Od jakich imiesłowów rozpoczynają się te zwroty imiesłowowe? *U.* Te zwroty imiesłowowe rozpoczynają się od imiesłowu czasu teraźniejszego na *ący-a-e* i od imiesłowu biernego czasu teraźniejszego na *ny-a-e* i *ty-a-e*. *N.* A służą do określenia jakiej części mowy? *U.* A służą do określenia rzeczownika. *N.* Zwroty imiesłowowe, zaczynające się od imiesłowu czasu teraźniejszego na *ący-a-e* lub imiesłowu biernego czasu przeszłego na *ny-a-e*, *ty-a-e*, służą do określenia rzeczownika.

Dla ćwiczenia nauczyciel każe jeszcze wskazać zwroty imiesłowowe w zdaniach, jak: *Uniknęliśmy niebezpieczeństwa, grożącego nam niechybnie. Widzieliśmy kłęby kurzawy, unoszącej się nad drogą. Padł dzielny żołnierz, ugodzony śmiertelnie kulą. Miał dom, otoczony dokoła parkanem* i t. d. i zapyta, co zwiemy zwrotem imiesłowowym i do czego służą zwroty imiesłowowe, zaczynające się od imiesłowu czasu teraźniejszego na *ący-a-e* i imiesłowu biernego czasu przeszłego na *ny-a-e* i *ty-a-e*. Zapyta wreszcie, jakie rozróżniamy określenia rzeczownika.

β) Określenia czasownika.

a) Przedmiot.

Lekcja I.

N. Powiedz zdanie z przydawką (przymiotnikową, imiesłowową, zaimkową, liczebnikową)! Powiedz zdanie z dopełniaczem! Powiedz zdanie z dopowiedzeniem! Powiedz zdanie z określeniem przyimkowym!

Na tablicy są wypisane następujące zdania: *Pragniemy szczęścia. Dobry człowiek ufa Bogu. Lubimy miłość i zgodę. Bóg rządzi światem.* Zdania te każe nauczyciel rozbierać i przy tej sposobności podkreśla określenia czasownika. Rozbiór I. zdania: *U.* Kto pragnie? *Pragniemy:* podmiot *my*, ukryty w orzeczeniu pragniemy. Co czynimy? *Pragniemy:* orzeczenie, czasownik, przechodni osoba 1 l. m. czasu teraźn. tryb oznajm., strona czynna. Czego pragniemy? *Szczęścia:* określenie, rzeczownik umysłowy rodzaju nijakiego, 1. p., 2. przyp. *N.* Co określa ten rzeczownik w 2 przyp.? *U.* Ten rzecz. w 2 przyp. służy do określenia czasownika *pragniemy*. Wyraz: *szczęścia* nauczyciel podkreśla. W ten sam sposób przeprowadzi nauczyciel rozbiór zdań innych, poczem zapytuje: W którym przypadku są podkreślone określenia? *U.* Podkreślone określenia są w 2, 3, 4. i 6. przyp. *N.* Do czego służą te określenia? *U.* Określenia te służą do określenia czasownika. *N.* Jakiego czasownika? *U.* Określenia te należą do czasownika przechodniego. *N.* Określenie czasownika przechodniego w 2. 3. 4. i 6. przyp. zowiemy **przedmiotem**. *N.* Co zowiemy przedmiotem? Dla ćwiczenia tworzy nauczyciel z uczniami, dajmy na to, następujące zdania: *Pożyczyłem sobie książki. Bronimy ojczyzny. Dokończyłem listu. Konie ciągną wóz. Matka szyje koszulę. Śpiewamy pieśń. Brat opiekuje się tobą. Ojciec zawiaduje gospodarstwem. Brzydzimy się złem. Składamy cześć Bogu. Grad wyrządził rolnikom wielką szkodę. Dałem bratu książkę.* Uczniowie zdania te rozbierają i wskazują przedmioty, oznaczając ich przypadek. Przy rozbiórze trzech zdań ostatnich zwróci nauczyciel uwagę uczniów zapomocą odpowiednich pytań, że w zdaniach tych mamy po dwa przedmioty i to jeden w 3. a drugi w 4. przyp.

Lekcja II.

N. Jakie zdanie zowiemy prostem? Jakie zdanie zowiemy rozwiniętem? Powiedz przykład na przydawkę! na dopełniacz! na dopowiedzenie! na określenie przyimkowe! Jakie poznaliśmy określenia rzeczownika? Powiedz przykład na przedmiot w 2. przyp., w 3. przyp., w 4. przyp., w 6. przyp.! Co zowiemy przedmiotem? Zdania napisane na tablicy: *Dajemy pomoc potrzebującym. Życzymy wam zdrowia. Ojciec kupił Jasiowi książkę —*

uczniowie rozbierają i wskazują przedmioty, oznaczając ich przypadek, poczem nauczyciel zapytuje: Ile przedmiotów mamy w każdym z tych zdań? *U.* Dwa przedmioty. *N.* W którym przypadku są one? *U.* Jeden w 3. przyp., drugi w 1. lub 4. *N.* Do czego służą? *U.* Do określenia jednego czasownika przechodniego. *N.* Jeżeli w zdaniu służą dwa przedmioty do określenia jednego czasownika przechodniego, a to jeden w 3. przyp. a drugi w 2. lub 4. przyp., wtedy dla odróżnienia przedmiot w 2. lub 4. przyp. zwiemy przedmiotem bliższym, a przedmiot w 3. przyp. przedmiotem dalszym. Uczniowie odczytują jeszcze raz zdania, napisane na tablicy i wskazują w każdym przedmiot bliższy i dalszy. Uczniowie tworzą następnie w razie potrzeby przy pomocy nauczyciela zdania zawierające przedmiot bliższy i dalszy i wskazują w każdym zdaniu te określenia.

Na tablicy ma nauczyciel napisane także następujące zdania: *Piszę list. Mam pieniądze. Widzę książkę* — każe je teraz czytać i rozbierać, poczem zapytuje: W którym przypadku jest przedmiot w każdym z tych zdań? *U.* W 4. przyp. *N.* Więc którym przypadkiem rządzą czasowniki: *pisać, mieć, widzieć*? *U.* 4. przyp. Nauczyciel każe teraz każde z tych zdań powiedzieć z przysłówkiem przeczącym *nie* i przekształcone w ten sposób zdania: *Nie piszę listu. Nie mam pieniędzy. Nie widzę książki* — pisze obok tamtych i zapytuje, w jakim przypadku jest teraz przedmiot w każdym z tych zdań. *N.* W którym przypadku musi być przedmiot, jeżeli czasownika, rządzącego 4. przyp., użyjemy przecząco? *U.* W 2. przyp.

Dla ćwiczenia formują teraz uczniowie przy pomocy nauczyciela zdania z przedmiotem w 4. przyp. i te zdania twierdzące zamieniają na przeczące, kładąc przedmiot w 2. przyp. W stronach, gdzie ludność zwykła błędnie i po przeczeniu kłaść przedmiot w 4. przyp., ćwiczenia tego rodzaju należy często odbywać.

b) Określenie przysłówkowe.

Lekcja I.

Powiedz kilka przysłówków na pytanie: *jak?* Co wyrażają przysłówki, które otrzymujemy na pytanie: *jak?* Powiedz kilka

przysłówek na pytanie: *kiedy?* Co oznaczają przysłówki, które otrzymujemy na pytanie: *kiedy?* Powiedz kilka przysłówek na pytanie: *gdzie?* Co oznaczają przysłówki, które otrzymujemy na pytanie: *gdzie?*

Napisane na tablicy zdania: *Brat pisze pięknie. Wczoraj padał deszcz. Tutaj stał dom* — uczniowie rozbierają, przyczem podkreśla nauczyciel przysłówki, służące do określenia czasownika. Gdy rozbiór skończono, zapytuje: Które wyrazy służą do określenia czasowników w tych zdaniach? *U.* Wyrazy: *pięknie, wczoraj, tutaj.* *N.* Na jakie pytania je otrzymujemy? *U.* Na pytania: *jak? kiedy? gdzie?* *N.* Co one wyrażają? *U.* Wyrażają: sposób, czas, miejsce. *N.* Jakimi częściami mowy są te wyrazy? *U.* ...przysłówkami. *N.* Określenie czasownika, wyrażone przysłówkiem, zowie się **określeniem przysłówkowym**. *N.* Jak się zowie określenie czasownika, wyrażone przysłówkiem? Dla ćwiczenia tworzą jeszcze uczniowie przy pomocy nauczyciela zdania, jak: *Pędzę szybko. Walczymy mężnie. Przybył onegdaj. Bywaliśmy tu i ówdzie. Jadę stąd. Pojadę tam. Szliśmy tędy* — rozbierają je i wskazują przysłówki jako określenia przysłówkowe, przyczem poznają, że o przysłówki, wyrażające miejsce, pytamy się nie tylko wyrazem: *gdzie?*, ale także: *skąd? dokąd? którędy?*

Lekcja II.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela zdania, jak: *Zbiegli się zewsząd. Przybyli stamtąd. Pojedziemy tamtędy. Sięgnemy dotąd* — i rozbierają je, poczem nauczyciel zapytuje, na jakie pytania oprócz pytania: *gdzie?* otrzymujemy przysłówki, wyrażające miejsce.

Napisane na tablicy zdania: *Przyjechaliśmy wozem. Krajemy nożem. Nieprzyjaciel szedł dniem i nocą. Tego dnia był spokój. Tamtego tygodnia spadł grad. Pracowaliśmy tydzień i dwa dni. Kolej żelazna biegnie doliną. Idzie żołnierz borem, lasem* — uczniowie rozbierają, przyczem określenia czasowników: *wozem, nożem, dniem, nocą, dnia, tygodnia, tydzień, dni, doliną, borem, lasem* nauczyciel podkreśla. Gdy rozbiór skończono, zapytuje: Czem są podkreślone wyrazy jako części mowy? *U.* ...rzeczownikami. *N.* W jakich przypadkach? *U.* W drugim (*dnia, tygodnia*), w czwartym (*tydzień, dni*: na pytanie jak długo kładziemy 4 przyp.) i szó-

stym (*wozem, nożem, dniem i nocą, doliną, borem, lasem*). *N.* Powiedzmy ogólnie: w różnych przypadkach. *N.* Do czego służą te rzeczowniki w różnych przypadkach? *U.* ...do określenia czasowników. *N.* A na jakie pytania otrzymujemy je? *U.* ...na pytania: *jak?* (*wozem, nożem*), *kiedy?* (*dniem i nocą, dnia, tygodnia*), *jak długo?* (*tydzień, dni*), *którędy?* (*doliną, borem, lasem*). *N.* Więc co wyrażają? *U.* Wyrażają: sposób, czas, miejsce. *N.* Zupełnie tak samo, jak co? *U.* ...jak określenia przysłówkowe. *N.* Jakże więc nazwać te rzeczownikowe określenia czasownika w różnych przypadkach, skoro one wyrażają to samo, co określenia przysłówkowe? *U.* ...także określeniami przysłówkowymi. *N.* I tak jest rzeczywiście: Rzeczowniki w różnych przypadkach, służące do określenia czasownika, a wyrażające sposób, czas i miejsce, zwiemy także określeniami przysłówkowymi.

Dla ćwiczenia tworzą teraz uczniowie zdania, jak: *Pojedziemy koleją żelazną. Wiosną i latem, jesienią, nawet zimą pada deszcz. Pędzą galopem. Szliśmy brzegiem rzeki. My idziemy górą, tamci idą kotłiną i t. d.* — uczniowie je rozbierają i wskazują okr. przysł., wyrażone zapomocą rzeczowników, poczem nauczyciel zapytuje: Jakie okr. przysł. poznaliśmy dzisiaj? *U.* Dzisiaj poznaliśmy okr. wyrażone zapomocą rzeczowników w różnych przypadkach. *N.* Jakie okr. przysł. poznaliśmy przedtem? *U.* Przedtem poznaliśmy okr. przysł. wyrażone zapomocą przysłówków. *N.* Jedne i drugie są określeniami czego? *U.* Jedne i drugie są określeniami czasownika. *U.* Co wyrażają jedne i drugie? *U.* Jedne i drugie wyrażają: sposób, czas i miejsce.

Lekcja III.

Z pomocą nauczyciela, o ile to konieczne, tworzą uczniowie zdania, w których określeniami czasownika są przysłówki, oznaczające: sposób, czas i miejsce, poczem nauczyciel zapytuje, jak się te określenia czasownika nazywają. Uczniowie tworzą następnie z pomocą nauczyciela zdania, w których określeniami czasownika są rzeczowniki w różnych przypadkach i oznaczają: sposób, czas i miejsce, poczem nauczyciel zapytuje, jak się takie określenia nazywają, tudzież ilorazkie określenia przysłówkowe poznali dotąd uczniowie.

Napisane na tablicy zdania: *Wąż zwija się w kółko. Przyszli przed świtaniem. Stoimy przy rzece* — uczniowie rozbiegają, przyczem określenia czasownika: *w kółko, przed świtaniem, przy rzece* nauczyciel podkreśla. Gdy rozbiór ukończono, tak rzecz prowadzi dalej: Czem są podkreślone wyrazy, jako części mowy? *U. ... rzeczownikami z przymkami. N. Do czego służą te rzeczowniki z przymkami? U. ... do określenia czasowników. N. Na jakie pytania otrzymujemy te rzeczowniki z przymkami? U. ... na pytania: jak? (w kółko) kiedy? (przed świtaniem) gdzie? (przy rzece). N. Więc co wyrażają? U. Wyrażają: sposób, czas i miejsce. N. Zupełnie tak samo, jak co? U. Zupełnie tak samo, jak okr. przysł. wyrażone przysłówkami lub rzeczownikami w różnych przypadkach. N. Zowią się one także **określeniami przysłówkowymi**. N. Jakież jeszcze określenia czasowników zowiemy okr. przysł.? U. Również rzeczowniki z przymkami jako określenia czasowników wyrażające: sposób, czas, miejsce, zowiemy określeniami przysłówkowymi. N. Jakież tedy wyróżniliśmy określenia czasowników? U. Przysłówki, rzeczowniki w różnych przypadkach, wyrażające: sposób, czas i miejsce, tudzież rzeczowniki z przymkami, wyrażające również: sposób, czas i miejsce. N. Jak zowiemy te wszystkie określenia czasowników? U. ... zowiemy okr. przysł. N. Cóż tedy zowiemy okr. przysł.? U. Przysłówki, tudzież rzeczowniki w różnych przypadkach bez przymków i z przymkami, wyrażające: sposób, czas i miejsce, a służące do określenia czasowników, zowiemy określeniem przysłówkowym. N. A czy okr. przysł. nie jest to samo, co określenie przymkowe? U. Nie. N. Dajże przykład na okr. przymkowe! U. *Mam buty ze skóry. Bitwa pod Grunwaldem jest sławna. Dach z blachy jest trwały. Wyjął chustkę do nosa.* N. Które określenia w tych zdaniach są okr. przymkowymi? U. Okr. przymkowymi w tych zdaniach są określenia: *ze skóry, pod Grunwaldem, z blachy, do nosa.* N. Na jakie pytanie otrzymujemy okr. przymkowe? U. ... na pytanie: *jaki-a-e*. N. A o jaką część mowy pytamy się *jaki-a-e*? U. O przymiotniki pytamy się: *jaki-a-e*. N. To też określenia przymkowe zastępują miejsce przymiotników: zamiast *buty ze skóry* mogę powiedzieć — *buty skórzane*, zamiast *bitwa pod Grunwaldem* mogę powiedzieć *bitwa Grunwaldzka* i t. d. N. Do czego służą okr. przymkowe? U. ... do*

określenia rzeczowników. *N.* A więc znowu tak jak przymiotniki. *N.* Czemże tedy odznaczają się określenia przyimkowe? *U.* Określenia przyimkowe są to rzeczowniki z przyimkami na pytanie *jaki-a-e*, służące do określenia rzeczowników. *N.* A czem się odznaczają okr. przysłówkowe? *U.* Okr. przysłówkowe służą do określenia czasownika, nie rzeczownika, jak tamte, wyrażają: sposób, czas i miejsce, a są trojaki: przysłówki, rzeczowniki w różnych przypadkach bez przyimków i rzeczowniki z przyimkami.

Dla ćwiczenia przytaczają uczniowie z pomocą nauczyciela zdania, w których są określenia przysłówkowe, jak: *W każdej potrzebie uciekamy się do Boga. Boże! wszędzie widzę Ciebie: i na ziemi i na niebie. Nie spałem trzy dni i trzy nocy. Ptaka poznasz po piórach. Szliśmy kupą. Wpadli obcesem* — rozbierają je, wskazują określenia przysłówkowe i ich rodzaj.

c) Bezokolicznik.

Dla powtórzenia rzeczy o określeniach czasownika tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela, o ile to rzecz potrzebna, zdania z przedmiotem w przyp. 2, 3, 4. i 6, poczem nauczyciel zapytuje, jakie określenia czasownika zwiemy przedmiotem w zdaniu? Uczniowie tworzą następnie z pomocą nauczyciela zdania z okr. przysłówkowymi, najpierw wyrażonemi przez przysłówki, potem przez rzeczowniki w różnych przyp., wreszcie przez rzeczowniki z przyimkami, poczem nauczyciel zapytuje, jakie to określenia czasownika zwiemy okr. przysłówkowymi. Zapytuje nakoniec, jakie określenia czasownika poznaliśmy dotąd? (Przedmiot i określenie przysłówkowe). Zdania, napisane na tablicy: *Brat musiał pójść do domu. Ignasz chciał napisać list. Nie mogę wstać. Umiął nas zachęcić* — uczniowie rozbierają, przy czem nauczyciel podkreśla okr. czasowników, wyrażone przez bezokoliczniki. Gdy rozbieranie ukończono, nauczyciel tak rzecz prowadzi dalej: Jak nazywamy czasowniki w postaci: *pójść, napisać, wstać, zachęcić*? *U.* ...bezokolicznikami. *N.* Do czego służą bezokoliczniki *pójść*... w tych zdaniach? *U.* ...do określenia czasowników. *N.* Więc oprócz przedmiotu i określenia przysłówkowego, jakie jeszcze określenie może mieć czasownik? *U.* Oprócz przedmiotu i określenia przysłówkowego może mieć czasownik także bezokolicznik jako określenie. *N.* Na jakie py-

tanie otrzymywaliśmy te bezokoliczniki? *U.* ... na pytania *kogo?* *co?* i *kogo?* *czego?* *Czego nie mogę?* (*Nie mogę wstać*). *N.* O który przypadek tak się pytamy? *U.* ... o 2 przyp. (*kogo?* *czego?*) i 4. (*kogo?* *co?*). *N.* A jak się nazywa rzeczownik w 2. i 4. przyp., służący do określenia czasownika? *U.* ... zowie się przedmiotem. *N.* Cóż więc zastępuje w zdaniu bezokolicznik, określający czasownik? *U.* ... zastępuje w zdaniu przedmiot. *N.* Można by go też nazwać przedmiotem bezokolicznikowym lub także uzupełnieniem bezokolicznikowym, gdyż służy ono do uzupełnienia czasowników, jak: *musieć*, *chcieć*, *módz* itd., które, potrzebując uzupełnienia w bezokoliczniku, zowią się z tej przyczyny czasownikami niezupełnymi. *N.* Jakie czasowniki zowiemy niezupełnymi? Czasowniki takie, jak *musieć*, *chcieć*, *módz* zowiemy niezupełnymi. *N.* Dlaczego je tak zowiemy? *U.* Gdyż potrzebują uzupełnienia i to uzupełnienie otrzymują w postaci bezokolicznika, który staje się tym sposobem ich określeniem. *N.* Jak te bezokolicznikowe określenia czasowników można nazwać dlatego, że służą do uzupełnienia czasowników? *U.* ... uzupełnieniami bezokolicznikowymi. *N.* Jak te określenia bezokolicznikowe można jeszcze inaczej nazwać? *U.* ... przedmiotem bezokolicznikowym, gdyż zajmują w zdaniu miejsce przedmiotu w drugim lub czwartym przypadku.

Dla ćwiczenia rozbierają uczniowie jeszcze zdania, jak: *Pragnąłem widzieć brata. Woląłem przyjść do was. Trudno mi było zostać* i t. d.

d) Zwrot imiesłowoowy.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela zdania na określenia czasownika w bezokoliczniku, poczem nauczyciel zapytuje, jakie określenia czasownika dotąd uczniowie poznali.

Na tablicy napisane zdania: *Ojciec chodził po pokoju, rozważając coś głęboko. Widząc nieszczęście, począłem krzyczeć. Brat się rozpląkał, usłyszawszy głos matki* — uczniowie rozbierają, przy czem nauczyciel podkreśla określenia imiesłowoowe. Następnie tak rzecz prowadzi: *N.* Z czego złożone podkreślone określenia? *U.* Podkreślone określenia złożone z imiesłowów i ich określeń. *N.* A jak zowiemy w zdaniu określenie złożone z imiesłowu i jego określeń? *U.* Określenie w zdaniu, złożone z imiesłowu i jego

określeń, zwiemy zwrotem imiesłowowym. *N.* Czem więc są określenia: *rozważając coś głęboko, widząc nieszczęście, usłyszawszy głos matki?* *U.* Określenia: *rozważając głęboko...* są zwrotami imiesłowowymi. *N.* Od jakich imiesłówów rozpoczynają się te zwroty imiesłowowe? *U.* Te zwroty imiesłowowe rozpoczynają się od imiesłowu czasu teraźniejszego w postaci nieodmiennej na *ąc* i od imiesłowu czasu zaprzeczonego na *szy*. *N.* A służą do określenia czego? *U.* A służą do określenia czasownika. *N.* Skąd to wiemy? *U.* Stąd, że się o nie pytamy: *jak ojciec chodził? kiedy zaczął krzyknąć? kiedy się brat rozplakał?* *N.* Zwroty imiesłowowe, rozpoczynające się od imiesłowu czasu ter. nieodmiennego na *ąc*, tudzież od imiesłowu czasu zaprzeczonego na *szy*, służą do określenia czasowników.

Dla ćwiczenia utworzą uczniowie z pomocą nauczyciela jeszcze kilka zdań ze zwrotami imiesłowowymi na *ąc* i *szy* i wskażą, że są określeniami czasownika. Poczem nauczyciel zapyta, czy są zwroty imiesłowowe, które służą do określenia rzeczownika i jakie; zapyta wreszcie, jakie rozróżniamy określenia czasownika.

γ) Określenia przymiotnika.

N. Powiedz kilka przymiotników! Na jakie pytanie otrzymujemy przymiotniki? Co to są przymiotniki? Powiedz zdanie, w którym przymiotnik byłby przydawką! Do czego służy przymiotnik w zdaniu, jeżeli jest przydawką? *N.* Przymiotnik, jeżeli jest przydawką, służy w zdaniu do określenia rzeczownika, ale i sam może mieć określenia. Powiedziawszy to, każe nauczyciel odczytywać kolejno zdania, napisane na tablicy pod liczbą 1. i rozbierać. Na tablicy są zdania: *Miał twarz całkiem bladą. Ojciec kupił mi bardzo piękną książkę. Ten dom jest dość wysoki.* Gdy rozbiór tych zdań ukończono, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: Które wyrazy w tych zdaniach służą do określenia przymiotników? *U.* ... wyrazy: *całkiem, bardzo, dość,* (Wyrazy te nauczyciel przy rozbieganiu zdań podkreślił). *N.* Czem one są jako części mowy? *U.* ... są to przysłówki. *N.* Cóż więc służy do określenia przymiotników? *U.* ... służą przysłówki.

N. A nie tylko przysłówki! Powiedziawszy to, każe nauczyciel odczytywać i rozbierać zdania, napisane na tablicy pod liczbą 2. Są tam zdania: *Ten garnek jest pełen wody. On jest*

chciwy pieniędzy. Miła jest ludziom ta nowina. Widna jest narodowi jego cnota. Straszne jest to nieszczęście swym rozmiarem. Po rozbiorze tak dalej rzecz prowadzi. *N.* Które wyrazy służą w tych zdaniach do określenia przymiotników? *U.* ... Wyrazy: *woda, pieniądze, ludzie, naród, rozmiar.* *N.* Czem są te wyrazy jako części mowy? *U.* ... rzeczownikami. *N.* W którym przyp. są te rzeczowniki? *U.* ... w przyp. 2, 3. i 6. *N.* Cóż więc służy jeszcze do określenia przymiotników? *U.* Do określenia przymiotników służą także rzeczowniki w 2, 3. i 6. przyp.

N. I na tem jeszcze nie koniec! Powiedziawszy to, każe nauczyciel odczytywać zdania, napisane na tablicy pod liczbą 3. Są tam zdania: *Syn jest podobny do ojca. Niedziela jest dniem wolnym od nauki. Chłopcy są pochopni do swawoli.* Po rozbiorze tak rzecz prowadzi dalej: Które wyrazy w tych zdaniach służą do określenia przymiotników? *U.* Wyrazy: *do ojca, od nauki, do swawoli.* *N.* Co to za wyrazy? *U.* To rzeczowniki z przymi-
mkami. *N.* Cóż więc jeszcze służy do określenia przymiotników? *U.* ... rzeczowniki z przymi-
mkami.

N. Powiedz teraz wszystko, co może służyć do określenia przymiotników? *U.* ... przysłówki, rzeczowniki w 2, 3. i 6. przyp. tudzież rzeczowniki z przymi-
mkami.

Dla ćwiczenia nauczyciel każe jeszcze raz odczytywać zdania napisane na tablicy i wskazywać w każdym, co służy do określenia przymiotnika.

δ) Określenia przysłówka.

N. Powiedz kilka przysłówek oznaczających sposób! Jak się pytamy o przysłówki, wyrażające sposób? Powiedz kilka przysłówek, wyrażających czas! Jak się pytamy o przysłówki, wyrażające czas? Powiedz kilka przysłówek, wyrażających miejsce! Jak się pytamy o przysłówki, wyrażające miejsce? Powiedz zdanie, w którym przysłówek byłby określeniem czasownika! Powiedz zdanie, w którym przysłówek byłby określeniem przymiotnika! Następnie rozbierają uczniowie następujące zdania, napisane na tablicy: *Brat pisze bardzo pięknie. Słyszałem to dość dawno. Ten człowiek nadzwyczaj jasno przemawia. Napisałiście to dziwnie niedbale.* Po rozbiorze, wśród którego nauczyciel popodkreślał określenia przysłówek, tak dalej postępuje: *N.* Które wyrazy służą w tych zdaniach do określenia przysłówek? *U.* Wyrazy: *bar-*

dzo, dość, nadzwyczaj, dziwnie służą do określenia przysłówków w tych zdaniach. *N.* Czem są te wyrazy jako części mowy? *U.* ...przysłówkami. *N.* Jakież wyrazy służą do określenia przysłówków? *U.* Przysłówki służą do określenia przysłówków. Dla ćwiczenia tworzą uczniowie z pomocą nauczyciela stosowne zdania i rozbierając je, wskazują przysłówki, służące do określenia przysłówków.

Uwaga. Mogłoby się wydawać, że w wyrażeniach, jak: *żał powiedzieć, wstyd wyznać, trzeba nadmienić, powinien napisać, rad słyszeć, dość zauważyć, dobrze wiedzieć* — bezokolicznik służy pozornie do określenia rzeczowników, przymiotników, przysłówków, w rzeczywistości zaś służy on w takich wyrażeniach do określenia czasownika *być*, który tutaj w postaci *jest* jako łatwo domyślny opuszczano, aż go i zupełnie zaniechano używać w czasie ter., pierwotnie więc wyrażenia te brzmiały: *żał jest powiedzieć, wstyd jest wyznać, trzeba jest nadmienić, powinien jest napisać, rad jest słyszeć, dość jest zauważyć, dobrze jest wiedzieć.* W czasie przeszłym i przyszłym wyrażenia te bez czasownika *być* nawet się nie używają: mówimy więc: *żał było, lub będzie powiedzieć, wstyd było lub będzie wyznać, trzeba było lub będzie nadmienić* i t. d.

c) Zdanie ściągnięte.

Przy pomocy nauczyciela tworzą uczniowie i rozbierają zdania, które mają wiele podmiotów, a jedno orzeczenie, tudzież zdania, które mają jeden podmiot, a wiele orzeczeń, poczem nauczyciel zapytuje, jakie zdania zowiemy ściągniętymi?

Na tablicy napisał nauczyciel przed lekcją trzy zdania. Pod liczbą 1. jest zdanie: *Brat ma książkę, brat ma pióro, brat ma ołówek, brat ma zeszyt.* Pod liczbą 2. mamy takie zdanie: *Dom ojca jest duży, dom stryja jest duży, dom wuja jest duży.* Pod liczbą 3. jest znowu takie zdanie: *Ojciec wyszedł z domu, matka wyszła z domu, brat wyszedł z domu, siostra wyszła z domu.* Te trzy zdania każde nauczyciel kolejno rozbierać. Gdy skończono rozbiór 1. zdania, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: *N.* Jakież to zdanie? *U.* To zdanie złożone. *N.* Z ilu poszczególnych zdań złożone? *U.* Złożone z 4. poszczególnych zdań. *N.* Jakie są wszystkie te zdania? *U.* ...rozwinęte. *N.* Jakie określenie ma każde z nich? *U.* ...przedmiot w 4. przyp. *N.* Co się powtarza

w tych wszystkich zdaniach? *U.* ...podmiot *brat* i orzeczenie *ma*. *N.* Weź ten podmiot i to orzeczenie raz i powiedz całe zdanie. *U.* *Brat ma książkę, pióro, ołówek, zeszyt.* *N.* Gdy rzeczy wyliczamy, to ostatnie dwa wyrazy łączymy spójnikiem *i*; powiedz tak to zdanie! *U.* *Brat ma książkę, pióro, ołówek i zeszyt.* (Nauczyciel pisze to zdanie na tablicy). *N.* Jakie teraz to zdanie? *U.* Teraz jest to zdanie pojedyncze, rozwinięte. *N.* Dlaczego pojedyncze? Bo ma jeden podmiot i jedno orzeczenie. *N.* A dlaczego rozwinięte? *U.* Gdyż oprócz podmiotu i orzeczenia ma określenia. *N.* Ile tych określeń? *U.* Cztery. *N.* A co to za określenia? *U.* Cztery przedmioty w 4. przyp. *N.* Więc zdanie, złożone z czterech zdań rozwiniętych ściągnęliśmy w ile zdań? *U.* ...w jedno zdanie rozwinięte. *N.* Jakiemże jest to zdanie, skoro powstało ze ściągnięcia kilku zdań w jedno? *U.* Zdanie to, ponieważ powstało ze ściągnięcia wielu zdań w jedno, jest ściągnięciem. *N.* Czem się odznacza to zdanie ściągnięte? To zdanie ściągnięte ma 1. podmiot i 1. orzeczenie, a 4. przedmioty w 4. przyp.

W ten sam sposób opracuje nauczyciel i dwa następne przykłady, poczem tak dalej rzecz prowadzi: Przeczytaj pierwsze zdanie ściągnięte! drugie! trzecie! *N.* Czem się odznaczają te wszystkie zdania ściągnięte? *U.* We wszystkich tych zdaniach ściągniętych jest 1. podmiot i 1. orzeczenie, a wiele określeń. *N.* Jakich określeń jest wiele w pierwszym zdaniu ściągnięciem? *U.* ...wiele przedmiotów. *N.* A więc wiele określeń tego samego rodzaju? *N.* Jakich określeń jest wiele w drugim zdaniu ściągnięciem? *U.* ...dopełniaczy. *N.* Wiele tedy jakich określeń? *U.* Wiele tedy określeń tego samego rodzaju. *N.* Jakich określeń jest wiele w trzecim zdaniu ściągnięciem? *U.* ...określeń przysłówkowych tego samego rodzaju. *N.* Czemże więc odznaczają się zdania ściągnięte, które poznaliśmy dzisiaj? *U.* ...że każde ma 1. podmiot i 1. orzeczenie, a kilka określeń tego samego rodzaju. *N.* A jakie zdania ściągnięte poznaliśmy przedtem? *U.* ...takie, które miały jeden podmiot, a wiele orzeczeń lub też wiele podmiotów, a jedno orzeczenie. *N.* Ileż więc rodzajów zdań ściągniętych rozróżniamy? *U.* Rozróżniamy trzy rodzaje zdań ściągniętych. *N.* Jakie? *U.* Pierwszy rodzaj zdań ściągniętych — to jeden podmiot, a wiele orzeczeń; drugi rodzaj zdań ściągniętych; to wiele

podmiotów, a jedno orzeczenie, trzeci rodzaj zdań ściągniętych: to jeden podmiot i jedno orzeczenie, a wiele określeń tego samego rodzaju. *N.* Jakim znakiem pisarskim oddzielają się w zdaniu części powtarzające się? *U.* Części, powtarzające się w zdaniu, oddzielone są przecinkiem.

Dla ćwiczenia utworzy nauczyciel jeszcze kilka zdań ściągniętych, jak: *W ogrodzie i polu uwija się ptactwo. Brat, siostra i ja byliśmy na przechadzce. W spichrzu mamy żyto, jęczmień, proso, tatarkę i owies — i t. d.* Każę je rozbierać i stwierdzać, co się w nich powtarza.

Uwaga. Jeżeli młodzież miernie rozwinięta, należy lekcję tę rozłożyć na dwie lub i trzy.

2. Zdanie złożone.

Zdania współrzędnie i podrzędnie złożone.

Nauczyciel wypowiada zdania pojedyncze i złożone, a uczniowie, powtarzając je, rozpoznają, które są pojedyncze, a które złożone; które w tych zdaniach złożonych są główne, a które poboczne. Po tem powtórzeniu przystępuje nauczyciel do nowej lekcji. Na tablicy napisał przed godziną przykłady dwojakiego rodzaju. Pod liczbą 1. znajduje się następujący przykład:

Chłopczyk chciał złapać motylka,

Ale motylek przemówił do niego:

„I tak życia mego chwilka,

Zostaw mnie biednego!

Wonią kwiatów żyję,

Rosę tylko piję,

Ale kocham życie;

Daj mi pokój, dziecię!„

Pod liczbą 2. znajdujemy następujące przykłady: *Pisała mi siostra, że ojciec przyjeżdża. Nie chodzę do szkoły, bo jestem chory. Gdy się słońce ma ku zachodowi, nastaje wieczór. Tak się przestraszyłem, że nie mogłem wymówić słowa. Dam ci książkę, jeżeli przyjdiesz do mnie.* Najpierw odczytują uczniowie przykład pod liczbą 1. i rozbierają na zdania, z czego okazuje się, że zdanie to złożone z 8 zdań i to samych głównych. Poczem nauczyciel: Zdanie, złożone z samych zdań głównych, zowie się współrzędnie złożonym. Uczniowie odczytują następnie zdania pod liczbą 2. i wskazują w każdym, które jest główne,

a które poboczne, poczem nauczyciel zapytuje: Jakiem zdaniem jest każde z przeczytanych teraz zdań? *U.* ...zdaniem złożonym. *N.* Z jakich zdań składa się każde z tych zdań złożonych? *U.* ...ze zdania głównego i podrzędnego. *N.* Zdanie, złożone ze zdań głównych i podrzędnych, zowie się **podrzędnie złożonym**. *N.* Jakie zdanie zowiemy współrzędnie złożonym, a jakie podrzędnie złożonym?

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie z pomocą nauczyciela (o ile to konieczne) zdania współrzędnie złożone i podrzędnie złożone i rozpoznają, z jakich zdań każde jest złożone. Dalsze ćwiczenia także na podstawie książki.

2. Duże litery.

Na podstawie odpowiednich dyktatów powtórzenie nabytych wiadomości o pisaniu dużych liter; pouczenie o pisaniu w listach dużych liter przy pouczeniu o formie listów i ćwiczeniu w pisaniu listów.

3. Znaki pisarskie.

Na podstawie odpowiednich dyktatów powtórzenie nabytych wiadomości o używaniu znaków pisarskich i ćwiczenie w używaniu ich.

4. Dzielenie wyrazów.

Na podstawie odpowiednich dyktatów ćwiczenia w dzieleniu wyrazów podług poznanych zasad.

5. Rzeczowniki.

a) Powtarzanie.

Ćwiczenia w rozpoznawaniu rzeczowników przy sposobności rozbierania zdań czyto tworzonych, czyto zawartych w ustępach przeczytanych w książce szkolnej. Często zwłaszcza ćwiczenia w odmianie rzeczowników i rozpoznawaniu przypadków. Świadomość przypadków wyrabia się szczególnie przez rozbiór zdań, zawartych w ustępach czytanych, lecz jeszcze pewniej wprawienie działwy w tworzeniu zdań, zawierających żądany przypadek. (Powiedz zdanie, w którym byłby rzeczownik w przyp. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7 l. p. — l. mn. w tym porządku i na wrywki. Uczniowie odpowiadają: *Ojciec pisze. Dom brata jest duży.*

Kupitem siostrze wstążkę i t. d.). Kiedy dziatwa nabierze w tworzeniu takich zdań wprawę, będzie to znak, że się osiągnęło świetny rezultat. Powtarzanie także teoretycznych wiadomości o rzeczowniku w znany już sposób: Powiedz kilka rzeczowników, które byłyby imionami pospolitemi! Powiedz kilka rzeczowników, które byłyby imionami osób! Jakże rzeczowniki zwiemy imionami pospolitemi? Powiedz kilka rzeczowników, które byłyby nazwiskami osób! ...nazwiskami rzeczy! Jakże rzeczowniki zwiemy imionami własnymi? Powiedz kilka rzeczowników żywotnych! ...nieżywotnych! Jakże rzeczowniki zwiemy żywotnymi, a jakie nieżywotnymi? Powiedz kilka rzeczowników zmysłowych! ...umysłowych! Jakże rzeczowniki zwiemy zmysłowymi, a jakie umysłowymi? Powiedz kilka rzeczowników zbiorowych! Jakże rzeczowniki zwiemy zbiorowymi? Powiedz kilka rzeczowników słownych! Jakże rzeczowniki nazywamy słownymi? Powiedz kilka rzeczowników zdrobniałych i zgrubiałych. Jak dzielimy rzeczowniki ze względu na ich znaczenie?

b) Podział rzeczowników ze względu na rodzaj i zakończenie.

Powtórzenie o podziale rzeczowników pod względem ich znaczenia, jak wyżej, począwszy od pytania: Powiedz kilka rzeczowników, które byłyby imionami pospolitemi! do końca, tj. włącznie do pytania: Jak dzielimy rzeczowniki ze względu na ich znaczenie.

Na tablicy napisał nauczyciel przed godziną następujące przykłady:

1. *Syn, brat, pan, chłop, ksiądz, stół, płot.*
2. *koło, okno, pole, ziele.*
3. *ryba, ława, tablica, pani, gospodyni.*
4. *kość, wieś, krew, mąż, poręcz.*
5. *imię, ramię, ciele, kurczę.*

Teraz każe odczytać przykłady pod liczbą 1. i pyta: Co to za wyrazy i jaka część mowy? *U.* Wyrazy te to rzeczowniki. *N.* Jakiego one rodzaju? *U.* Wszystkie są r. męskiego. *N.* Jak się kończą? *U.* ...na spółgłoskę. *N.* Więc czem się odznaczają rzeczowniki pod liczbą 1? *U.* ...że wszystkie są r. męskiego i kończą się na spółgłoskę. Uczniowie czytają teraz dalsze przykłady, poznają w ten sam sposób, że rzeczowniki pod liczbą 2.

tem się odznaczają, że są wszystkie r. nijakiego a kończą się na *o* i *e*; że rzeczowniki pod liczbą 3. tem się odznaczają, że wszystkie są r. żeńskiego, a kończą się na *a* i *i*; że rzeczowniki pod liczbą 4. tem się odznaczają, że wszystkie są r. żeńskiego, a kończą się na spółgłoskę; że rzeczowniki pod liczbą 5. tem się odznaczają, że wszystkie są r. nijakiego a kończą się na *ę*. *N.* Na ileż tedy gromad można podzielić rzeczowniki ze względu na rodzaj i zakończenie? *U.* Ze względu na rodzaj i zakończenie można tedy podzielić rzeczowniki na pięć gromad. *N.* Któreż należą do 1. gromady? *U.* ... męskie zakończone na spółgłoskę. *N.* Które rzeczowniki należą do 2. gromady? *U.* ... nijakie, zakończone na *o*, *e*. Które należą do 3. gromady? *U.* ... żeńskie, zakończone na *a*, *i*. *N.* Które należą do 4. gromady? *U.* ... żeńskie, zakończone na spółgłoskę. Które należą do 5. gromady? *U.* ... nijakie, zakończone na *ę*.

Dla ćwiczenia wymienia nauczyciel najrozmaitsze rzeczowniki, a uczniowie podają, do której gromady należą i dlaczego. Takie ćwiczenia należy dotąd odbywać, aż uczniowie nabędą zupełnej pewności w rozpoznawaniu, do jakiej gromady który rzeczownik należy.

c) Podział rzeczowników na odmiany.

Do jakiej gromady należą rzeczowniki: *stół*, *kwiat*, *pan*? Dlaczego? Do jakiej gromady należą rzeczowniki *ryba*, *krowa*, *gospodyni*? Dlaczego? Do której gromady należą rzeczowniki: *koło*, *niebo*, *wesele*? Dlaczego? Do jakiej gromady należą rzeczowniki: *wieś*, *gęś*, *maż*, *kadź*, *krokiew*, *chorągiew*? Dlaczego? Do jakiej gromady należą rzeczowniki: *gąsieniec*, *zrebiecie*, *ciemność*? Dlaczego? Powiedz kilka rzeczowników, należących do 3. gromady? Dlaczego rzeczowniki te należą do 3. gromady? Powiedz kilka rzeczowników, należących do 2. gr.? Dlaczego rzeczowniki te należą do 2. gr.? Powiedz kilka rzeczowników, należących do 4. gr.! Dlaczego rzeczowniki te należą do 4. gr.? Powiedz kilka rzeczowników, należących do 1. gr.! Dlaczego rzeczowniki te należą do 1. gr.? Powiedz kilka rzeczowników, należących do 5. gr.! Dlaczego rzeczowniki te należą do 5. gromady?

N. Do której gromady należą rzeczowniki *stół* i *plot*? *U.* Rzeczowniki *stół* i *plot* należą do 1. gromady, gdyż są r. mę-

skiego i kończą się na spółgłoskę. Rzeczowniki te każe nauczyciel odmieniać w l. p. i pisać odmianę jednego i drugiego obok siebie z podkreślaniem końcówek. Gdy odmianę ukończono, nauczyciel zapytuje: Czy jest różnica w odmianie tych rzeczowników? *U.* Niema różnicy w odmianie tych rzeczowników. *N.* Więc jak się odmieniają rzeczowniki, należące do tej samej gromady? *U.* ...jednakowo. *N.* Weźmy przykłady jeszcze z innych gromad! Do której gromady należą rzeczowniki *gęś* i *wieś*? *U.* Rzeczowniki *gęś* i *wieś* należą do 4. gromady, gdyż są żeńskie, a kończą się na spółgłoskę. Nauczyciel każe te rzeczowniki odmieniać i pisać odmianę ich obok siebie na tablicy z podkreślaniem końcówek, poczem zapytuje: Czy jest różnica w odmianie tych rzeczowników? *U.* Niema różnicy w odmianie tych rzeczowników. *N.* Więc jak się odmieniają rzeczowniki, należące do tej samej gromady? *U.* ...jednakowo. *N.* Do której gromady należą rzeczowniki *ręka* i *matka*? Rzeczowniki *ręka* i *matka* należą do 3. gromady, gdyż są r. żeńskiego i kończą się na *a*. Nauczyciel każe znowu odmieniać te rzeczowniki i pisać odmianę ich obok siebie na tablicy z podkreślaniem końcówek, poczem prowadzi rzecz, jak poprzednio: Czy jest różnica w odmianie tych rzeczowników? *U.* Niema różnicy w odmianie tych rzeczowników. *N.* Więc jak się odmieniają rzeczowniki, należące do tej samej gromady? *U.* Rzeczowniki, należące do tej samej gromady, odmieniają się jednakowo. *N.* Czasem zachodzą drobne różnice w odmianie, ale na ogół rzeczowniki, należące do tej samej gromady odmieniają się jednakowo. *N.* Ale skoro rzeczowniki tej samej gromady odmieniają się na ogół jednakowo, a gromad rzeczownikowych mamy pięć, to ile mamy odmian rzeczowników? *U.* ...to mamy i 5 odmian rzeczowników. *N.* Któreż rzeczowniki należą do 1. odmiany? *U.* Do 1. odmiany należą rzeczowniki męskie, zakończone na spółgłoskę. *N.* Które rzeczowniki należą do 2. odmiany? *U.* Do 2. odmiany należą rzeczowniki nijakie, zakończone na *o*, *e*. *N.* Które rzeczowniki należą do III. odmiany? *U.* Do 3. odmiany należą rzeczowniki żeńskie, zakończone na *a*, *i*. *N.* Które rzeczowniki należą do 4. odmiany? *U.* Do 4. odmiany należą rzeczowniki żeńskie, zakończone na spółgłoskę. *N.* Które rzeczow-

wniki należą do 5. odmiany? *U.* Do 5. odmiany należą rzeczowniki nijakie, zakończone na *ę*.

Dla ćwiczenia każe nauczyciel wymieniać różne rzeczowniki i wskazywać, do której należą odmiany. Takie ćwiczenia należy odbywać dotąd, aż uczniowie nabędą zupełnej pewności, do której odmiany który rzeczownik należy.

6. Zaimek.

Powtarzanie.

N. Wymień zaimki osobiste! Który z tych zaimków jest zaimkiem 1. os.? który 2.? który 3. os.? Odmieniaj zaimek *ja! ty! on-ona-ono.* Odmieniaj zaimek zwrotny! Wymień zaimki pytajne! Odmieniaj zaimek *кто? co?* Jak się odmieniają zaimki pytajne: *jaki-a-e? który-a-e?* Kiedy zaimki pytajne zowią się względnymi? Wymień zaimki dzierżawcze? Dlaczego zowiemy je dzierżawczymi? Jak się odmieniają zaimki dzierżawcze? Wymień zaimki wskazujące! Dlaczego je tak nazywamy? Jak się odmieniają zaimki wskazujące? Które zaimki zowiemy nieokreślonymi? Jak je rozróżniamy zaimki?

7. Przymiotniki.

a) Powtarzanie.

N. Powiedz kilka przymiotników! Na jakie pytanie otrzymujemy przymiotniki? Co wyrażają przymiotniki? Z czym się zgadzają przymiotniki pod względem rodzaju, liczby i przypadku? Odmieniaj: *dobry przyjaciel!* Jaką końcówkę mają przymiotniki na r. męski w 6. i 7. przyp. l. p., tudzież w 6. przyp. l. mn.? Odmieniaj: *piękna książka!* Jak się kończą przymiotniki na r. żeński w 6. przyp. l. mn.? Odmieniaj: *dobre pióro!* Jak się kończą przymiotniki na r. nijaki w 6. i 7. przyp. l. p., tudzież w 6. przyp. l. mn.? Jakim jeszcze zmianom oprócz odmiany ulegają przymiotniki? Ile rozróżniamy stopni w stopniowaniu przymiotników? Stopniuj przymiotnik: *piękny, gruby, cienki, dobry.* Jak zowiemy 1. stopień? jak 2.? jak 3.? Kiedy używamy stopnia równego? Kiedy wyższego? Kiedy najwyższego?

b) Tworzenie stopni.

Nauczyciel każe stopniować najrozmaitsze przymiotniki, wreszcie przymiotnik: *słaby.* Uczeń stopniuje, nauczyciel pisze

stopnie na tablicy: *staby-stabszy-najstabszy*. *N.* Jaką końcówkę ma stopień równy? *U.* ...*y*. *N.* Jakie zakończenie ma stopień wyższy? *U.* ...*szy*. *N.* Czem się różni stopień najwyższy od wyższego? *U.* ...*dotadkiem naj* na początku wyrazu. *N.* Od czegoż tedy tworzymy stopień najwyższy? *U.* Stopień najwyższy tworzymy od stopnia wyższego, dodając na początku *dotadtek naj*. *U.* Takie *dotadtki* na początku wyrazów zowią się *narostkami*. *U.* Stopień najwyższy tworzy się od stopnia wyższego za *dotadaniem narostka naj*. Kończówkę *przymiotnika y*, zakończenie drugiego stopnia *szy* i *narostek naj* nauczyciel podkreśla, poczem każe stopniować *przymiotnik: piękny*. Uczeń stopniuje: *piękny-piękniejszy-najpiękniejszy*, a nauczyciel zapytuje, czy jest jaka różnica w stopniowaniu między tym a *tamtym przymiotnikiem*? *U.* Stopień drugi *tamtogo przymiotnika* ma zakończenie *szy*, a *tęgo ejszy*, zresztą nie ma żadnej różnicy. *N.* Jakżeż tedy zakończenie ma stopień wyższy? *U.* ...*szy* lub *ejszy*. *N.* A jak się tworzy stopień najwyższy? *U.* Stopień najwyższy tworzy się od wyższego za *dotadaniem narostka naj*.

Dla ćwiczenia każe nauczyciel stopniować *przymiotniki*, jak: *stary, ubogi, bogaty, zdrowy* itd. tudzież takie, jak *prosty, staranny, dźwięczny, ochozny, sromotny* i t. d. i zwraca uwagę *zapomocą pytań* na tworzenie się stopnia wyższego i najwyższego.

8. Liczebniki.

a) Powtórzenie.

N. Powiedz kilka liczebników! Jakie wyrazy zowiemy liczebnikami? Powiedz kilka liczebników oznaczonych! Powiedz kilka liczebników nieoznaczonych! Jakie liczebniki zowiemy oznaczonymi, a jakie nieoznaczonymi? Powiedz kilka liczebników głównych! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. główne*? Które *licz.* zowiemy *głównymi*? Powiedz kilka *licz. porządkowych*! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. porządkowe*? Jakie *licz.* nazywamy *porządkowymi*? Powiedz kilka *licz. mnożnych*! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. mnożne*? Jakie *licz.* zowiemy *mnożnymi*? Powiedz kilka *licz. podziałowych*! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. podziałowe*? Jakie *licz.* zowiemy *podziałowymi*? Powiedz kilka *licz. wielorakich*! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. wielorakie*? Jakie *licz.* zowią się *wielorakimi*? Powiedz kilka *licz. zbiorowych*! Na jakie pytanie otrzymujemy *licz. zbiorowe*? Co

oznaczają licz. zbiorowe? Skoro licz. zbiorowe otrzymujemy na pytanie: *ile?* to są one zarazem jakimi? (Głównymi). Powiedz kilka licz. nieoznaczonych! Na jakie pytanie otrzymujemy licz. nieoznaczone? Skoro licz. nieoznaczone otrzymujemy na pytanie: *ile?* to są one zarazem jakimi? (Głównymi).

b) Odmiana liczebników: *sto, dwieście, trzysta, czterysta.*

N. Odmieniaj: *jeden stół, jedna tablica, jedno okno!* Jak się odmienia liczebnik: *jeden, jedna, jedno?* Odmieniaj *pierwszy uczeń, pierwsza chałupa, pierwsze okno!* Jak się odmienia liczebnik: *pierwszy-a-e?* Jak się odmieniają dalsze liczebniki porządkowe? Jak się odmieniają liczebniki z końcówkami przymiotnikowymi? Odmieniaj: *dwaj panowie, dwa stoły, dwie chaty!* Kiedy się używa postaci *dwaj?* Odmieniaj: *trzej panowie, trzy stoły, chaty, słowa!* Kiedy się używa postaci *trzej?* Odmieniaj: *czterej panowie, cztery stoły, cztery książki?* Kiedy się używa postaci *czterej?* Odmieniaj: *pięciu ludzi, pięć stołów, chat, stów!*

Nauczyciel każe teraz odmieniać liczebnik: *sto* w l. p. i mn. i pisze odmianę na tablicy:

L. p.	l. mn.	l. p.	l. mn.
1. sto	sta	koło	koła
2. sta	set	koła	kół
3. stu	stom	kołu	kołom
4. sto	sta	koło	koła
5. sto	sta	kołu	koła
6. ze stem	stami, stoma	z kołem	z kołami
7. w ście	stach	w kole	w kołach.

Następnie nauczyciel każe odmieniać w l. p. i mn. rzeczownik: *koło* i pisze odmianę na tablicy obok odmiany liczebnika, poczem zapytuje, jak się odmienia liczebnik: *sto?* U. Liczebnik *sto* odmienia się, jak rzeczowniki nijakie, zakończone na *o*, należące do odmiany drugiej.

N. Jeżeli liczebnika *sto* użyjemy z rzeczownikiem, odmiana jego przedstawi się inaczej! Z pomocą nauczyciela odmieniają uczniowie: *stu ludzi, sto koni, pań, piór*, przyczem nauczyciel pisze odmianę na tablicy:

1. *stu ludzi, sto koni, pań, piór*,
2. *stu ludzi, koni, pań, piór*,
3. *stu ludziom, koniom, paniom, piórom*,

4. stu ludzi, sto koni, pań, piór,
5. sto ludzi, koni, pań, piór,
6. ze stu ludźmi, końmi, paniami, piórami,
7. w stu ludziach, koniach, paniach, piórach.

Następnie nauczyciel każe odmieniać: *dwustu ludzi i dwieście koni, pań, piór*, z czego okaże się, że *dwustu ludzi i dwieście koni, pań, piór*, ma taką odmianę, jak: *stu ludzi, sto koni, pań, piór*, z tą tylko różnicą, że gdzie tam jest *sto*, tu mamy *dwieście*.

Uwaga. Wzorów tych odmian, jak innych, uczniowie nie uczą się na pamięć, lecz przez liczne ćwiczenia w odmianie mają nabrać wprawy w należytem ich używaniu.

Lekcja II.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, nadto: Odmieniaj *stu panów!* Odmieniaj *sto stołów, ławek, okien!* Odmieniaj *dwustu panów!* odmieniaj *dwieście stołów, ławek, okien!*

Następnie nauczyciel każe odmieniać liczebnik: *trzystu ludzi i trzysta koni, ławek, słów* i pisze odmianę na tablicy:

1. trzystu ludzi, trzysta koni, ławek, słów,
2. trzechset lub trzystu ludzi, koni, ławek, słów,
3. trzemset lub trzystu ludziom, koniom, ławkom, słowom,
4. trzechset lub trzystu ludzi, trzysta koni, ławek, słów,
5. trzysta ludzi, koni, ławek, słów,
6. z trzystu ludźmi, końmi, ławkami, słowami,
7. w trzechstu, trzystu ludziach, koniach, ławkach, słowach.

Następnie uczniowie odmieniają liczebnik: *czterystu, czterysta* i widzą, że odmienia się tak samo, jak *trzystu, trzysta*.

Lekcja III.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto: Odmieniaj: *stu ludzi!* Odmieniaj: *sto koni, ławek, okien!* Odmieniaj: *dwustu ludzi!* Odmieniaj: *dwieście koni, ławek, okien!* Odmieniaj: *trzystu ludzi!* Odmieniaj: *trzysta koni, ławek, okien!* Odmieniaj: *czterystu ludzi!* Odmieniaj: *czterysta koni, ławek, okien!*

Nauczyciel każe teraz odmieniać: *pięciu ludzi, pięć koni, ławek, okien* (odmiana uczniom już znana), następnie *pięciuset ludzi, pięćset koni, ławek, okien* i uczniowie poznają, że *pięciuset ludzi i pięćset koni, ławek, okien* odmienia się tak samo, jak *pięciu ludzi i pięć koni, ławek, okien* z dodatkiem wyrazu *set*. Na-

stępnie uczniowie odmieniają liczebniki: *sześćset*, *siedmset*, *ośmset*, *dziwięćset* i przekonują się, że odmiana liczebników od *pięćset* do *dziwięćset* jest taka sama, jak liczebnika *pięćset* czyli taka sama, jak liczebnika *pięć* z dodatkiem wyrazu *set*.

9. Czasownik.

a) Czasowniki pod względem znaczenia.

Powiedz kilka liczebników przechodnich! Jakie czas. zowie-my przechodnimi? Powiedz kilka nieprzechodnich! Jakie czas. zowie-my nieprzechodnimi? Powiedz kilka czas. zwrotnych! Jakie czas. nazywamy zwrotnymi? Powiedz kilka czas. zaimkowych! Jaka zachodzi różnica między czas. zwrotnymi, a zaimkowymi?

Przy pomocy uczniów tworzy nauczyciel i pisze na tablicy, dajmy na to, następujące zdania: *Rolnik orze*. *Nauczyciel uczy*. *Uczeń czyta*. *Koń biegnie*. *Ptaka lata*, podkreślając w nich czasowniki. Poczem tak rzecz prowadzi: Co podkreśliłem w tych zdaniach? *U*. Pan podkreślił w tych zdaniach orzeczenie. *N*. Czem jest wyrażone orzeczenie w tych zdaniach? *U*. ...czasownikami: *orze*, *uczy*, *czyta*, *biegnie*, *lata*. *N*. Co oznaczają te czasowniki? *U*. ...że osoba lub rzecz coś czyni. *N*. A zatem co oznaczają? *U*. Oznaczają czynność osoby lub rzeczy.

Na tablicy nauczyciel pisze teraz następujące zdania, podkreślając czasowniki: *Bóg jest*. *Bóg był*. *Bóg będzie*. *Świat istnieje*. *Świat istniał*. *Świat będzie istniał*. *Tablica znajduje się w szkole*. *Tablica znajdowała się w szkole*. *Tablica będzie znajdowała się w szkole*. Poczem tak dalej rzecz prowadzi: Co podkreśliłem w tych zdaniach? *U*. Pan podkreślił orzeczenie w tych zdaniach. *N*. Czem jest wyrażone orzeczenie w tych zdaniach? *U*. ...czasownikami: *być*, *istnieć*, *znajdować się*. *N*. Jeżeli powiem: *Bóg jest*. *Bóg był*. *Bóg będzie* — czy wypowiadam, że Bóg coś czyni? *U*. Jeżeli powiem: *Bóg jest*... nie powiadam, że Bóg coś czyni. *N*. Tylko co wypowiadam o Bogu? *U*. że jest, był i będzie czyli, że Bóg istnieje, istniał, istnieć będzie. *N*. Jeżeli powiem: *Świat istnieje*... czy wypowiadam, że świat coś czyni? *U*. Jeżeli powiem: *Świat istnieje*... to nie powiadam, że świat coś czyni. *N*. Tylko co wypowiadam? *U*. Tylko wypowiadam, że świat istnieje, istniał i istnieć będzie czyli że świat jest, był i będzie. *N*. Jeżeli powiem: *Tablica znajduje się w klasie*... to czy powiadam, że tablica coś czyni? *U*. Jeżeli powiem:

Tablica... to nie wypowiadam, że tablica coś czyni. *N.* Tylko co mówię o tablicy? *U.* Tylko mówię o tablicy, że ona się znajduje, znajdowała i znajdować się będzie w klasie czyli że tablica jest, była i będzie w klasie. *N.* Czy więc czasowniki: *być, istnieć, znajdować się* wyrażają czynność? *U.* Nie! *N.* Tylko co one wyrażają? *U.* One wyrażają tylko to, że jakaś osoba lub rzecz jest, była lub będzie. *N.* A zatem bytność, istnienie czyli byt jakiejś osoby lub rzeczy. *N.* Cóż tedy wyrażają czasowniki: *być, istnieć, znajdować się*? *U.* Czasowniki: *być...* wyrażają bytność czyli byt osoby lub rzeczy.

Nauczyciel pisze teraz na tablicy, dajmy na to, następujące zdania, podkreślając czasowniki: *Książka leży. Człowiek umiera. Jabłoń kwitnie. Trawa się zieleni*, poczem tak dalej rzecz prowadzi: Co podkreśliłem w tych zdaniach? *U.* Pan podkreślił w tych zdaniach orzeczenie. *N.* Czem jest wyrażone orzeczenie w tych zdaniach? *U.* ...czasownikami: *leżeć, umierać, kwitnąć, zielenić się*. *N.* Jeżeli powiem: *Książka leży...* czy wypowiadam, że książka... coś czyni? *U.* Jeżeli powiem: *Książka leży...* nie wypowiadam, że książka coś czyni. *N.* Tylko co wypowiadam? *U.* Tylko wypowiadam, co się z tą osobą lub rzeczą dzieje. *N.* Czyli stan, w jakim się osoba lub rzecz znajduje? *U.* Tylko wypowiadam, co się z tą rzeczą lub osobą dzieje czyli stan, w jakim się ta rzecz lub osoba znajduje. *N.* Cóż tedy wyrażają czasowniki: *leżeć, umierać, kwitnąć, zielenić się*? *U.* Czasowniki: *leżeć...* wyrażają stan osoby lub rzeczy.

N. Czy więc czasowniki wyrażają tylko czynność? *U.* Czasowniki wyrażają nie tylko czynność, ale także byt i stan.

N. Powiedz kilka czasowników, które wyrażają czynność! Wymień czasowniki, oznaczające byt! Powiedz kilka czasowników, oznaczających stan. Ćwiczeń takich należy odbyć wiele.

b) Czasowniki pod względem czynności.

N. Powiedz kilka czasowników, wyrażających czynność! Wymień czas. wyrażające byt! Wymień kilka czas. wyrażających stan! Jakie wyrazy zwiemy czasownikami? Powiedz kilka czas. przechodnich! Powiedz kilka czas. nieprzechodnich! Powiedz kilka czas. zwrotnych! Powiedz kilka czas. zaimkowych! Które

czas. zwiemy przechodnimi? Które nieprzechodnimi? Które zwrotnymi, a które zaimkowymi?

Na tablicy napisał nauczyciel przed lekcją następujące przykłady:

1. *chwalić, myć, czesać, ubierać; chodzić, biegać, latać, skakać, pływać, krzyczeć.*
2. *chwalić się, myć się, czesać się, ubierać się.*
3. a) *chodzić, biegać, latać, skakać, pływać, krzyczeć.*
 b) *być, istnieć, znajdować się.*
 c) *kwitnąć, umierać, leżeć, sinieć.*
 d) *modlić się, pocić się, tyskać się.*

Teraz każe odczytywać czasowniki pod liczbą 1. i zapytuje co do każdego, co wyraża: czynność, byt czy stan? Gdy się ta analiza skończy, zapyta: Cóż wyrażają te wszystkie czasowniki? *U. ...czynność. N. Jak się nazywają dlatego, że wyrażają czynność? U. ...zowią się czynnymi. N. Któreż czasowniki zwiemy czynnymi? U. Te czasowniki zwiemy czynnymi, które wyrażają czynność.*

Nauczyciel każe następnie odczytywać jeszcze raz przykłady pod liczbą 1. i zapytuje co do każdego, czy jest czasownikiem przechodnim. Po odczytaniu wszystkiego okaże się, że czasowniki aż do średnika są przechodnie, a od średnika do końca nieprzechodnie, poczem nauczyciel zapyta: Jakże tedy dzielą się czasowniki czynne? *U. ...na czynno-przechodnie i czynno-nieprzechodnie. N. Które zwiemy czynno-przechodnimi? U. Te, których czynność może przejść na przedmiot. N. Które zwiemy czynno-nieprzechodnimi? U. Czynno-nieprzechodnimi zwiemy te, których czynność nie może przejść na przedmiot.*

Nauczyciel każe dalej odczytywać czasowniki pod liczbą 2. i zapytuje, co do każdego, co wyraża: czynność, byt, czy stan? Gdy się to skończy, zapyta: Cóż wyrażają te wszystkie czasowniki? *U. ...czynność. N. Jeżeli powiemy: Brat chwali się — to od kogo wychodzi czynność chwalenia? U. Jeżeli powiemy: Brat..., to czynność wychodzi od podmiotu. N. I co się z nią dzieje? U. I przechodzi na podmiot. N. Tak jest. Czynność ta wychodzi od podmiotu i przechodzi na podmiot, gdyż: Brat myje się, to to samo, co i Brat myje siebie. N. Jakimiż więc są czasowniki: *chwalić się, myć się...* skoro czynność ich przecho-*

dzi na osobę lub rzecz? *U.* Czasowniki: *chwalić się*... są czynno-przechodnimi, gdyż czynność ich przechodzi na rzecz lub osobę. *N.* Ale czy czynność tych czasowników przechodzi na przedmiot? *U.* Czynność tych czasowników nie przechodzi na przedmiot, lecz zwraca się ku podmiotowi. *N.* Jak się one z tej przyczyny nazywają? *U.* ...zwrotnymi. *N.* Do jakich tedy czasowników zaliczamy czasowniki zwrotne: do czynno-przechodnich czy czynno-nieprzechodnich? *U.* Czasowniki zwrotne są czynne i przechodnie, więc je zaliczamy do czynno-przechodnich.

Nauczyciel każe wreszcie odczytywać przykłady pod liczbą 3. i to najpierw pod literą *a)*, potem pod literą *b)*, wreszcie pod literą *c)* i literą *d)* i co do każdego czasownika zapytuje, czy jest przechodnim czy nieprzechodnim. Gdy analiza skończona, zapytuje: Więc te wszystkie czasowniki są jakie? *U.* ...nieprzechodnie. *N.* Co wyrażają czasowniki pod *a)*, pod *b)* i *c)*? *U.* Czasowniki pod *a)* wyrażają czynność nieprzechodnią, są więc czynno-nieprzechodnie; czasowniki pod *b)* wyrażają byt; czasowniki pod *c)* wyrażają stan. *N.* Jak się nazywają czasowniki pod *d)*? *U.* Czasowniki pod *d)* nazywają się zaimkowymi. *N.* Jakież tedy czasowniki wyróżniamy między nieprzechodnimi? *U.* Między nieprzechodnimi wyróżniamy czasowniki: czynno-nieprzechodnie, wyrażające byt i stan, tudzież czasowniki zaimkowe.

Dla ćwiczenia każe nauczyciel powiedzieć kilka czasowników czynno-przechodnich i kilka zwrotnych, poczem zapyta, jakie czasowniki zaliczamy do czasowników przechodnich? (*U.* Czynno-przechodnie i zwrotne); każe następnie powiedzieć kilka czasowników czynno-nieprzechodnich, kilka czasowników, wyrażających byt i stan, tudzież kilka czasowników zaimkowych, poczem zapyta, jakie czasowniki nieprzechodnie wyróżniamy?

10. Przysłówek.

Znaczenie przysłówek w.

Lekcja I.

N. Powiedz kilka przysłówek na pytanie: *jak*? Co wyrażają przysłówki na pytanie: *jak*? (Sposób). Powiedz kilka przysłówek na pytanie: *kiedy*? Co wyrażają przysłówki na pyta-

nie: *kiedy?* (Czas). Powiedz kilka przysłówków na pytanie: *gdzie?* Co wyrażają przysłówki na pytanie: *gdzie?* (Miejsce).

Napisane na tablicy zdania: *To stało się tak. Istotnie brat był w domu. Byłem rzeczywiście w mieście.* Uczniowie rozbierają, przyczem przysłówki, w nich zawarte nauczyciel podkreśla, zapytując zarazem, co one wyrażają. Gdy rozbiór ukończono, nauczyciel zapytuje: Co wyrażają przysłówki: *tak, istotnie, rzeczywiście?* *U.* Przysłówki: *tak...* wyrażają twierdzenie. *N.* Zowią się też dlatego twierdzącymi. *N.* Co wyrażają przysłówki twierdzące?

Napisane na tablicy zdania: *Nie widziałem brata. Nie słuchaj nigdy złych! Nie uczyniłem tego bynajmniej. Nie byłem w tem miejscu przenigdy* — uczniowie rozbierają, przyczem przysłówki, w nich zawarte, nauczyciel podkreśla i zapytuje, co one wyrażają. Gdy rozbiór ukończono, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: Co wyrażają przysłówki: *nie, nigdy, przenigdy, bynajmniej?* *U.* Przysłówki: *nie...* wyrażają przeczenie. *N.* Jak się dlatego nazywają? *U.* Nazywają się dlatego przeczącymi.

Napisane na tablicy zdania: *Brat może przyjedzie. On podobno zachorował. Pojedziemy prawdopodobnie do miasta* — uczniowie rozbierają, przyczem nauczyciel podkreśla przysłówki, w nich zawarte, zapytując równocześnie, co one wyrażają. Gdy rozbiór skończono, tak dalej rzecz prowadzi: Co wyrażają przysłówki: *może, podobno, prawdopodobnie?* *U.* Przysłówki: *może...* wyrażają niepewność.

N. Co wyrażają i jak się nazywają przysłówki: *tak, istotnie, rzeczywiście, (zaprawdę, owszem, naturalnie)?* *U.* Przysłówki: *tak, istotnie...* wyrażają twierdzenie i zowią się twierdzące.

N. Co wyrażają i jak się nazywają przysłówki: *nie, nigdy, przenigdy, bynajmniej (wcale nie, jako żywo nie)?* *U.* Przysłówki: *nie, nigdy...* wyrażają przeczenie i zowią się przeczące.

N. Co wyrażają przysłówki: *może, podobno, prawdopodobnie, (rzekomo, wrzekomo)?* *U.* Przysłówki: *może...* wyrażają niepewność.

N. Jakie poznaliśmy dzisiaj przysłówki ze względu na znaczenie. *U.* ...twierdzące, przeczące i wyrażające niepewność.

Lekcja II.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, nadto: Powiedz kilka przysłówków twierdzących! ...przeczących! ...wyrażających

niepewność! Jakże rozróżniliśmy przysłówki pod względem znaczenia?

Napisane na tablicy zdania: *Jak przyszedłeś? Kiedy wróciłeś? Gdzie byłeś? Skąd idziesz? Dokąd pójdziemy? Którędy pójdziecie?* Każde nauczyciel odczyta i zapytuje, jakie to zdania? Uczniowie odpowiadają, że pytajne. *N.* Którymi wyrazami pytamy się w tych zdaniach? *U.* W zdaniach tych pytamy się wyrazami: *jak, kiedy, gdzie, skąd, dokąd, którędy, kędy.* *N.* Co to za wyrazy jako części mowy? *U.* ... przysłówki. *N.* A jakie, skoro się nimi pytamy? *U.* Te są przysłówki pytajne. *N.* Powiedz kilka przysłówków pytajnych! (Uczeń wylicza przytoczone). Dlaczego przysłówki te zwiemy pytajnymi? *N.* Odpowiedz na przytoczone przysłówki pytajne przysłówkami pytajnymi! *U.* Na pytanie: *jak?* odpowiadamy: *tak.* Na pytanie: *kiedy?* odpowiadamy: *wtedy.* Na pytanie: *gdzie?* odpowiadamy: *tu, tutaj, tam, tu i ówdzie.* Na pytanie: *skąd?* odpowiadamy: *stąd.* Na pytanie *którędy?* odpowiadamy: *tędy, tamtędy.* *N.* Cóż to za wyrazy: *wtedy, tu, tutaj, tam, stąd, tędy, tamtędy?* *U.* Wyrazy te to przysłówki. *N.* Co wyrażają? *U.* Miejsce.

Napisane na tablicy zdania: *Byłem tam, gdzie ty nie byłeś. Idę stąd, skąd i ty idziesz. Pójdę tędy, którędy i ty pójdiesz. Idę tam, dokąd i ty.* Nauczyciel każde odczytywa i przy tej sposobności podkreśla przysłówki: *gdzie, skąd, którędy, dokąd,* poczem zapytuje: Czem są podkreślone wyrazy jako części mowy? *U.* ... przysłówkami. *N.* Jak się te przysłówki nazywają, jeżeli się nimi pytamy? *U.* ... pytajnymi. *N.* A czy w tych zdaniach pytamy się tymi przysłówkami? *U.* Nie. *N.* Przysłówki pytajne, użyte w zdaniach niepytajnych, zowią się względnymi. *N.* Jak się zowią przysłówki pytajne, jeżeli są użyte w zdaniach niepytajnych? *N.* Co nam przypominają te przysłówki pytajne i względne? *U.* ... przypominają nam zaimki pytajne i względne. *N.* Wylicz zaimki pytajne! Kiedy te zaimki są pytajnymi a kiedy względnymi?

11. Przyimek.

Powtórzenie.

N. Powiedz kilka przyimków! Przy jakich częściach mowy używamy przyimków? Jaką mają właściwość? Do jakich części mowy należą przyimki? Na podstawie dyktowanych przykładów

w zdaniach, jak: *Niczego nie dokażemy bez pomocy Bożej. Około naszego domu rosną drzewa. Dążmy do pracy, cnoty i Boga! Słońce ma się ku zachodowi. Wyruszamy przeciw wrogom. Nie działamy nic wbrew rodzicom. Droga prowadzi przez las. Przy kościele jest szkoła. Wyszedłem z domu. Idę z siostrą. Koń wpadł między ludzi. Różnie się zdarza między ludźmi. Wpadł jak kamień w wodę. W wodzie żyją ryby. Wejdz na dach! Ptak siedzi na dachu. Siedzi pod mostem. Wlaził pod most itp.* — tudzież na podstawie przeczytanych ustępów w książce szkolnej ćwiczenia w rozpoznawaniu przyimków i przypadków, którymi rządzą.

12. Spójnik.

Spójniki równorzędne i podrzędne.

Powiedz kilka spójników! Do czego służą spójniki? Jakie wyrazy zwiemy spójnikami?

Następnie czytają uczniowie i rozbiegają następujące zdania, a nauczyciel podkreśla spójniki: *Brat czyta i siostra czyta. Brat czyta, a siostra pisze. Czy brat przyjdzie do nas, czy siostra do nas zawita? Ani ojciec nie przyjechał, ani stryj nie przybył. Albo ojciec do mnie napisze albo matka przyjedzie.* Poczem nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: Jakimi są zdania, któreśmy rozebrali? *U.* Są to zdania złożone. *N.* A jak są złożone? *U.* Są to zdania współrzędnie czyli równorzędnie złożone. *N.* Więc jak możemy nazwać spójniki, które je łączą? *U.* ...współrzędnymi czyli równorzędnymi. *N.* Nazywamy je równorzędnymi. *N.* Jakie spójniki zwiemy równorzędnymi? *U.* Te spójniki zwiemy równorzędnymi, które łączą zdania współrzędne czyli równorzędne. Wylicz kilka spójników równorzędnych! Uczeń odczytuje podkreślone spójniki.

Wreszcie uczniowie odczytują i rozbiegają następujące zdania (przyczem nauczyciel podkreśla spójniki, łączące zdania podrzędne z głównymi): *Wiem, że brat przyjedzie. Byłem tak chory, iż nie mogłem pójść do szkoły. Nim słońce wejdzie, rosa oczy wyje. Nie poszedłem do szkoły, gdyż byłem chory. Rodzice skarcili cię, ponieważ byłeś niegrzeczny. Umarł, bo taka była wola Boża. Jeżeli będziesz grzeczny, pójdziemy na przechadzkę* — poczem nauczyciel, tak dalej rzecz prowadzi: Jakie to zdania, któreśmy rozebrali? *U.* Zdania rozebrane są to zdania podrzędnie złożone. *N.* Wylicz spójniki, zapomocą których zdania podrzędne łączą

się tutaj z głównymi! *U.* Spójniki, zapomocą których łączą się tutaj zdania podrzędne z głównymi są: *że, iż, nim, gdyż, ponieważ, bo, jeżeli.* *N.* Jak je można nazwać dlatego, że łączą zdania podrzędne z głównymi? *U.* ...spójnikami podrzędnymi. *N.* I tak się one też rzeczywiście nazywają. *N.* Powiedz kilka spójników równorzędnych! Powiedz kilka spójników podrzędnych! Jak podzieliliśmy spójniki?

Dalsze ćwiczenia w rozpoznawaniu spójników należy odbywać w podobny sposób już to na podyktowanych *ad hoc* zdaniach, już to na przeczytanych ustępach z książki szkolnej.

13. Wykrzyknik.

Powtórzenie, jak w Części III.

14. Części mowy.

Powtórzenie, jak w Części III.

15. Zdanie.

1. Co to jest zdanie?

Powiedz jakie zdanie o kowalu! ...o siostrze! ...o księżycu! ...o kogucie! ...o tablicy! ...o książce! Co nazywamy zdaniem? (*U.* To, co o jakiejś osobie lub rzeczy wypowiadamy, zowie się zdaniem).

N. Pomyśl sobie coś o uczniu i powiedz! *U.* Uczeń chodzi do szkoły. *N.* Jak się zowie to, coś wypowiedział o uczniu? *U.* ...zdaniem. *N.* Nim wypowiedziałeś o uczniu to zdanie, coś wprawdzie uczynił? *U.* Nim wypowiedziałem o uczniu to zdanie, pomyślałem wprawdzie, co o uczniu mam powiedzieć. *N.* Aby było zdanie, cóż tedy trzeba uczynić? *U.* ...trzeba o czemś pomyśleć i to powiedzieć. *N.* Powiadają też krótko, że zdanie to myśl, wyrażona słowami. *N.* Zamiast tedy mówić długo, że zdanie jest to, co o jakiejś osobie lub rzeczy wypowiemy, jak można to krócej wyrazić? *U.* Zamiast mówić długo, że zdanie jest to, co o jakiejś osobie lub rzeczy wypowiemy, można wyrazić krócej, że zdanie jest to myśl wyrażona słowami. *N.* I tak też odtąd odpowiadajcie na pytanie, co nazywamy zdaniem lub co jest zdanie. *N.* Więc co to jest zdanie? *U.* Zdanie jest to myśl, wyrażona słowami. *N.* Pomyśl co o ławce i powiedz! *U.* Ławka jest drewniana. *N.* Jak się zowie to, coś wypowie-

dział o ławce? *U.* ...zdanie. *N.* Nim jednak wypowiedziałeś to zdanie o ławce, coś wprawdzie uczynił? *U.* ...pomyślałem wprawdzie, co o ławce powiedzieć. *N.* Aby tedy było zdanie, co trzeba uczynić? *U.* ...trzeba o czymś pomyśleć i to wypowiedzieć. *N.* Cóż więc jest zdanie? *U.* Zdanie jest to więc myśl, wyrażona słowami. — Takich przykładów opracuje nauczyciel więcej i nieraz.

2. Zdanie pojedyncze.

a) Podmiot i orzeczenie.

Lekcja I.

N. Pomyśl sobie co o koniu powiedz! ...o wole! ...o kupcu! ...o piekarzu! ...o jaskółce! o Krakowie! ...o Karpatach! ...o Wiśle! Co to jest zdanie? Co musi być w każdym zdaniu? Co nazywamy podmiotem? Co nazywamy orzeczeniem?

Napisane na tablicy zdania: *Ojciec pracuje. Ja idę. Mądry milczy. Jeden wrócił, drugi został. Przejść się nie zaszkodzi. Dobrze jest przysłówkiem. Od jest przyimkiem. A jest spójnikiem. Ach! jest wykrzyknikiem. Przejść się nie zaszkodzi jest zdaniem* — uczniowie rozbierają, przyczem nauczyciel podkreśla wszędzie podmiot, zapytując, czem jest wyrażony podmiot. Gdy rozbiór skończono, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: Czem wyrażono podmiot w I. zdaniu? *U.* ...rzeczownikiem: *ojciec*. Czem wyrażono podmiot w II. zdaniu? *U.* ...zaimkiem: *ja*. *N.* Czem wyrażono podmiot w III. zdaniu? *U.* ...przymiotnikiem: *mądry*. *N.* Czem wyrażono podmiot w IV. zdaniu? *U.* ...liczebnikami: *jeden, drugi*. *N.* Czem wyrażono podmiot w V. zdaniu? *U.* ...czasownikiem: *przejść się*. *N.* Czem wyrażono podmiot w VI. zdaniu? *U.* ...przysłówkiem: *dobrze*. *N.* Czem wyrażono podmiot w VII. zdaniu? *U.* ...przyimkiem: *od*. *N.* Czem wyrażono podmiot w VIII. zdaniu? *U.* ...spójnikiem: *a*. *N.* Czem wyrażono podmiot w IX. zdaniu? *U.* ...wykrzyknikiem: *ach!* *N.* Czem wyrażono podmiot w X. zdaniu? *U.* ...zdanie: *Przejść się nie zaszkodzi*. *N.* Jakaż część mowy może być podmiotem? *U.* Każda część mowy może być podmiotem, a nawet całe zdanie.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie (w razie koniecznej potrzeby przy pomocy nauczyciela) zdania, w których podmiotem są różne części mowy i zdania.

Lekcja II.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto tworzenie zdań, w których podmiotem byłyby różne części mowy i całe zdania, poczem pytanie: Jaka część mowy może być podmiotem?

Napisane na tablicy zdania: *Ojciec pracuje. Brat jest żołnierzem. Uczeń jest pilny. Ten kapelusze jest mój. On jest pierwszy z porządku. U nas smutno* — uczniowie rozbierają, przyczem nauczyciel podkreśla wszędzie orzeczenie, zapytując równocześnie, czem je wyrażono. Gdy rozbiór skończono, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi. Czem wyrażono orzeczenie w I. zdaniu? *U.* W I. zdaniu wyrażono orzeczenie czasownikiem: *pracuje.* *N.* Czem wyrażono orzeczenie w II. zdaniu? *U.* ... rzeczownikiem: *żołnierzem.* *N.* Czem wyrażono orzeczenie w III. zdaniu? *U.* ... przymiotnikiem: *pilny.* *N.* Czem wyrażono orzeczenie w IV. zdaniu? *U.* ... zaimkiem: *mój.* *N.* Czem wyrażono orzeczenie w V. zdaniu? *U.* ... liczebnikiem: *pierwszy.* Czem wyrażono orzeczenie w VI. zdaniu? *U.* ... przysłówkiem: *smutno.* *N.* Jaka część mowy może być orzeczeniem? *U.* Orzeczeniem może być: czasownik, rzeczownik, przymiotnik, zaimek, liczebnik i przysłówek. *N.* Jak jednym wyrazem nazywamy rzeczownik, przymiotnik, zaimek i liczebnik? *U.* ... imieniem. *N.* Powiedz tedy krócej, co może być orzeczeniem? *U.* Orzeczeniem może być: czasownik, imię i przysłówek. Dla ćwiczenia każe nauczyciel formować zdania w różnych orzeczeniach, poczem zapyta: Jaka część mowy może być orzeczeniem? Jaka część mowy może być podmiotem?

Lekcja III.

N. Powiedz zdanie! Co to jest zdanie? Co musi być w każdym zdaniu? Co to jest podmiot? Co to jest orzeczenie? Czy podmiot zawsze jest jawny? Powiedz zdanie, w którym podmiot byłby domyślny. Powiedz zdanie, w którym podmiot i orzeczenie są domyślne! Powiedz zdanie, w którym podmiotem byłby rzeczownik! Powiedz zdanie, w którym podmiotem byłby zaimek, przymiotnik, liczebnik, czasownik, przysłówek, przyimek, spójnik, wykrzyknik! Powiedz zdanie, w którym podmiotem byłoby całe zdanie! Co może być podmiotem w zdaniu? Powiedz zdanie, w którym orzeczeniem byłby czasownik, rzeczownik, zaimek,

przymiotnik, liczebnik, przysłówki! Co może być orzeczeniem w zdaniu?

Napisane na tablicy zdania: 1. *Brat pisze. Brat jest pilny. Brat jest żołnierzem.* 2. *Bóg był, Bóg jest i Bóg będzie.* 3. *Dom znajduje się w ogrodzie.* 4. *Książka leży na stole.* 5. *Jabłoń kwitnie* — uczniowie rozbierają, przyczem nauczyciel zapytuje, jak się pytamy o podmiot, a jak o orzeczenie, a dalej: czym wyrażone orzeczenie, a jeżeli orzeczenie jest wyrażone czasownikiem, to co wyraża ten czasownik (czynność, byt czy stan). Gdy rozbiór skończono, nauczyciel zapytuje, jak się pytano o podmiot, a jak o orzeczenie. *N.* Jakże tedy pytamy się o podmiot? *U.* ...zaimkami: *kto? co?* *N.* W którymże podmiocie jest przypadku, skoro się o niego pytamy zaimkami: *kto? co?* *U.* Podmiot jest w 1. przyp. *N.* Dlaczego? *U.* Gdyż 1 przyp. otrzymujemy na pytanie: *kto? co?* *N.* Jak się pytamy o orzeczenie? *U.* ...co podmiot czyni, czym jest, jaki jest, co się z nim dzieje. (Uwaga: Przy rozbiórze nauczyciel wskaże, jak niestosowną jest rzecz w zdaniu: *Bóg jest, Bóg był, Bóg będzie* — lub w zdaniu: *Dom znajduje się w ogrodzie* — albo w zdaniu: *Książka leży* — pytać się o orzeczenie: co *Bóg* czyni? Co *dom* czyni? Co *książka* czyni? gdyż czasowniki, o których w tych zdaniach mowa, nie wyrażają zgoła czynności, lecz jedne byt (*jest, był, będzie, znajduje się*), drugie stan (*leży*) i podmiot nic zgoła nie czyni; że kiedy orzeczeniem jest imię lub przysłówki albo czasownik, oznaczający byt lub stan, najlepiej pytać się: co mówimy o podmiocie). *N.* Kiedy się pytamy o orzeczenie: *co podmiot czyni?* *U.* ...kiedy orzeczeniem jest czasownik czynny. *N.* Jak najlepiej się pytać, kiedy orzeczeniem jest imię lub przysłówki, albo też czasownik, oznaczający byt lub stan? *U.* ...najlepiej pytać się: *co mówimy o podmiocie?* Na sprawę tę zwracał nauczyciel już dawno uwagę, przy rozbiórze zdań wskazując uczniom, jak się pytać należy w każdym danym razie. Lekcja ta jest pod tym względem już tylko odnowieniem i zsumowaniem nabytych wiadomości.

b) Łącznik.

Powtórzenie całej lekcji poprzedniej, a nadto: Powiedz zdanie, w którym orzeczeniem byłby rzeczownik! ...zaimki! ...przymiotnik! ...liczebnik! ...przysłówki! Czem jest słowo

być w zdaniach, w których orzeczeniem jest imię lub przysłówek? Powiedz zdanie, w którym łącznik *jest* byłby opuszczony! Powiedz zdanie, w którym łącznikiem byłby czasownik *zostać* czem! ...*zwać się* czem! ...*urodzić się* czem! ...*głosić się* czem! ...*zostać wybranym*! Które czasowniki, oprócz słowa *być*, mogą być łącznikiem w zdaniu?

3. Zdanie rozwinięte.

a) Określenia rzeczownika.

N. Powiedz (w zdaniu!) przykład na przydawkę przymiotnikową! ...zaimkową! ...liczebnikową! Co to jest przydawka? Powiedz przykład na dopełniacz! Co to jest dopełniacz? Powiedz przykład na określenie przyimkowe! Powiedz przykład na zwrot imiesłowowy, który byłby określeniem rzeczownika! (*Mam kapelusz, kupiony na jarmarku. Widzę koguta, chodzącego po podwórzu*). Co to jest zwrot imiesłowowy? kiedy zwrot imiesłowowy jest określeniem rzeczownika? Powiedz przykład na dopowiedzenie w 1. przyp.! (*Mój brat, ogrodnik, wrócił do domu*). Powiedz przykład na dopowiedzenie w 2. przyp.! (*Mam książkę od brata, ogrodnika*). ...w 3. przyp.! (*Dałem książkę bratu, ogrodnikowi*). ...w 4. przyp.! (*Mam brata, ogrodnika*). ...w 5. przyp.! (*Bracie, ogrodniku, przynieś mi książkę!*). ...w 6. przyp.! (*Szedłem z bratem, ogrodnikiem*). ...w 7. przyp.! (*Pokładam ufność w bracie, ogrodniku*). Co nazywamy dopowiedzeniem? N. Gdzieśmy mieli dopowiedzenie w tych wszystkich zdaniach: przed rzeczownikiem, do którego należało, czy po nim? U. ...po rzeczowniku, do którego należało. Czem się oddziela dopowiedzenie od reszty zdania?

Napisane na tablicy zdania: *Rzeka Wisła wypływa z Góry Baraniej na Śląsku. Miasto Kraków leży nad Wisłą. Góry Karpaty oddzielają Galicyę od Węgier. Król Stefan Batory zwyciężył Moskwę. Hetman Tarnowski pokonał Wołochów pod Obertynem. Pan dyrektor przyjął mnie do szkoły, uczniowie rozbierają i stwierdzają, że rzeczowniki: rzeka, miasto, góry, król, hetman, służą do określenia rzeczowników (Wisła, Kraków, Karpaty, Stefan Batory, Tarnowski, dyrektor i są w tym samym przypadku, co te rzeczowniki, że to zatem dopowiedzenia, poczem nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi: Gdzieśmy dotąd widzieli dopowiedzenie, przed rzeczownikiem do którego należało, czy po nim?*

U. ...po rzeczowniku, do którego należało. *N.* Czem było oddzielone od reszty zdania? *U.* ...przecinkiem. *N.* Gdzie teraz widzimy dopowiedzenie? *U.* Teraz widzimy dopowiedzenie przed rzeczownikiem, do którego należy. *N.* Czy więc dopowiedzenie bywa tylko po rzeczowniku, do którego należy? *U.* Dopowiedzenie bywa także przed rzeczownikiem, do którego należy. *N.* Czy wtedy oddziela się przecinkiem od reszty zdania? *U.* Wtedy nie oddziela się przecinkiem od reszty zdania. *N.* Kiedyż nie oddziela się dopowiedzenia przecinkiem od reszty zdania? *U.* Jeżeli dopowiedzenie znajduje się przed rzeczownikiem, do którego należy, nie oddziela się przecinkiem od reszty zdania.

Dla ćwiczenia tworzą jeszcze uczniowie (przy pomocy nauczyciela, o ile ona konieczną) zdanie z dopowiedzeniem znajdującym się przed rzeczownikiem, do którego należy i po rzeczowniku, przyczem nauczyciel zapytuje, gdzie ono się znajduje i czy się je oddziela w danym razie przecinkiem od reszty zdania, czy też nie.

b) Określenia przymiotnika (powtórzenie).

N. Powiedz kilka przymiotników! Na jakie pytanie otrzymujemy przymiotniki? Co to są przymiotniki? Powiedz zdanie, w którym przymiotnik byłby przydawką! Co nazywamy przydawką? Nauczyciel każe następnie pisać na tablicy zdania, jak: *Mam dość dobry ołówek. Jestem świadomy obowiązków. Miła rodzicom cnotliwość dzieci. On straszny swym wzrokiem. Syn jest podobny do ojca.* Uczniowie rozbiegają je, tworzą podobne i stwierdzają, że określeniem przymiotnika może być przysłówek, rzeczownik w 2, 3 i 6 przypadku, tudzież rzeczownik z przyimkiem.

c) Określenie liczebnika.

N. Powiedz kilka liczebników! Jakie wyrazy zwiemy liczebnikami? Powiedz kilka licz. oznaczonych! ...głównych, ...porządkowych, ...mnożnych, ...podziałowych, ...zbiorowych, ...wielorakich! Jak dzielimy liczebniki? Powiedz zdanie, w którym liczebnik byłby przydawką! Co zwiemy przydawką?

Napisane na tablicy zdania: *Mam wiele książek. Widzę czworo ludzi. Kupiłem pięć piór. On jest pierwszym z rzędu* — uczniowie rozbierają, tworzą podobne i poznają, że po wszystkich liczebnikach nieoznaczonych i zbiorowych, tudzież po głównych, zazwyczaj od *pięciu* rzeczownik określający stoi w 2 przypadku; że określeniem liczebnika może być także rzeczownik z przyimkiem. Wiele ćwiczeń należy odbyć zwłaszcza co do używania rzeczownika w 2 przyp. po liczebnikach głównych, zazwyczaj od *pięciu*, gdyż pod tym względem napotyka się dość często błędy w mowie dziatwy i starszych nawet osób.

d) Określenia czasownika (powtórzenie).

N. Jakie rozróżniamy określenia rzeczownika? Powiedz przykład na przydawkę! ...na dopowiedzenie! ...na dopełniacz! ...na określenie przyimkowe! ...na zwrot imięstowowy, jako określenie rzeczownika. Powiedz przykład na określenie przymiotnika przez przysłówki! Powiedz przykład na określenie przymiotnika przez rzeczownik w 2 i 3 przyp.! ...przez rzeczownik z przyimkiem! Jakie rozróżniamy określenia przymiotnika? Powiedz przykład na określenie liczebnika nieoznaczonego przez rzeczownik w 2 przyp.! Powiedz przykład na określenie liczebnika zbiorowego w 2 przyp.! Powiedz przykład na określenie liczebnika głównego *pięć* w 2 przyp.! ...liczebnika *sześć, siedm, ośm, dziewięć* itd. w 2 przyp.! Powiedz przykład na określenie liczebnika przez rzeczownik z przyimkiem! Co może być określeniem liczebnika? W którym przypadku jest rzeczownik jako określenie liczebników nieoznaczonych i zbiorowych? W którym przypadku musi być rzeczownik jako określenie liczebników głównych począwszy od *pięciu*?

Jakie rozróżniamy określenia czasownika? Powiedz przykład na przedmiot w 2 przyp.! (*Bronię ojczyzny*). ...w 4 przyp. (*Nauczyciel chwali ucznia*). ...w 3 przyp.! (*Ojciec kupił synowi książkę*). Co nazywamy przedmiotem bliższym, a co dalszym? Powiedz przykład na przedmiot w 6 przyp.! (*Bóg rządzi światem*). Co się dzieje, jeżeli czasownika, rządzącego 4 przyp. (*Mam ołówek*) użyjemy z przeczeniem (*Nie mam ołówka*)? Powiedz przykład na określenie przysłówkowe, wyrażone przez przysłówki (*Brat pisze pięknie*)! Powiedz przykład na określenie przysłówkowe, wyrażone przez rzeczownik w 2 przyp. (*Tego*

roku mamy ciągłą słotę!) Powiedz przykład na określenie przysłówkowe, wyrażone rzeczownikiem w 6 przyp.! (*Szliśmy torem kolejowym*). Powiedz przykład na określenie przysłówkowe, wyrażone przez rzeczownik z przyimkiem! (*Uczymy się w szkole*). Przez co może być wyrażone określenie przysłówkowe? Co wyraża określenie przysłówkowe? (Sposób, czas lub miejsce). Do czego służy określenie przysłówkowe? (Do określenia czasownika). Powiedz przykład na określenie czasownika, wyrażone przez bezokolicznik! (*Mogę pójść do ciebie*). Powiedz przykład na określenie czasownika, wyrażone przez zwrot imiesłowowy! (*Idąc polem, zobaczyłem zająca. Przybywszy do domu, zastałem ojca*).

e) Określenie przysłówka.

N. Powiedz zdanie proste! Powiedz zdanie rozwinięte! Jakie zdanie zowie się prostem? Jakie zdanie zwiemy rozwiniętem? Jakie rozróżniamy określenia rzeczownika? Powiedz przykład na przydawkę! ...na dopowiedzenie! ...na dopełniacz! ...na określenie przyimkowe! ...na zwrot imiesłowowy jako określenie rzeczownika! Jak rozróżniamy określenia przymiotnika? Powiedz przykład na określenie przymiotnika przez przysłówek, przez rzeczownik w 2, w 3 przyp., przez rzeczownik z przyimkiem! Jak rozróżniamy określenia liczebnika? Powiedz przykład na określenie liczebnika nieoznaczonego przez rzeczownik w 2 przyp.! ...na określenie liczebnika zbiorowego przez rzeczownik w 2 przyp.! ...na określenie liczebnika głównego w 2 przyp.! ...na określenie liczebnika przez rzeczownik z przyimkiem!

Napisane na tablicy zdania: *Brat pisze bardzo pięknie. Stałem blisko domu. Zaszliśmy daleko od miasta* — uczniowie rozbiegają, przyczem nauczyciel podkreśla określenie, należące do przysłówków, a po rozbiórce zapytuje: Cóż więc może być określeniem przysłówka? U. Określeniem przysłówka może być: przysłówek, tudzież rzeczownik w przypadku drugim lub z przyimkiem.

Dla ćwiczenia rozbiórą jeszcze uczniowie zdania, jak: *Wojsko maszerowało dość szybko. Jechaliśmy zbyt powoli. Oni pracują nader gorliwie. Mam więcej ludzi, aniżeli ty. Trzeba trochę cierpliwości. W chałupie pełno dymu. Mam dużo znajomych. Mam mniej od innych ludzi. Otrzymał najwięcej pochwał ze wszystkich uczniów*.

4. Zdanie ściągnięte (powtórzenie).

Przy pomocy nauczyciela, o ile się okaże konieczna, tworzą uczniowie zdania ściągnięte, w których jest wiele podmiotów, a jedno orzeczenie; w których jest jeden podmiot, a wiele orzeczeń; w których jest wiele dopełniaczy; w których jest wiele przedmiotów w przyp. 2, 3, 4, 6; w których jest wiele określeń przysłówkowych, wyrażonych: a) przysłówkiem, b) rzeczownikiem w 2 i 6 przyp., c) rzeczownikiem z przyimkiem; poczem zapyta, jakie zdania zowią się ściągniętymi.

5. Zdanie złożone.

Zdanie współrzędnie i podrzędnie złożone.

(Powtórzenie).

N. Powiedz przykład na zdanie proste! Jakie zdanie zwiemy prostem? Powiedz przykład na zdanie rozwinięte! Jakie zdanie zwiemy rozwiniętem? Powiedz przykład na zdanie pojedyncze! Z ilu zdań składa się zdanie pojedyncze? Jakie zdanie zwiemy pojedynczem? Powiedz przykład na zdanie złożone! Z ilu zdań składa się zdanie złożone? Jakie zdanie zwiemy złożonym? Powiedz zdanie złożone z samych zdań głównych? Powiedz zdanie złożone ze zdań głównych i podrzędnych! Jakie zdanie zwiemy współrzędnie złożonym? ...podrzędnie złożonym? ...głównym? ...podrzędnym?

6. Rodzaje zdań głównych.

a) Zdanie wtrącone.

N. Powiedz zdanie twierdzące! Jakie zdania zwiemy twierdzącymi? Powiedz zdanie przeczące! Jakie zdania zwiemy przeczącymi? Powiedz zdanie rozkazujące? Jakie zdania zwiemy rozkazującymi? Powiedz zdanie życzące! Jakie zdania zwiemy życzącymi? Jakie to zdania, o których mówiliśmy teraz: główne czy podrzędne? Dlaczego zwiemy je głównymi? Jakże rozróżniliśmy zdania główne?

Napisane na tablicy zdania (jedno pod drugim):

Ojciec rzekł: Chodźcie chłopcy, pójdziemy do domu.

Jak widzę, twoja książka już podarta.

Zdaje mi się, że byłeś u nas. —

każe nauczyciel kolejno odczytywać, rozbierać na zdania i przy każdym zapytuje, czy początkowego zdania nie możnaby gdzieś indziej umieścić. Uczniowie z pomocą nauczyciela, o ile konieczna, wtrącając te zdania w środek innych zdań, tworzą zdania:

Chodźcie, chłopcy — rzekł ojciec — pójdziemy do domu.

Twoja książka, jak widzę, już podarta.

Byłeś, zdaje mi się, u nas. —

a nauczyciel pisze je obok tamtych; poczem tak dalej rzecz prowadzi: Jakie to zdania: *Ojciec rzekł. Jak widzę. Zdaje mi się?* *U.* Zdania: *Ojciec rzekł. . .* są zdaniami głównymi. *N.* Gdzie się one znajdowały? *U.* Znajdowały się na początku zdań złożonych. *N.* Gdzie się teraz znalazły? *U.* Znalazły się teraz w środku zdań innych. *N.* Zdania, jak: *rzekł, powiedział, oświadczył, tudzież jak: widzę, zdaje mi się,* wtrącone w środek zdań innych, zowią się wtrąconymi. *N.* Jakimi znakami pisarskimi oddzielamy zdania wtrącone od reszty zdania? *U.* Zdania wtrącone oddzielamy od reszty zdania przecinkami lub łącznikami.

Dla ćwiczenia podyktuje nauczyciel jeszcze zdania, jak: *Trzeba, zdaje mi się, przywołać doktora. Nie chcę, rzekł brat, waszej krzywdy. Jesteście, widzę, bardzo niemądrzy. Są, jak słyhać, w naszych lasach wilki. Były, jak powiadają, w tych lasach jelenie. Nie wiem — rzekł kupiec — kiedy mój brat przyjedzie. Miłość ojczyzny — powiada Skarga — im szersza, tem lepsza. —* uczniowie zaś rozbierają je i wskazują zdania wtrącone, poczem sami lub z pomocą nauczyciela dają przykłady na zdania wtrącone. Dalsze ćwiczenia także przy pomocy książki szkolnej.

b) Zdania nawiasowe.

Napisane na tablicy zdania: *Chłopcy, rzekł nauczyciel, uważajcie teraz pilnie! Pan Bóg, powiada Pismo święte, stworzył człowieka na obraz i podobieństwo Swoje. Jutro, jak przypuszczam, będzie pogoda. Jesteście, jak widzę, dość pilni. Bądźcie — upominał często ojciec — pobożni i pracowici. —* uczniowie rozbierają i wskazują zdania wtrącone, poczem sami tworzą przy pomocy nauczyciela, o ile ona konieczna, przykłady na zdania wtrącone.

Potem rozbierają uczniowie zdania następujące: *Bóg (któżby o tem nie wiedział?) jest najmądrszy. Powiem wam (tylko mnie*

z uwagą słuchajcie!) bardzo ciekawą bajkę. Poszliśmy (było to tego czwartku) do lasu na przechadzkę. Magierka (tak się nazywa chłopska czapka) spadła mu z głowy. Przy rozbiorze uczniowie, kierowani pytaniami nauczyciela, poznają, że zdania: *Któżby o tem nie wiedział? Tylko mnie z uwagą słuchajcie! Było to tego czwartku. Tak się nazywa chłopska czapka* — są głównymi, wtrąconymi w środek zdań innych, a wyrażają uboczną uwagę mówiącego (*Któżby o tem nie wiedział? Tylko mnie z uwagą słuchajcie!*) lub dodatkowe jakieś objaśnienie („*Było to tego czwartku*“ dodatkowe objaśnienie, kiedy to było, — „*Tak się nazywa chłopska czapka*“ dodatkowe objaśnienie wyrazu „magierka“). Poczem nauczyciel poucza: Zdania główne, wtrącone w środek zdań innych, zawierające uboczną uwagę mówiącego (piszącego) lub uboczne, dodatkowe objaśnienie, zowią się nawiasowemi. *N.* Jakim znakiem pisarskim oddziela się zdanie nawiasowe od reszty zdania? *U.* Zdanie nawiasowe oddziela się od reszty zdania nawiasami: ( ). *N.* I stąd właśnie poszło co? *U.* I stąd właśnie poszła ich nazwa.

Dla ćwiczenia podyktuje jeszcze nauczyciel zdania, jak: *Uczniowie (rzecz to wiadoma) skłonni są do swawoli. Franuś (tak było chłopcu na imię) przyniósł mi książkę. U kołodzieja widziałem piastę (tak się nazywa część koła, w której tkwią sprychy). Tamtego czwartku (wy tego pewnie nie wiecie) spadł ogromny grad w okolicy Krakowa. Jutro (nie wiem, czy to pamiętacie) przypada rocznica bitwy pod Grunwaldem. Na ścianach chaty (taki zwyczaj u naszych włościan) pełno obrazów świętych.* Uczniowie zdania te rozbiegają i wskazują zdania nawiasowe, podając zarazem, co każde z nich wyraża (uboczną uwagę czy uboczne objaśnienie).

c) Zdania niedokończone (główne i podrzędne).

Z pomocą nauczyciela, o ile tej pomocy okaże się potrzeba, tworzą uczniowie przykłady na zdania wtrącone i nawiasowe i rozbiegając je, wskazują zdania wtrącone i nawiasowe, poczem przystępują uczniowie do odczytania następujących zdań, wypisanych na tablicy: *Niech cię!... Bodaj cię!... Ja cię!... Uciekaj, bo cię... Myślisz, że ja tu... N.* Które z tych zdań niedokończone? *U.* *Niech cię!... Bodaj cię!... bo cię... że ja tu... N.* Jakby te zdania uzupełnić? Uczniowie uzupełniają je

przy pomocy nauczyciela w różny sposób (np. *Niech cię Bóg ma w swojej opiece!* albo w złożeniu: *Niech cię kule biją* itp.). *N.* Kiedy takich zdań niedokończonych używamy? *U.* Uczeń się waha. *N.* Uniesieni czym? *U.* Gniewem. *N.* Lub czym? *U.* Dobrocią. *N.* Które z tych zdań niedokończonych są główne, a które podrzędne? Jakież więc zdania mogą być niedokończone? *U.* Niedokończonymi mogą być tak zdania główne, jak i podrzędne. *N.* Jakim znakiem pisarskim kończymy zdania niedokończone? *U.* ...kropkami. *N.* Kropki te, razem wzięte, zowią się domyślnikiem. *N.* Jakim znakiem pisarskim kończymy zdanie niedokończone? *U.* Zdania niedokończone kończymy domyślnikiem.

7. Rodzaje zdań podrzędnych.

a) Zdania podmiotowe.

Przy pomocy nauczyciela, o ile ona potrzebna, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone i odróżniają zdania główne od podrzędnych.

Następnie uczniowie odczytują napisane na tablicy następujące zdania: *Nie dziw, że się tak cieszą. Zdaje mi się, że wszystko tutaj w porządku. Nie jest prawdą, żeby on był leniwy.* – stwierdzają, że to zdania podrzędnie złożone, wskazują główne i poboczne, przyczem nauczyciel podkreśla zdania poboczne, a potem tak dalej rzecz prowadzi: Zapytaj się w pierwszym zdaniu złożonym zdaniem głównym o zdanie podrzędne! *U.* Kto? co nie jest dziwnem? *U.* *Że się tak cieszą.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne, *że się tak cieszą?* *U.* Zdanie podrzędne: „*że się tak cieszą*“ otrzymujemy na pytanie: *kto? co?* *N.* Od jakiego spójnika zaczyna się to zdanie? *U.* Zdanie to zaczyna się od spójnika *że.* *N.* Zapytaj się w drugim zdaniu złożonym zdaniem głównym o zdanie podrzędne! *U.* Kto, co mi się zdaje? *U.* *Że wszystko w porządku.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *że wszystko w porządku?* *U.* Zdanie podrzędne: *że wszystko w porządku* otrzymujemy na pytanie: *Kto? co?* *N.* Od jakiego spójnika zaczyna się to zdanie? *U.* Zdanie to zaczyna się od spójnika *że.* *N.* Zapytaj się w trzecim zdaniu złożonym zdaniem głównym o podrzędne! *U.* Kto, co nie jest prawdą? *U.* *Żeby on był leniwy.* *N.* Na jakie pytanie

otrzymujemy zdanie: *żeby on był leniwy?* *U.* Zdanie: *żeby on był leniwy* — otrzymujemy na pytanie: *Kto? co?* *N.* Od jakiego spójnika zaczyna się to zdanie? *U.* Zdanie to zaczyna się od spójnika *żeby.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy te zdania podrzędne? *U.* Te zdania podrzędne otrzymujemy na pytanie: *Kto? co?* *N.* Jaką część zdania otrzymujemy na pytanie *kto? co?* *U.* ...podmiot. *N.* Cóż więc zdania te zastępują? *U.* ...podmiot. *N.* Zowią się też podmiotowemi. *N.* Jakie zdania zowiemy podmiotowemi? *U.* Zdania poboczne, które otrzymujemy na pytanie *kto? co?* zowiemy podmiotowemi. *N.* Jakimi spójnikami łączą się zdania podrzędne podmiotowe z głównymi? *U.* ...zapomocą spójników: *że, żeby.*

Dla ćwiczenia rozbiórą jeszcze uczniowie zdania, jak: *Rzecz pożądana, żebyście przyjechali. Prawdą jest, że byłem wczoraj w mieście. Nie ulega najmniejszej wątpliwości, że jutro niedziela. Miło mi, że jesteście szczęśliwi.* — pytają się następnie zdaniami głównymi o poboczne i stwierdzą, jakimi one są i dlaczego. Poczem nauczyciel zapyta, jakie zdania podrzędne zowią się podmiotowemi.

b) Zdania przydawkowe.

Powiedz przykład na przydawkę przymiotnikową, imiesłowną, zaimkową, liczebnikową! Na jakie pytanie otrzymujemy przydawkę? Do czego służy przydawka? (Do określenia rzeczownika).

Odczytują potem uczniowie napisane na tablicy zdania złożone: *Przekonanie, że słońce obraca się około ziemi, jest mylne. Mam nadzieję, że się o tem dowiedzie. Rozpowiadanie, jakoby to stało się wczoraj, jest niedorzeczne.* — rozbiegają je na poszczególne zdania, stwierdzają, że to zdania podrzędnie złożone, wskazują, które z nich główne, a które podrzędne i zapomocą jakich spójników zdania podrzędne złączone z głównymi. Wreszcie nauczyciel każe pytać się zdaniami głównymi o zdania podrzędne, poczem tak kończy: *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy te wszystkie zdania podrzędne? *U.* Te wszystkie zdania podrzędne otrzymujemy na pytanie: *jaki-a-e?* *N.* Jak się zowie to określenie w zdaniu, które otrzymujemy na pytanie: *jaki-a-e?* *U.* ...zowie się przydawką. *N.* Cóż zastępują te wszystkie zdania podrzędne? *U.* ...miejsce przydawki. *N.* Jakże z tego po-

wodu znać je należy? *U.* Z tej przyczyny znać je należy przydawkami. *N.* Jakież zdania podrzędne zwiemy przydawkami? *U.* Takie zdania zwiemy przydawkami, które zastępują miejsce przydawki. *N.* Po czym możemy je poznać? *U.* Poznać je można po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *jaki-a-e?*

Dla ćwiczenia tworzy jeszcze nauczyciel takie zdania, jak: *Mam przekonanie, że jesteście szczęśliwi. Niema wątpliwości, że nauka jest bardzo pożyteczna. Wiara, że Bóg dopomoże, zawsze pokrzepiła ludzi przy pracy. Wieść, jakoby umarł, okazała się mylną.* — uczniowie rozbiegają na poszczególne zdania, wskazują, które z nich są główne, a które podrzędne, pytają się zdaniami głównymi o podrzędne i stwierdzają, że one są przydawkowe.

c) Zdanie dopełniające.

Nauczyciel tworzy przykłady w zdaniach podrzędnie złożonych na zdania podmiotowe i przydawkowe, uczniowie rozbiegają te zdania złożone na poszczególne zdania, wskazują, które z nich są główne, a które podrzędne i pytają się zdaniami głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi one są.

Następnie nauczyciel każe dawać przykłady na dopełniacz i zapytuje, co nazywamy w zdaniu dopełniaczem? Na jakie pytanie otrzymujemy w zdaniu dopełniacz?

Odczytują wreszcie uczniowie napisane na tablicy zdania podrzędnie złożone: *Jest nadzieja, że wróci do domu. Pewność, że podolały trudnościom, bardzo nas krzepiła. Myśl, że cel osiągniemy, dodawała nam otuchy.* — rozbiegają je na poszczególne zdania, wskazują, które z nich są główne, a które podrzędne. Nauczyciel każe następnie pytać się zdaniem głównym o podrzędne. Przy pierwszym zdaniu uczniowie zapytają o zdanie podrzędne prawdopodobnie zaimkiem: *jaki-a-e?* A więc: *jaka jest nadzieja?* Wtedy nauczyciel oznajmi, że należy się zapytać: *Kogo, czego jest nadzieja?* i tak dalej rzecz prowadzi: *N.* Więc na jakie pytanie otrzymujemy to zdanie? *U.* ...na pytanie: *Kogo? czego?* *N.* A który przypadek otrzymujemy na pytanie: *Kogo? czego?* *U.* ...2 przyp. *N.* A ten 2 przyp. coby określał? *U.* Ten 2 przyp. określałby rzeczownik *nadzieja.* *N.* Skąd to wiemy? *U.* Stąd, że się pytam: *czego jest nadzieja?* *N.* A jak się zowie

rzeczownik w 2 przyp., służący do określenia innego rzeczownika? *U.* ...dopełniaczem. *N.* Więc co zastępuje zdanie podrzędne: *że wróci do domu?* *U.* ...miejsce dopełniacza. *N.* Można też nawet zdanie to zamienić na dopełniacz. Jak wtedy będzie brzmiało całe zdanie? *Uczeń* z pomocą nauczyciela: *Jest nadzieja jego powrotu do domu.* *N.* W co teraz zamieniło się to zdanie złożone? *U.* ...w zdanie pojedyncze rozwinięte. Zdanie to uczniowie rozbierają i widzą, że zamiast zdania podrzędnego mamy teraz dopełniacz: *powrotu* z dwoma określeniami: *jego* i *do domu*, że więc zdanie podrzędne zastępuje tutaj istotnie miejsce dopełniacza, a o dopełniacz pytamy się pytaniem: *Kogo? czego? czyj?* nie pytaniem: *jaki-a-e?* choć ono się przy każdym prawie dopełniaczu nasuwa (np. w zdaniu: *Dom ojca jest wysoki.* — przy pytaniu o dopełniacz *ojca* nasuwa się nie tylko: *czyj dom jest wysoki?* ale także: *jaki dom jest wysoki?*). W ten sam sposób przerobi nauczyciel i resztę zdań, poczem tak rzecz zakończy: Co zastępuje zdania podrzędne w tych wszystkich zdaniach złożonych? *U.* ...miejsce dopełniaczy. *N.* Nazwijmy je też dopełniającami. *N.* Jakie zdania zwiemy dopełniającami? *U.* Zdania podrzędne, zastępujące miejsce dopełniaczy, zwiemy dopełniającami. *N.* Poczem poznać zdanie podrzędne dopełniające? *U.* ...po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *Kogo? czego? czyj?* tj. na takie pytanie, na jakie otrzymujemy dopełniacz.

Dla ćwiczenia tworzy jeszcze nauczyciel zdania złożone, zawierające przykłady na zdania dopełniające, zdania te uczniowie rozbierają na poszczególne zdania, wskazują, które z nich są główne, a które podrzędne, pytają się głównymi o podrzędne i stwierdzają w sposób wyżej wskazany, jakimi one są.

d) Zdanie przedmiotowe.

Przy pomocy nauczyciela, o ile ona potrzebna, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające i odróżniają główne od podrzędnych, pytają się głównymi o podrzędne i wskazują, jakimi one są.

Potem odczytują uczniowie napisane na tablicy zdania: *Pragnę bardzo, żebyście przyjechali. Życzę sobie, żebyście wrócili. Widzę, że się cieszyacie. Matka mi napisała, że siostra jest chora.* —

wskazują główne i poboczne, przyczem nauczyciel podkreśla zdania poboczne, a potem tak dalej rzecz prowadzi: Jakie są te wszystkie zdania? *U.* ...podrzędnie złożone. *N.* Zapytaj się w pierwszym zdaniu podrzędnie złożonym zdaniem głównym o zdanie podrzędne! *U.* Kogo, czego pragnę? *Żebyście przyjechali.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *żebyście przyjechali?* *U.* ...na pytanie: *kogo? czego?* *N.* Który wyraz zdania głównego zdanie to określa? *U.* ...czasownik zdania głównego *pragnę.* *N.* Skąd to wiemy? *U.* Bo się o nie pytamy: *kogo, czego pragnę?* *N.* Który przypadek otrzymujemy na pytanie: *kogo? czego?* *U.* ...2 przyp. *N.* Jak zwiemy w zdaniu 2 przyp., służący, jak tutaj, do określenia czasownika? *U.* ...zwiemy przedmiotem. *N.* Cóż więc zastępuje w tym zdaniu złożonym zdanie podrzędne: *żebyście przyjechali?* *U.* ...przedmiot w 2 przyp. *N.* Można też je zastąpić rzeczownikiem w 2 przyp., określającym czasownik, bo zamiast: *Pragnę bardzo, żebyście przyjechali* mogą inaczej powiedzieć: *Pragnę bardzo waszego przyjazdu.* *N.* Jakżeż nazwiemy zdanie podrzędne: *żebyście przyjechali*, skoro ono zastępuje przedmiot? *U.* Zdanie podrzędne: *żebyście przyjechali* nazwiemy przedmiotowym, albowiem zastępuje przedmiot. *N.* Jakim spójnikiem połączone to zdanie podrzędne, przedmiotowe ze zdaniem głównym? *U.* To zdanie podrzędne, przedmiotowe połączone ze zdaniem głównym spójnikiem: *żeby.*

N. Zapytaj się o zdanie podrzędne w drugim zdaniu złożonym! *U.* *Kogo, czego sobie życzę? Żebyście wrócili.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *żebyście wrócili?* *U.* ...na pytanie: *Kogo? czego?* *N.* Który wyraz zdania głównego zdanie to określa? *U.* Zdanie to określa czasownik zdania głównego: *życzę sobie.* *N.* Skąd to wiemy? *U.* Bo się o nie pytamy: *Kogo, czego sobie życzę?* *N.* Który przypadek otrzymujemy na pytanie: *Kogo? czego?* *U.* ...2 przyp. *N.* Jak zwiemy w zdaniu 2 przyp., służący w zdaniu, jak tutaj, do określenia czasownika? *U.* ...zwiemy przedmiotem. *N.* Cóż więc zastępuje w tym zdaniu złożonym zdanie podrzędne: *żebyście wrócili?* *U.* ...zastępuje przedmiot w 2 przyp. *N.* Czem też można to zdanie zastąpić? *U.* ...rzeczownikiem w 2 przyp. *N.* Jak wtedy będzie brzmiało zdanie: *Pragnę bardzo, żebyście wrócili?* *U.* Zdanie: *Pragnę...* będzie wtedy brzmiało: *Pragnę bardzo*

waszego powrotu. *N.* A czem w tem zdaniu jest określenie: *waszego powrotu*? *U.* Określenie: *waszego powrotu* jest przedmiotem. *N.* Określającym co? *U.* Określającym czasownik: *pragnę bardzo.* *N.* Jakżeż nazwiemy zdanie podrzędne: *żebyście wrócili*, skoro zastępuje przedmiot? *U.* Zdanie podrzędne: *żebyście wrócili* nazwiemy przedmiotowem, albowiem zastępuje przedmiot. *N.* Jakim spójnikiem połączone to zdanie podrzędne, przedmiotowe ze zdaniem głównem? *U.* ...spójnikiem: *żeby*.

N. Zapytaj się o zdanie podrzędne w trzecim zdaniu złożonym! *U.* *Kogo, co widzę? Że się cieszyicie.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *że się cieszyicie*? *U.* Zdanie podrzędne: *że się cieszyicie* otrzymujemy na pytanie: *Kogo? co?* *N.* Który wyraz zdania głównego zdanie to określa? *U.* Zdanie to określa czasownik zdania głównego: *widzę.* *N.* Skąd to wiemy? *U.* Stąd, że się o nie pytamy: *kogo, co widzę?* *N.* Który przypadek otrzymujemy na pytanie: *kogo? co?* *U.* ...4 przyp. *N.* Jak zowiemy 4 przyp., służący w zdaniu, jak tutaj, do określenia czasownika? *U.* ...zowiemy przedmiotem. *N.* Cóż więc zastępuje w tem zdaniu złożonym zdanie podrzędne: *że się cieszyicie*? *U.* ...przedmiot w 4 przyp. *N.* Czem też można to zdanie zastąpić? *U.* ...rzeczownikiem w 4 przyp. *N.* Jak wtedy będzie brzmiało zdanie: *Widzę, że się cieszyicie?* *U.* Zdanie: *Widzę...* będzie wtedy brzmiało: *Widzę waszą radość.* *N.* A czem w tem zdaniu jest określenie: *waszą radość*? *U.* Określenie: *waszą radość* jest w tem zdaniu przedmiotem w 4 przyp., określającym czasownik: *widzę.* *N.* Jakżeż nazwiemy zdanie podrzędne: *że się cieszyicie*, skoro zastępuje przedmiot? *U.* Zdanie podrzędne: *że się cieszyicie* nazwiemy przedmiotowem, albowiem zastępuje przedmiot. *N.* Jakim spójnikiem połączone to zdanie podrzędne, podmiotowe ze zdaniem głównem? *U.* ...spójnikiem: *że*.

N. Zapytaj się o zdanie podrzędne w czwartym zdaniu złożonym! *U.* *Kogo, co matka napisała? Że siostra jest chora.* *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *że siostra jest chora*? *U.* ...na pytanie: *kogo? co?* *N.* Który wyraz zdania głównego zdania głównego zdanie to określa? *U.* Zdanie to określa czasownik zdania głównego: *pisala.* *N.* Skąd to wiemy? *N.* Stąd, że się pytamy: *kogo, co pisała (matka).* *N.* Który przypadek otrzymujemy na pytanie: *kogo? co?* *U.* ...4 przyp.

N. Jak zwiemy przyp., służący, jak tutaj, do określenia czasownika? *U.* ...przedmiotem. *N.* Cóż więc zastępuje w tem zdaniu złożonem zdanie podrzędne: *że siostra jest chora*? *U.* ...przedmiot w 4. przyd. *N.* A jakżeż nazwiemy zdanie podrzędne: *że siostra jest chora*, skoro zastępuje przedmiot? *U.* Zdanie podrzędne: *że siostra jest chora* nazwiemy przedmiotowem, albowiem zastępuje przedmiot. *N.* Jakim spójnikiem połączone jest to zdanie podrzędne przedmiotowe ze zdaniem głównem? *U.* ...spójnikiem: *że*.

N. Jak zwiemy zdania podrzędne, które otrzymujemy na pytanie: *kogo, czego?* lub *kogo co?* *U.* Zdania podrzędne, które otrzymujemy na pytanie: *kogo, czego?* lub *kogo, co?* zwiemy przedmiotowemi. *N.* Dlaczego? *U.* Gdyż zastępują miejsce przedmiotu. *N.* Jakimi spójnikami łączą się zdania podrzędne, przedmiotowe ze zdaniem głównem? *U.* ...spójnikami: *że, żeby*.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela zdania złożone, zawierające zdania przedmiotowe, pytają się o zdania przedmiotowe i stwierdzają, że są przedmiotowemi. Zdania takimi złożonemi mogą być, dajmy na to, zdania: *Słyszę, że jesteście pilni. Powiadają, że w okolicy było oberwanie chmury. Piszą w gazetach, że teraz w Ameryce są wielkie upały. Widzę, że jesteście uważni. Donoszą z miasta, że tam brak opatu.*

e) Zdanie przyczynowe.

Z pomocą nauczyciela, o ile ona okaże się konieczną, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające i przedmiotowe, a pytając się o nie zdaniami głównymi, stwierdzają, jakimi są te podrzędne zdania.

Następnie uczniowie odczytują napisane na tablicy zdania: *Ojciec się gniewa, że do niego nie napisałeś. Nie byłem w szkole, bo głowa mnie bolała. Zastługujecie na karę, gdyż byliście nieposłuszni. Nauczyciel cię pochwalił, ponieważ jesteś pilny* — rozbierają na zdania, wskazują, które główne, a które poboczne i orzekają przy każdym, że jest podrzędnie złożone. Następnie każe nauczyciel pytać się zdaniami głównymi o poboczne, z czego się okaże, że wszystkie te zdania poboczne otrzymujemy na pytanie: *dla czego?* *N.* Więc na jakie pytanie otrzymujemy te wszyst-

kie zdania poboczne? *U.* ...na pytanie: *dlaczego?* *N.* A o co nam chodzi, gdy się pytamy: *dlaczego?* *U.* ...o przyczynę. *N.* Cóż tedy wyrażają te wszystkie zdania poboczne, skoro je otrzymujemy na pytanie: *dlaczego?* *U.* ...wyrażają przyczynę. *N.* Jak się zowią dlatego, że wyrażają przyczynę? *U.* ...przyczynowemi. *N.* Jakież zdania podrzędne zowiemy przyczynowemi? *U.* Takie zdania podrzędne zowiemy przyczynowemi, które oznaczają przyczynę. *N.* Po czym je poznać? *U.* Po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *dlaczego?* *N.* Jakimi spójnikami łączą się podrzędne zdania przyczynowe z głównymi? *U.* Zdania podrzędne przyczynowe łączą się z głównymi spójnikami, jak: *że, bo, gdyż, ponieważ.*

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie z pomocą nauczyciela, o ile ona konieczna, przykłady na zdania poboczne przyczynowe, pytają się o nie i stwierdzają, że są istotnie przyczynowemi. Przykłady mogą być, dajmy na to, takie: *Gniewałem się na was, że bawiliście się zbyt hałaśliwie. Nie poszliśmy wczoraj na przechadzkę, bo deszcz padał. Ponieważ jesteście grzeczni, opowiem wam ładną bajkę. Nie odpowiedziałem dobrze na pytanie, gdyż nie uważałem.* I t. d.

f) Zdanie czasowe.

Przy pomocy nauczyciela, o ile ona okaże się konieczną, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające, przedmiotowe i przyczynowe, a pytając się o nie zdaniami głównymi, stwierdzają, jakimi są te podrzędne zdania.

Odczytują następnie uczniowie napisane na tablicy zdania złożone: *Gdy byliśmy w polu, zaczął deszcz padać. Kiedy trwoga, to do Boga. Skoro dzień nastał, ruszyliśmy w drogę. Skoro tylko dacie znać, przyjdziemy do was. Jak tylko zadzwoniono, wyszliśmy z klasy. Próżnowałeś, podczas gdy inni pracowali. Póki czas, korzystajcie z nauki. Nim słońce wejdzie, rosa oczy wyje* — rozbie-
 rają na poszczególne zdania, wskazują, które główne, a które podrzędne, pytają się zdaniami głównymi o zdania podrzędne i wskazują, jakimi spójnikami łączą się zdania podrzędne z głównymi, poczem nauczyciel tak rzecz kończy: A więc na jakie pytanie otrzymujemy te wszystkie zdania podrzędne? *U.* ...na pytanie: *kiedy?* *N.* A jeżeli pytamy się wyrazem: *kiedy?* to o co

nam chodzi? *U.* ...o czas. *N.* Więc co wyrażają te wszystkie zdania podrzędne, skoro je otrzymujemy na pytanie: *kiedy?* *U.* ...wyrażają czas. *N.* Więc jak się nazywają wszystkie te zdania podrzędne dla tego, że wyrażają czas? *U.* ...zowią się czasowe. *N.* Jakie zdania podrzędne zowiemy czasowymi? *U.* Takie zdania podrzędne zowią się czasowymi, które wyrażają czas. *N.* Po czym je można poznać? *U.* ...po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *kiedy?* *N.* Jakimi spójnikami łączą się podrzędne zdania czasowe ze zdaniem głównym? *U.* ...takimi spójnikami, jak: *gdy, kiedy, skoro, skoro tylko, jak tylko, podczas gdy.*

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie z pomocą nauczyciela, o ile to konieczne, przykłady na zdania czasowe, odróżniają zdania główne od pobocznych, pytają się zdaniem głównym o poboczne i stwierdzają, jakimi one są.

g) Zdania celowe.

Nauczyciel tworzy sam przykłady na zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające, przedmiotowe, przyczynowe i czasowe, każe je rozbiierać na zdania poszczególne i wskazywać, które główne, a które podrzędne, każe pytać się zdaniem głównym o podrzędne i stwierdzać, co one wyrażają, jakimi one są i jakimi spójnikami łączą się ze zdaniem głównym.

Potem odczytują uczniowie następujące zdania, napisane na tablicy: *Na to masz rozum, abyś się nim kierował. Chodzisz do szkoły, żebyś się uczył. Rodzice napominają was, ażebyście byli pilnymi. Mamy dwie ręce, byśmy łatwiej mogli pracować* — rozbiierają je na zdania i stwierdzają, że to zdania podrzędnie złożone, pytają się zdaniem głównym o podrzędne i stwierdzają, na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne, tudzież za pomocą jakich spójników łączą się one z zdaniem głównym; poczem nauczyciel tak rzecz kończy: Na jakie pytanie otrzymywaliśmy te wszystkie zdania podrzędne? *U.* ...na pytanie: *na co? po co?* czyli *w jakim celu?* *N.* Jeżeli się pytamy *na co? po co?* czyli *w jakim celu?* to o co nam chodzi? *U.* ...o cel. *N.* Cóż wyrażają wszystkie te zdania podrzędne, skoro je otrzymujemy na pytanie: *na co? po co?* czyli *w jakim celu?* *U.* ...wyrażają cel. *N.* Jakież tedy zowią się te wszystkie zdania podrzędne, skoro wyrażają

cel? *U.* ...zowią się celowemi. *N.* Jakie zdania zowiemy celowemi? *U.* Takie zdania podrzędne zowiemy celowemi, które wyrażają cel. *N.* Poczem poznać zdania celowe? *U.* Zdania celowe poznać po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *na co? po co?* czyli *w jakim celu.* *N.* Zapomocą jakich spójników łączą się zdania celowe z głównymi? *U.* ...zapomocą spójników: *aby, żeby, ażeby, by.*

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie z pomocą nauczyciela, o ile ona potrzebna, zdania podrzędnie złożone, zawierające przykłady na zdania celowe; rozbierają te zdania na poszczególne zdania, wskazują, które zdania główne, a które podrzędne, pytają się głównymi o podrzędne, stwierdzają, na jakie pytania otrzymujemy te zdania poboczne, co te zdania wyrażają i jak je z tej przyczyny zowiemy, tudzież zapomocą jakich spójników łączą się one z głównymi.

h) Zdania warunkowe.

Z pomocą nauczyciela, o ile ona okaże się konieczną, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające, przedmiotowe, przyczynowe, czasowe i celowe, uczniowie rozbierają je na poszczególne zdania, odróżniają główne od podrzędnych, pytają się głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi te ostatnie są.

Odczytują potem uczniowie następujące zdania, napisane na tablicy: *Jeżeli zawiniysz, kara cię nie minie. Byłbyś mądrym, gdybyś milczał. Znajdziesz wszystko, byleś tylko szukał* — rozbierają na poszczególne zdania, wskazują, które z nich główne, a które podrzędne, pytają się następnie zdaniami głównymi o podrzędne, poczem nauczyciel tak dalej rzecz przeprowadza: *N.* Na jakie pytanie otrzymujemy wszystkie te zdania podrzędne? *U.* ...na pytanie: *pod jakim warunkiem?* *N.* A o co nam chodzi, jeżeli się pytamy: *pod jakim warunkiem?* *U.* ...o warunek. *N.* Cóż wyrażają wszystkie te zdania podrzędne, skoro je otrzymujemy na pytanie: *pod jakim warunkiem?* *U.* ...wyrażają warunek. *N.* Zowią się też warunkowemi. *N.* Jakie zdania zowiemy warunkowemi? *U.* Zdania, które wyrażają warunek, zowiemy warunkowemi. *N.* Po czem poznać zdania warunkowe? *U.* ...że je otrzymujemy na pytanie: *pod jakim warunkiem?* *N.* Zapomocą jakich spójników łączą się zdania wa-

runkowe podrzędne ze zdaniem głównym? *U.* Zdania warunkowe podrzędne łączą się z głównymi zapomocą spójników: *jeżeli, gdyby, byleby.*

Dla ćwiczenia tworzy nauczyciel, potem także uczniowie z jego pomocą zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania warunkowe — uczniowie rozbierają je na poszczególne zdania, wskazują, które z nich główne, a które podrzędne, pytają głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi one są i jakimi spójnikami łączą się ze zdaniem głównym. Zdania mogą być, dajmy na to, takie: *Byleśmy byli zdrowi, wszystko będzie dobrze. Pożyczylbym ci pieniądze, gdybym je miał. Jeżeli do mnie przyjdiesz, pożyczę ci książki. Jeżeli jutro będzie pogoda, pojedziemy do miasta.* I t. d.

i) Zdania skutkowe.

Z pomocą nauczyciela, o ile ona konieczna, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające, przedmiotowe, przyczynowe, czasowe, celowe i warunkowe, rozbierają je na poszczególne zdania, odróżniają główne od podrzędnych, pytają się głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi te ostatnie są.

Na tablicy są napisane następujące zdania: *Tak jestem chory, że nie mogę chodzić. Tak się wczoraj schodziłem, iż nie mam dzisiaj ochoty wyjść z domu. Któż jest tak dalece ciemny, żeby nie rozumiał waszej mowy. Nikt z was nie jest do tego stopnia nierozsądny, iżby się na to ważył.*

Nauczyciel każe odczytać zdanie pierwsze i tak dalej rzecz prowadzi: *N.* Jakie to zdanie? *U.* ... podrzędnie złożone. *N.* Z ilu zdań? *U.* Z dwu. *N.* Które jest główne? *U.* *Tak jestem chory.* *N.* Które jest podrzędne? *U.* *że nie mogę chodzić.* *N.* Zapytaj się zdaniem głównym o poboczne? Uczeń z pomocą nauczyciela: Jak dalece, do jakiego stopnia, o ile jestem chory? Tak jestem chory, że nie mogę chodzić. Na jakie pytanie otrzymujemy zdanie podrzędne: *że nie mogę chodzić?* *U.* ... na pytanie: *jak dalece, do jakiego stopnia, o ile?* *N.* Co to zdanie wyraża? Uczniowie nie wiedzą, więc nauczyciel oznajmia: Zaraz to poznacie, skoro się jeszcze inaczej o to zdanie zapytamy, a mianowicie: Jaki jest skutek tego, że jestem tak chory? *U.* Skutek tego, że jestem tak chory, jest ten, że nie mogę chodzić.

N. Na jakież pytanie otrzymujemy także to zdanie podrzędne? *U.* ...na pytanie: jaki jest skutek tego, o czym w zdaniu głównym mówimy. *N.* Cóż tedy wyraża zdanie: *że nie mogą chodzić*? *U.* ...wyraża skutek. *N.* Zowie się też skutkowem. *N.* Pytaniu: jak dalece, do jakiego stopnia, o ile? jaki odpowiada wyraz w zdaniu głównym? *U.* ... wyraz: *tak*. *N.* Jakim spójnikiem łączy się to zdanie podrzędne ze zdaniem głównym? *U.* ...spójnikiem: *że*. W ten sam sposób opracuje nauczyciel dalsze zdania, poczem tak rzecz kończy: Na jakie pytania otrzymujemy wszystkie te zdania podrzędne? *U.* ...na pytanie: *jak dalece, do jakiego stopnia, o ile*? *N.* Co wyrażają takie zdania podrzędne? *U.* ...wyrażają skutek i zowią się skutkowemi. *N.* Jakież zdania podrzędne zowiemy skutkowemi? *U.* ...które wyrażają skutek. *N.* Po czym je można poznać? *U.* ...po tem, że je otrzymujemy na pytanie: *jak dalece, do jakiego stopnia, o ile*? *N.* Jakie wyrazy w zdaniach głównych odpowiadają pytaniom: *jak dalece, do jakiego stopnia, o ile*? *U.* ...wyrazy: *tak, tak dalece, do tego stopnia* i t. p. *N.* Jakimi spójnikami łączą się te zdania podrzędne z głównymi? *U.* ...spójnikami: *że, iż, żeby, iżby*.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela, o ile ona konieczna, zdania, jak: *Rodzice tak was kochają, że niczego wam nie żałują. Była tak straszna burza, że połamała drzewa. Siostra przestraszyła się do tego stopnia, że nie mogła słowa przemówić* — rozbiegają je na poszczególne zdania, wskazują, które z nich główne, a które podrzędne, pytają się głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi te ostatnie są.

k) Zdania względne.

Z pomocą nauczyciela tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, dopełniające, przedmiotowe, przyczynowe, czasowe, celowe, warunkowe i skutkowe, rozbiegają je na poszczególne zdania, odróżniają główne od podrzędnych, pytają się głównymi o podrzędne i stwierdzają, jakimi te ostatnie są. Następnie nauczyciel zapytuje, które zaimki nazywamy pytajnymi i względnymi, które przysłówki zowiemy pytajnymi i względnymi.

Na tablicy są napisane następujące zdania: *Mamy konia, który jest kasztanowaty. Wszyscy godzimy się na to, co mówisz.*

Jesteśmy tacy, jak i wy jesteście. Stanęliśmy wreszcie w Krakowie, gdzie już zastaliśmy naszych znajomych. Brat szedł stąd, skąd szli i inni. Idę tam, dokąd mnie obowiązek woła. Wojska szły tędy, któredy można było przejść.

Nauczyciel każe odczytać zdanie pierwsze i tak dalej rzecz prowadzi: *N.* Jakie to zdanie? *U.* ...podrzędnie złożone. *N.* Które z nich jest główne, a które podrzędne? *U.* Zdanie główne jest: *mamy konia*, a podrzędne: *który jest kasztanowaty*. *N.* Zapomocą jakiego wyrazu łączy się to zdanie podrzędne z głównym? *U.* ...zapomocą zaimka względnego: *który*. *N.* Do którego wyrazu w zdaniu głównym odnosi się zaimek względny: *który*? *U.* ...do wyrazu *koń* w zdaniu głównym. *N.* Więc zdanie podrzędne: *który jest kasztanowaty* służy do określenia czego w zdaniu głównym? *U.* ...do określenia wyrazu *koń* w zdaniu głównym. W ten sam sposób opracuje nauczyciel i resztę zdań, poczem tak rzecz kończy: *N.* Zapomocą czego łączą się te wszystkie zdania podrzędne z głównymi? *U.* ...zapomocą zaimków i przysłówków względnych. *N.* I jak się z tego powodu nazywają? *U.* ...względniemi. *N.* Jakież tedy zdania zowią się względniemi? *U.* Takie zdania zowiemy względniemi, które się łączą z głównymi zapomocą zaimków lub przysłówków względnych. *N.* Do czego odnoszą się te zaimki i przysłówki względne? *U.* ...do jakiegoś wyrazu w zdaniu głównym. *N.* Te zaimki i przysłówki odnoszą się zawsze w takich zdaniach do jakiegoś wyrazu w zdaniu głównym czyli, jak dawniej mówiono, mają wzgląd (oglądają się) na jakiś wyraz w zdaniu głównym i dlatego przezwano je względniemi. *N.* Dlaczego zaimki i przysłówki względne przezwano względniemi? *U.* Zaimki i przysłówki względne przezwano względniemi, gdyż, użyte w zdaniu względnym, odnoszą się do jakiegoś wyrazu w zdaniu głównym, czyli, jak dawniej mówiono, mają wzgląd, t. j. oglądają się na jakiś wyraz w zdaniu głównym. *N.* I do czego służy zdanie względne? *U.* Zdanie względne służy właśnie do określenia tego wyrazu.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania względne, rozbierają je na poszczególne zdania, wskazują, które z nich główne, a które poboczne, tudzież zapomocą jakich zaimków lub przysłówków łączą się z głównymi i jakimi z tej przyczyny te zdania podrzędne są.

1) Zdania pytajne zawiste.

Z pomocą nauczyciela, o ile ona konieczna, tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania podmiotowe, przydawkowe, uzupełniające, przedmiotowe, przyczynowe, czasowe, celowe, warunkowe, skutkowe i względne, rozbiegają je na poszczególne zdania, odróżniają główne od podrzędnych, pytają się głównymi o podrzędne i wskazują, jakimi te ostatnie są, lub jak przy zdaniach względnych, rozpoznają je po zaimkach i przysłówkach względnych.

Na tablicy są napisane, dajmy na to, następujące zdania: *Pytam się, co będziecie robili. Ty zapewne wiesz, kto tutaj był. Powiedzcie mi, iloraki jest rodzaj rzeczowników. Napisz do ojca, kiedy przyjedziesz. Długo myślałem nad tem, jak wybrnąć z tej trudności.* Nauczyciel każe odczytać zdanie pierwsze i tak dalej rzecz prowadzi: *N. Jakie to zdanie? U. . . . podrzędnie złożone. N. Z ilu zdań? U. Z dwu. N. Które z nich główne? U. Pytałem się. N. Które z nich podrzędne? U. Co robicie? N. Dlaczego zowiesz je podrzędnym? U. Bo jest zawiste od zdania: Pytam się. N. Gdyby nie było zawistem, jakimby było? U. . . . byłoby głównym. N. Jakiem głównym? U. Pytajnym. N. Czy przez to, że jest zawistem, przestało być pytajnym? U. . . . nie przestało być pytajnym, gdyż wyraża pytanie. N. Przestało być tylko jakim z powodu swej zawistości? U. Przestało tylko być z powodu swej zawistości głównym. N. Jest więc jakim? U. Jest więc zdaniem podrzędnym, pytajnym. N. Zdania podrzędne pytajne zowiemy pytaniami zawistemi. N. Jakiem więc jest zdanie: *co robisz* w zdaniu złożonym? *Pytam się, co robisz?* U. . . . jest pytaniem zawistem. N. Czyli inaczej? U. Czyli inaczej zdaniem pytajnym podrzędnym.*

W ten sam sposób opracuje nauczyciel resztę zdań, napisanych na tablicy, poczem tak rzecz kończy: O jakich nowych zdaniach podrzędnych mówiliśmy dzisiaj? U. . . . o zdaniach pytajnych podrzędnych. N. Jak nazywamy zdania pytajne podrzędne? U. . . . zowiemy pytaniami zawistemi. N. Czem się różnią od zdań pytajnych głównych? U. Tem, że są zawiste od zdań innych. N. I z powodu tej zawistości od zdań innych zowią się też jak? U. . . . zowią się też pytaniami zawistemi.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie przy pomocy nauczyciela przykłady na pytania zawiste.

m) Zdania porównawcze.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto tworzenie zdań podrzędnie złożonych z przykładami na pytania zawiste.

Na tablicy są napisane takie, dajmy na to, zdania: *Droższa mi twoja przyjaźń, aniżeli wszystkie kosztowności. Brat mój jest tak pilny, jak pilny ty jesteś. Sosny bywają równie wysokie, jak świerki. Ile zdrowia, tyle sił.*

Nauczyciel każe odczytać zdanie pierwsze i tak dalej rzecz prowadzi: *N.* Jakie to zdanie? *U.* . . . podrzędnie złożone. *N.* Z ilu zdań? *U.* . . . z dwu. *N.* Które z nich główne, a które podrzędne? *U.* Główne jest: *Droższa mi twoja przyjaźń*, a podrzędne: *aniżeli wszystkie kosztowności*. *N.* Co porównujemy w tych zdaniach? *U.* . . . przyjaźń z kosztownościami. *N.* Do czegoż one tedy służą? *U.* . . . do wyrażenia porównania. *N.* Zwią się też porównawcze. *N.* Czem się różnią od siebie? *U.* Tem, że jedno główne, drugie zaś podrzędne.

W ten sam sposób opracuje nauczyciel resztę zdań, napisanych na tablicy, poczem tak rzecz kończy: Jakie zdania podrzędne poznaliśmy dzisiaj? *U.* . . . podrzędne porównawcze. *N.* Co one wyrażają? *U.* . . . porównanie. *N.* Z czem porównanie? *U.* Z tem, o czem mowa w zdaniu głównem. *N.* Jakież tedy zdania podrzędne zwiemy porównawczemi? *U.* Takie zdania podrzędne zwiemy porównawczemi, które wyrażają porównanie z tem, o czem była mowa w zdaniu porównawczem głównem.

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie zdania złożone porównawcze i wskazują, które z nich główne, a które podrzędne. Przy tej sposobności zwróci także nauczyciel uwagę uczniów na wyrazy, które w tych zdaniach służą do połączenia zdań porównawczych; że wyrazom w zdaniach podrzędnych: *jak, ile, im* i t. p. odpowiadają w zdaniach głównych wyrazy: *tak, o tyle, tem* i t. p.; że jeżeli w zdaniu głównem jest wyższy stopień przymiotnika, to podrzędne łączy się z nim spójnikami: *niż, aniżeli*.

n) Zdania przyzwalające.

Powtórzenie, jak lekcyi poprzedniej, a nadto tworzenie zdań podrzędnie złożonych porównawczych.

Na tablicy są napisane takie, dajmy na to, zdania: *Choć byłem młody, pojmowałem wartość nauki. Przyszedłem do was, chociaż się na mnie gniewacie. Aczkolwiek młodszy jesteście, umiecie szanować starszych.*

Nauczyciel każe odczytać zdanie pierwsze, poczem tak dalej rzecz prowadzi: *N. Jakie to zdanie? U. ...podrzędnie złożone. N. Z ilu zdań? U. Z dwu: głównego i podrzędnego. N. Które z nich główne, a które podrzędne? U. Główne jest: Pojmowałem wartość nauki, a podrzędne: choć byłem młody. N. Jakim spójnikiem łączy się to zdanie podrzędne z głównym? U. ...spójnikiem choć.*

W ten sam sposób opracuje nauczyciel resztę zdań, napisanych na tablicy, poczem tak rzecz kończy: *N. Zapomocą jakich spójników łączą się te zdania podrzędne z głównymi? U. Zapomocą spójników: choć, chociaż, aczkolwiek. N. Zdania podrzędne, łączące się z głównymi zapomocą spójników: choć, chociaż, aczkolwiek, zowią się przyzwalające. N. Jakie zdania podrzędne zowią się przyzwalające?*

Dla ćwiczenia tworzą uczniowie zdania podrzędnie złożone z przykładami na zdania przyzwalające, wskazując, które są główne, a które podrzędne, zapomocą jakich spójników łączą się z głównymi i jak się nazywają.

16. Rzeczownik.

1. Powtarzanie.

Powtarzanie, jak w półroczu pierwszym, ćwiczenia zwłaszcza bardzo częste w wyrabianiu świadomości przypadków, co najlepiej można osiągnąć przez tworzenie zdań z rzeczownikami w różnych przypadkach, a więc: Powiedz zdanie, w którym byłby rzeczownik w 4 przypadku, 2, 5, 1, i t. d. w l. p. i mn. Nie zaniedbywać także teoretycznych wiadomości o rzeczowniku.

2. Odmiana rzeczowników.

Uwaga. Podane niżej przykłady odmiany rzeczowników nauczyciel przeprowadza z uczniami i pisze na tablicy dlatego tylko, żeby dać i wzrokowy obraz różnych odmian naszych rzeczowników i poczynić przy tej sposobności niektóre ważniejsze uwagi, ale uczniowie przykładów tych nie uczą się na pamięć,

rzecz to zresztą zbyt uczynna najzupełniej wobec tego, że potrafią biegle każdy rzeczownik powiedzieć we wszystkich przypadkach.

a) Przykłady odmiany pierwszej.

N. Powiedz, które rzeczowniki należą do I. odmiany, do II. III. IV. V.? Następnie nauczyciel zapytuje, do której odmiany należą rzeczowniki: *chłop*, *syn*, *plot*, *koń* i każe je odmieniać sam pisząc na tablicy odmiany i podkreślając końcówki.

Liczba pojedyncza:

1. chłop,	syn,	plot,	koń
2. chłop <i>a</i> ,	syn <i>a</i> ,	plot <i>u</i> ,	kon <i>a</i>
3. chłop <i>u</i> ,	synow <i>i</i> ,	plotow <i>i</i> ,	kon <i>o</i> w <i>i</i>
4. chłop <i>a</i> ,	syn <i>a</i> ,	plot,	kon <i>a</i>
5. chłop <i>ie</i> ,	synu,	plot <i>ie</i> ,	kon <i>o</i> u
6. z chłop <i>em</i> ,	synem,	plotem,	kon <i>o</i> wem
7. w chłop <i>ie</i> ,	synu,	plot <i>ie</i> ,	kon <i>o</i> u

Liczba mnoga:

1. chłop <i>i</i> (y),	synow <i>ie</i> ,	ploty,	kon <i>o</i> we
2. chłop <i>ów</i> ,	synów,	plotów,	kon <i>o</i> we
3. chłop <i>om</i> ,	synom,	plotom,	kon <i>o</i> wom
4. chłop <i>ów</i>	synów,	ploty,	kon <i>o</i> we
5. chłop <i>i</i> ,	synow <i>ie</i> ,	ploty,	kon <i>o</i> we
6. z chłop <i>ami</i> ,	synami,	plotami,	kon <i>o</i> wami
7. w chłop <i>ach</i> ,	synach,	plotach,	kon <i>o</i> wach

Po napisaniu odmiany każe nauczyciel odczytywać kolejno przypadki w l. p. i mn. i zapytuje, jak się kończą. Przy odczytaniu l. p. l. p. mają zauważyć uczniowie, że wszystkie te rzeczowniki kończą na spółgłoskę, lecz jeden z nich (koń) na spółgłoskę miękką. (Odróżniać spółgłoski twarde od miękkich powinni uczniowie nauczyć się przy dyktatach ortograficznych, w co tutaj wchodzić nie możemy). Przy odczytaniu 2 przyp. l. p. zauważą uczniowie, że jedne rzeczowniki kończą się w tym przypadku na *a*, inne na *u* i t. d. Które rzeczowniki mają taką końcówkę, a które taką, w to się nie wchodzi. Przy odczytaniu 1 przyp. l. mn. mają zauważyć uczniowie, że rzeczowniki rzeczowe, jak *plot*, *kot*, *pies*, *stół* i t. d. zakończone na spółgłoskę twardą, mają zawsze końcówkę *y*, osobowe zaś końcówkę *i*, *owie*, lecz te, które mają końcówkę *i*, *owie*, mogą mieć także

końcówkę *y*, jak *chłopy, pany, biskupy, żydy*, ale końcówka *y* ma u tych rzeczowników znaczenie pospolitowania (poniekąd lekceważenie), co łatwo zrozumieć, gdyż końcówka ta jest w tym przypadku własnością rzeczowników, oznaczających rzeczy; opatrzyć więc rzeczownik osobowy tą końcówką, znaczy niejako zaliczyć tę osobę między rzeczy.

b) Przykłady odmiany drugiej.

N. Które rzeczowniki należą do odmiany V., IV., III., I.?
Do której odmiany należą rzeczowniki: *koło* i *pole*?

Nauczyciel każe następnie odmieniać rzeczowniki: *koło* i *pole* i pisze odmianę na tablicy, podkreślając końcówki.

Liczba pojedyncza:

1. koło	pole
2. koła	pola
3. kołu	polu
4. koło	pole
5. koło	pole
6. kołem	polem
7. kole	polu

Liczba mnoga:

koła	pola
kół	pól
kołom	polom
koła	pola
koła	pola
kołami	polami
kołach	polach.

Po napisaniu odmiany zapytuje nauczyciel, jak się kończą rzeczowniki odmieniane w 1 przyp., każe następnie odczytywać dalsze przypadki i porównywać, czy odmiana rzeczowników, zakończonych na *o*, różni się co do zakończeń od odmiany rzeczowników, zakończonych na *e*. Porównawszy każdy przypadek jednej odmiany z drugą, przekonują się uczniowie, że różnica co do końcówek zachodzi tylko w przypadku 7 l. p., gdzie rzeczowniki na *o* mają końcówkę *e*, a rzeczowniki na *e* mają końcówkę *u*. Nauczyciel zapytuje następnie, które przypadki rzeczowników nijakich są sobie równe. Uczniowie na podstawie napisanych odmian stwierdzają, że rzeczowniki nijakie mają 1, 4 i 5 przyp. w obu liczbach sobie równe.

Następnie każe nauczyciel odmieniać rzeczowniki *oko* i *ucho* i pisze odmianę na tablicy podkreślając końcówki:

Liczba pojedyncza:

1. oko	ucho
2. oka	ucha
3. oku	uchu

Liczba mnoga:

oczy	uszy
oczu, ócz, oczów,	uszu, uszów
oczom	uszom

4.	<i>oko</i>	<i>ucho</i>	<i>oczy</i>	<i>uszy</i>
5.	<i>oko</i>	<i>ucho</i>	<i>oczy</i>	<i>uszy</i>
6.	<i>okiem</i>	<i>uchem</i>	<i>oczyma, oczami,</i>	<i>uszyma, uszami</i>
7.	<i>oku</i>	<i>uchu</i>	<i>oczach</i>	<i>uszach</i>

Porównując uczniowie spostrzegają, że rzeczowniki: *oko* i *ucho* odmieniają się w l. p., jak *koło* i inne rzeczowniki nijakie, zakończone na *o* z wyjątkiem przypadku 7 l. p., w którym rzeczowniki: *oko*, *ucho* mają końcówkę *u*; że liczba mnoga tych rzeczowników jest odmienna, że mianowicie przypadek 1, 4 i 5 tej liczby kończy się na *y*, drugi zaś przypadek brzmi różnie, lecz wzorowo, jak to nauczyciel doda, kończy się na *u*; że 6 przyp. l. mn. tych rzeczowników pojawia się w dwu postaciach, lecz wzorową postacią, jak to nauczyciel doda, jest *oczyma uszyma*. Na pamięć oczywista uczniowie tego się nie uczą, lecz przez ćwiczenie mają dojść do używania postaci poprawnych: w 2 przyp. l. mn. do używania postaci *oczu*, *uszu*, w 6 przyp. l. mn. do używania postaci *oczyma*, *uszyma*.

c) Przykłady odmiany trzeciej.

N. Które rzeczowniki należą do II. odmiany, I., V., IV., III. ?
Odmieniaj rzeczowniki: *oko* i *ucho* w liczbie mnogiej. Do której odmiany należą rzeczowniki: *ryba*, *noga*, *matka*, *pani* ?

Następnie odmieniają uczniowie powyższe rzeczowniki, a nauczyciel pisze ich odmianę na tablicy, podkreślając końcówki.

Liczba pojedyncza:

1.	<i>ryba</i>	<i>noga</i>	<i>matka</i>	<i>pani</i>
2.	<i>ryby</i>	<i>nogi</i>	<i>matki</i>	<i>pani</i>
3.	<i>rybie</i>	<i>nodze</i>	<i>matce</i>	<i>pani</i>
4.	<i>rybę</i>	<i>nogę</i>	<i>matkę</i>	<i>panią</i>
5.	<i>rybo</i>	<i>nogo</i>	<i>matko</i>	<i>pani</i>
6.	<i>rybą</i>	<i>nogą</i>	<i>matką</i>	<i>panią</i>
7.	<i>rybie</i>	<i>nodze</i>	<i>matce</i>	<i>pani</i>

Liczba mnoga:

1.	<i>ryby</i>	<i>nogi</i>	<i>matki</i>	<i>panie</i>
2.	<i>ryb</i>	<i>nóg</i>	<i>matek</i>	<i>pań</i>
3.	<i>rybom</i>	<i>nogom</i>	<i>matkom</i>	<i>paniom</i>
4.	<i>ryby</i>	<i>nogi</i>	<i>matki</i>	<i>panie</i>
5.	<i>ryby</i>	<i>nogi</i>	<i>matki</i>	<i>panie</i>
6.	<i>rybami</i>	<i>nogami</i>	<i>matkami</i>	<i>paniami</i>
7.	<i>rybach</i>	<i>nogach</i>	<i>matkach</i>	<i>paniach</i>

Zapytawszy, jak się kończą te rzeczowniki w 1 przyp. l. p., każe nauczyciel porównać ze sobą najpierw odmianę trzech pierwszych rzeczowników, t. j. rzeczowników, kończących się w 1 przyp. l. p. na *a*. Kierowani pytaniami nauczyciela, uczniowie mają zauważyć, że odmiana tych trzech rzeczowników jest zupełnie jednakowa, a tylko tam, gdzie rzeczownik *ryba* ma końcówkę *y*, rzeczowniki *noga* i *matka* mają końcówkę *i*. Nauczyciel doda, że ta różnica stąd pochodzi, iż po *g* i *k* Polacy nie mogą znieść głoski *y* i zamiast niej po tych spółgłoskach wymawiają *i*: dla Polaka wymowa: *matky*, *nogy* jest niemożliwa. Odczytując odmianę rzeczownika: *pani*, uczniowie mają zauważyć, że ona nieco odmienna od rzeczowników, zakończonych na *a*, a spa pamiętać powinni, że rzeczowniki żeńskie na *i*, jak *pani*, *gospodyni*, *ksieni* i t. p. mają w przyp. 4 l. p. końcówkę *a*, podczas gdy wszystkie inne rzeczowniki żeńskie kończą się w tym przypadku na *ę*. Rzecz tę należy stwierdzić w pamięci uczniów nie tylko przez odmianę rzeczowników żeńskich na *i*, ale także zapomocą dyktatów ortograficznych.

Nauczyciel każe następnie odmieniać rzeczownik *ręka*, którą to odmianę pisze nauczyciel także na tablicy, podkreślając końcówki:

Liczba pojedyncza:

1. ręka
2. ręki
3. ręce
4. rękę
5. ręką
6. ręką
7. ręce, ręką

Liczba mnoga:

- ręce
 rąk
 rękóm
 ręce
 ręce
 rękami, rękoma
 rękach.

Przy odczytywaniu odmiany tej w l. p. zapyta nauczyciel przy 2 przyp., dlaczego ma on końcówkę *i* nie *y*, jak *ryba*. Przeglądając dalej odmianę tę w l. p., mają uczniowie zauważyć, że przyp. 7 l. p. pojawia się w dwu postaciach: w postaci *ręce* i *ręką*, a nauczyciel doda, że obiedwie te postaci są dobre. Przeglądając odmianę tę w l. mn., uczniowie mają zauważyć, że rzeczownik *ręka* w 1, 4 i 5 przyp. brzmi *ręce* nie *ręki* i że w 6 przyp. l. mn. mówi się *rękami* i *rękoma* i że obiedwie te postaci są równie dobre. Odmiany tej, rzecz oczy-

wista, jak innych uczniowie na pamięć się nie uczą, lecz przez odpowiednie ćwiczenia mają być doprowadzeni do używania postaci poprawnych.

d) Przykłady odmiany czwartej.

N. Które rzeczowniki należą do II. odmiany, I., III., V., IV? Do której odmiany należą rzeczowniki *gęś* i *łódź*? Dlaczego należą one do IV. odmiany?

Nauczyciel każe teraz odmieniać rzeczowniki: *gęś* i *łódź*, sam zaś pisze tę odmianę na tablicy, podkreślając końcówki.

Liczba pojedyncza:

1. *gęś*   *łódź*
2. *gęsi*   *łodzi*
3. *gęsi*   *łodzi*
4. *gęś*   *łódź*
5. *gęsi*   *łodzi*
6. *gęsią*   *łodzią*
7. *gęsi*   *łodzi*

Liczba mnoga:

<i>gęsi</i>	<i>łodzie</i>
<i>gęsi</i>	<i>łodzi</i>
<i>gęsiom</i>	<i>łodziom</i>
<i>gęsi</i>	<i>łodzie</i>
<i>gęsi</i>	<i>łodzie</i>
<i>gęsiami (śmi)</i>	<i>łodziami</i>
<i>gęsiach</i>	<i>łodziach</i>

Odczytawszy odmianę, uczniowie stwierdzają, że rzeczowniki tej odmiany jednakowo się odmieniają, z tą tylko różnicą, że niektóre, jak: *łódź*, *topol*, *latorośl*, *poręcz* i t. p. mają w 1, 4 i 5 przyp. l. mn. końcówkę *e*.

e) Przykłady odmiany piątej.

N. Które rzeczowniki należą do IV. odmiany, III., I., II., V? Do której odmiany należą rzeczowniki: *ramię*, *źrebię*?

Uczniowie odmieniają następnie te rzeczowniki, nauczyciel zaś pisze odmianę, podkreślając końcówki:

Liczba pojedyncza:

1. *ramię*   *źrebię*
2. *ramienia*   *źrebięcia*
3. *ramieniu*   *źrebięciu*
4. *ramię*   *źrebię*
5. *ramię*   *źrebię*
6. *ramieniem*   *źrebięciem*
7. *ramieniu*   *źrebięciu*

Liczba mnoga:

<i>ramiona</i>	<i>źrebięta</i>
<i>ramion</i>	<i>źrebiąt</i>
<i>ramionom</i>	<i>źrebiętom</i>
<i>ramiona</i>	<i>źrebięta</i>
<i>ramiona</i>	<i>źrebięta</i>
<i>ramionami</i>	<i>źrebiętami</i>
<i>ramionach</i>	<i>źrebiętach</i>

Uczniowie, odczytawszy odmianę obydwu wyrazów, stwierdzają, że oba rzeczowniki jednakie przybierają końcówki we wszystkich przypadkach i jako nijakie mają w obu liczbach 1, 4 i 5 przyp. równe.

17. Zaimek.

Powtarzanie.

N. Wymień zaimki osobiste! Który z tych zaimków jest zaimkiem 1 os.? który drugiej? który trzeciej? Odmieniaj zaimek: *ja! ty! on-a-o!* Odmieniaj zaimek zwrotny! Wymień zaimki pytajne! Odmieniaj zaimek: *kto? co?* Kiedy zaimki pytajne zowią się względnymi? Wymień zaimki dzierżawcze! Dlaczego zowiemy je dzierżawczymi? Wymień zaimki wskazujące! Dlaczego je tak nazywamy? Które zaimki zowiemy nieokreślonymi? Które zaimki odmieniają się, jak przymiotniki? Jakie wyrazy zowiemy zaimkami?

18. Przymiotnik.

Powtarzanie.

N. Powiedz kilka przymiotników! Na jakie pytanie otrzymujemy przymiotniki? Co wyrażają przymiotniki? Z czym zgadzają się przymiotniki pod względem rodzaju, liczby i przypadku? Odmieniaj: *dobry brat!* Jaką końcówkę mają przymiotniki na r. męski w 6 i 7 przyp. l. p., tudzież w 6 przyp. l. mn.? Odmieniaj: *dobra siostra!* Jak się kończą przymiotniki na r. żeński w 6 przyp. l. mn.? Odmieniaj: *dobre dziecko!* Jak się kończą przymiotniki na r. nijaki w 6 i 7 przyp. l. p., tudzież w 6 przyp. l. mn.? Jakim jeszcze zmianom oprócz odmiany ulegają przymiotniki? Ile rozróżniamy stopni w stopniowaniu przymiotników? Co to znaczy przymiotnik stopniować? Stopniuj przymiotnik: *gruby, piękny, lekki, dobry, zły!* Jak zowiemy stopień pierwszy? jak drugi? jak trzeci? Kiedy używamy stopnia równego? Kiedy wyższego? Kiedy najwyższego? Jakie zakończenie ma stopień równy? (*y-a-e* lub *i-a-e*; *dobry-a-e, tani-a-e*); jakie wyższy? (*szy-a-e, ejszy-a-e; grubszy-a-e, piękniejszy-a-e*). Od czego i w jaki sposób tworzy się stopień najwyższy? (*naj-grubszy, naj-piękniejszy*).

19. Liczebnik.

1. Powtórzenie.

N. Powiedz kilka liczebników! Jakie wyrazy zowiemy liczebnikami? Powiedz kilka liczebników oznaczonych! Powiedz kilka liczebników nieoznaczonych! Jakie liczebniki zowiemy oznaczonymi, a jakie nieoznaczonymi? Powiedz kilka

liczebników oznaczonych! Powiedz kilka liczebników nieoznaczonych! Jakie liczebniki zwiemy oznaczonymi, a jakie nieoznaczonymi? Powiedz kilka liczebników głównych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki główne? Jakie liczebniki zwiemy głównymi? Powiedz kilka liczebników porządkowych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki porządkowe? Jakie liczebniki zwiemy porządkowymi? Powiedz kilka liczebników mnożnych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki mnożne? Jakie liczebniki zwiemy mnożnymi? Powiedz kilka liczebników podziałowych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki podziałowe? Jakie liczebniki zwiemy podziałowymi? Powiedz kilka liczebników wielorakich! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki wielorakie? Jakie liczebniki zwiemy wielorakimi? Powiedz kilka liczebników zbiorowych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki zbiorowe? Co oznaczają liczebniki zbiorowe? Skoro liczebniki zbiorowe otrzymujemy na pytanie *ile?* to są one zarazem jakimi? (Głównymi). Powiedz kilka liczebników nieoznaczonych! Na jakie pytanie otrzymujemy liczebniki nieoznaczone? Skoro liczebniki nieoznaczone otrzymujemy na pytanie: *ile?* to są one zarazem jakimi? (Głównymi).

Jak się odmieniają liczebniki z końcówkami przymiotnikowymi (*Jeden-a-o, pierwszy-a-o* i t. d.). Odmieniaj: *dwaj panowie, dwa stoły, dwie książki!* Kiedy się używa postaci *dwaj?* Odmieniaj: *trzej panowie, trzy stoły, trzy książki!* Kiedy się używa postaci *trzej?* Odmieniaj: *czterej panowie, cztery stoły, cztery książki!* Kiedy się używa postaci *czterej?* Odmieniaj: *pięciu panów, pięć stołów, pięć chatup, pięć stów!* Jak się odmieniają liczebniki główne od *pięć* do *stu*? Odmieniaj: *stu ludzi, sto pań, piór!* Odmieniaj: *dwustu ludzi, dwieście koni, pań, piór!* Odmieniaj: *trzystu ludzi, trzysta koni, ławek, piór!* Odmieniaj: *czterystu ludzi, czterysta koni, ławek, piór!* Odmieniaj: *pięciuset ludzi, pięćset koni, ławek, piór!* Jak się odmieniają liczebniki: *sześćset, siedmset, ośmset, dziewięćset?*

2. Odmiana liczebników zbiorowych.

Powtórzenie odmian liczebników, jak powyżej, poczem każe nauczyciel odmieniać: *oboje rodzice, dwoje ludzi* i odmianę pisze na tablicy.

1. oboje rodzice	dwoje ludzi
2. obojga rodziców	dwojga ludzi
3. obojgu rodzicom	dwojgu ludziom
4. obojga rodziców	dwojga ludzi
5. oboje rodzice	dwoje ludzi
6. obojgiem rodzicami	dwojgiem ludzi
7. obojgu rodzicach	dwojgu ludziach.

Następnie każe nauczyciel odmieniać: *troje ludzi, czworo ludzi, pięcioro ludzi* i stwierdzi, że liczebniki zbiorowe *troje, czworo, pięcioro* i t. d. odmieniają się, jak *dwoje*. Wzoru odmiany uczniowie się nie uczą, lecz przez ćwiczenie nabierają pewności w używaniu postaci poprawnych.

20. Czasownik.

1. Czasowniki pod względem znaczenia.

Powtórzenie.

Powiedz kilka czasowników, oznaczających czynność! Wymień czasowniki, oznaczające byt! Powiedz kilka czasowników, oznaczających stan! Jakże wyrazy zwiemy czasownikami?

2. Czasowniki pod względem czynności.

Lekcja I.

Powtórzenie.

Powiedz kilka czasowników czynnych, przechodnich! Powiedz kilka czasowników zwrotnych! Powiedz kilka czasowników nieprzechodnich, które oznaczają czynność!.., które oznaczają byt!.., które oznaczają stan! Powiedz kilka czasowników zaimkowych! Jak dzielimy czasowniki ze względu na czynność? (Na przechodnie i nieprzechodnie). Do jakich czasowników należą zwrotne? (Do przechodnich). Do jakich czasowników zaliczamy czasowniki oznaczające byt, stan, tudzież zaimkowe? (Do nieprzechodnich).

Na tablicy są napisane obok siebie następujące pary czasowników:

dźwignąć	—	dźwigać	rzucić	—	rzucać
klęknąć	—	klęczeć	strzelić	—	strzelać
syknąć	—	syczeć	puścić	—	puszczać
siąść	—	siadać			

ruszyć — ruszać
 trącić — trącać

napisać — pisać
 pochwalić — chwalić.

Nauczyciel każe te pary czasowników kolejno odczytywać i przy każdej zapytuje, który z czasowników wyraża czynność jednorazową czyli chwilową, a który czynność wielorazową lub dłużej trwającą? Po odczytaniu wszystkich par uczniowie stwierdzą, że czasowniki po lewej ręce oznaczają czynność jednorazową czyli chwilową, a po prawej czynność wielorazową czyli dłużej trwającą, poczem nauczyciel oznajmi: Czasowniki, wyrażające czynność jednorazową czyli chwilową, zowią się dokonane, a czasowniki, wyrażające czynność wielorazową czyli dłużej trwającą, niedokonane. *N.* Jak tedy dzielimy czasowniki ze względu na trwanie czynności? *U.* ... na dokonane i niedokonane. *N.* Które czasowniki zowiemy dokonanymi? *U.* ... które wyrażają czynność jednorazową czyli chwilową. *N.* Które czasowniki zowiemy niedokonanymi? *U.* ... które wyrażają czynność wielorazową czyli dłużej trwającą.

Dla ćwiczenia każe nauczyciel wymieniać różne czasowniki i oznaczać, jakimi są ze względu na trwanie czynności i dobrać do nich dokonane, ewentualnie niedokonane.

Lekcja II.

N. Powiedz kilka czasowników dokonanych! Powiedz kilka czasowników niedokonanych!

N. Jakim jest czasownik *dźwigać* pod względem trwania czynności? *U.* Czasownik *dźwigać* pod względem trwania czynności jest czasownikiem niedokonanym. *N.* Jak brzmi czasownik dokonany? *U.* Czasownik dokonany brzmi *dźwignąć*. *N.* Co to jest *dźwigam*? *U.* ... 1. os. lp. czasu ter. od czasownika niedokonanego *dźwigać*. *N.* Co to jest *dźwigatem*? *U.* ... 1. os. lp. cz. przeszł. niedokonanego od czasownika niedokonanego *dźwigać*. *N.* Co to jest *dźwigatem był*? *U.* ... 1. os. lp. cz. zaprzeszł. od czasownika niedokonanego *dźwigać*. *N.* Co to jest: *będę dźwigał*? *U.* ... 1. os. l. p. czasu przyszł. niedok. od czasownika niedokonanego *dźwigać*. *N.* Co to jest *dźwignąłem*? *U.* ... 1. os. lp. czasu przeszł. dok. od czasownika dokonanego *dźwignąć*. *N.* Co to jest: *dźwignąłem był*? *U.* ... 1. os. lp. cz. zaprzeszł. dokon. od czasownika dokonanego: *dźwignąć*. *N.* Co jest: *dźwi-*

gnę? *U.* ... 1. os. lp. czasu przyszł. dok. od czasownika dokonanego: *dźwignąć*. *N.* Któreż czasy tworzymy od czasowników niedokonanych? *U.* Od czasowników niedokonanych tworzymy czas ter., przeszły nied., zaprzeszyły niedok. i przyszły niedok. *N.* Razem tedy ile czasów tworzymy od czasowników niedokonanych? *U.* ... cztery czasy. *N.* A które czasy tworzymy od czasowników dokonanych? *U.* ... czas przeszły dok., zaprzeszyły dok. i przyszły dok. *N.* Razem ile czasów tworzymy od czasowników dokonanych? *U.* ... trzy czasy. *N.* Ponieważ od czasowników niedokonanych tworzymy czasy niedokonane, których jest cztery, a od czasowników dokonanych tworzymy czasy dokonane, których jest trzy, więc razem ile mamy czasów w polskim języku? *U.* ... mamy więc w polskim języku czasów siedm. *N.* W jakiż sposób otrzymujemy w polskim języku siedm czasów? *U.* W języku polskim otrzymujemy w ten sposób siedm czasów, że od czasowników niedokonanych tworzymy cztery czasy niedokonane, a od czasowników dokonanych trzy czasy dokonane.

Dla ćwiczenia odmieniają uczniowie różne czasowniki i wskazują, od jakiego czasownika (niedokonanego czy dokonanego) który czas utworzony.

3. Czasowniki ze względu na osoby.

Lekcja I.

N. Powiedz kilka czasowników, wyrażających czynność! Wylicz czasowniki oznaczające byt! Powiedz kilka czasowników, oznaczających stan! Co wyrażają czasowniki? Powiedz kilka czasowników przechodnich, nieprzechodnich! Powiedz kilka czasowników zwrotnych! Do jakich czasowników należą czasowniki zwrotne? Jakie czasowniki należą do nieprzechodnich? (Czynno nieprzechodnie, oznaczające byt, stan i zaimkowe). Powiedz kilka czasowników dokonanych! Co wyrażają czasowniki dokonane? Powiedz kilka czasowników niedokonanych! Co wyrażają czasowniki niedokonane? Jakie czasy tworzymy od czasowników niedokonanych? (Czasy niedokonane). Które to są czasy niedokonane? Ile ich jest? Jakie czasy tworzymy od czasowników dokonanych? (Czasy dokonane). Które to są czasy dokonane? Ile ich jest? Ile mamy razem czasów w języku polskim? W jaki sposób otrzymujemy tych siedm czasów?

N. Jakim czasownikiem jest *chwalić*? *U.* . . . niedokonanym.
N. Odmieniaj czas terażniejszy! *N.* Ile rozróżniamy osób w odmianie czasownika? *U.* Rozróżniamy trzy osoby w odmianie czasownika. *N.* Czy tylko w l. poj.? *U.* Nie tylko w l. poj., ale i mn. *N.* Nie wszystkie jednak czasowniki używają się we wszystkich osobach! Naprzykład czasowniki: *świta, błyska, grzmi, dzieje, zdaje się* używają się tylko w tej osobie. *N.* A która to osoba? *U.* To 3. os. l. p. *N.* Które to czasowniki używają się tylko w 3. os. l. p.? *U.* Czasowniki *świta* . . . używają się tylko w 3 os. l. p. *N.* Nazywają je też niektórzy z tej przyczyny czasownikami trzecioosobowymi. *N.* Które to czasowniki zowią niektórzy trzecioosobowymi? Dlaczego czasowniki te zowią niektórzy trzecioosobowymi? *N.* Ponieważ jednak przy tych czasownikach nie wiedzieć dobrze, kogo przez tę trzecią osobę rozumieć, gdyż nie wiadomo dokładnie: Kto to lub co to *grzmi*? Kto to lub co to *błyska*? Kto to lub co to *zdaje się*, dlatego czasowniki te nazywają zwyczajnie nieosobowymi. *N.* Wylisz znane ci czasowniki nieosobowe! *U.* Czasowniki nieosobowe są: *świta* . . . *N.* W której osobie one się używają? *U.* Używają się tylko w 3. os. l. p. *N.* Dlatego jak się nazywają? *U.* Dlatego zowią się one trzecioosobowymi. *N.* A z jakiej przyczyny zowią się zwyczajnie nieosobowymi? *U.* Dlatego zowią się nieosobowymi, że dokładnie nie wiadomo, kogo lub co przez tę trzecią osobę rozumieć! *N.* Skoro czasowniki, używane tylko w 3. os. l. p. zowią się nieosobowe, to jak się nazywają czasowniki, używane we wszystkich osobach? *U.* Czasowniki, używane we wszystkich osobach, zowią się osobowe, *N.* Jak tedy dzielimy czasowniki ze względu na osoby? *U.* Ze względu na osoby dzielimy czasowniki na osobowe i nieosobowe.

Lekcja II.

N. Powiedz kilka czasowników osobowych! Jakie czasowniki nazywamy osobowymi? Wymień znane ci czasowniki nieosobowe! Jak się one inaczej nazywają? Dlaczego zowią je trzecioosobowymi? Dlaczego zowią je nieosobowymi, choć przecież używają się w trzeciej osobie?

Na tablicy są napisane następujące zdania: *Powiadają, że Krakus zgładził smoka. Piszą, że smok wawelski zjadał zwierzęta*

i ludzi. Słychać, że w okolicy grad padał. Mówiono, żeś był chory. Rozpowiadano o was niestworzone rzeczy.

Uczniowie zdania te kolejno odczytują i rozbierają, jak zwyczajnie. Gdy rozbiór skończono, nauczyciel tak dalej rzecz prowadzi. Podkreśla wyraz: *Powiadają* i zapytuje: Jaki to czasownik ze względu na osoby? *U.* . . .osobowy. *N.* Użyty w której osobie? *U.* Użyty w 3. os. l. mn. *N.* Powiadają to rozumie się ludzie, ale czy wiemy, co za jedni ludzie to powiadają? *U.* Powiadają — to rozumie się ludzie, ale co to za jedni ci ludzie, nie wiemy. *N.* Użyto więc tutaj czasownika osobowego w jaki sposób? *U.* Użyto więc tutaj czasownika osobowego nieosobowo. *N.* Czasownik osobowy użyty nieosobowo zowie się wyrażeniem nieosobowem. *N.* Cóż jest: *powiadają*? *U.* *Powiadają* jest wyrażeniem nieosobowem. *N.* Dlaczego: *powiadają*, zowiesz wyrażeniem nieosobowem? *U.* . . .gdyż jest to czasownik osobowy, użyty nieosobowo. W ten sam sposób opracuje nauczyciel dalsze wyrażenia nieosobowe: *piszą, mówiono, rozpowiadano*, poczem dają uczniowie dla ćwiczenia przy pomocy nauczyciela, o ile ona okaże się konieczna, różne przykłady na wyrażenia nieosobowe.

21. Przysłówek.

1. Powtórzenie.

N. Powiedz kilka przysłówków na pytanie: *jak?!* Co wyrażają przysłówki na pytanie: *jak?* Powiedz kilka przysłówków na pytanie: *kiedy?!* Co wyrażają przysłówki, które otrzymujemy na pytanie: *kiedy?* Powiedz kilka przysłówków na pytanie: *gdzie?!* Co wyrażają przysłówki, które otrzymujemy na pytanie: *gdzie?* Co wyrażają przysłówki: *tak, istotnie, rzeczywiście, za prawdę, owszem, naturalnie?* Jak je z tego powodu zwiemy? Co wyrażają przysłówki: *nie, nigdy, przynigdy, bynajmniej, wcale nie, jako żywo nie?* Jak je z tego powodu nazywamy? Co wyrażają przysłówki: *może, podobnie, prawdopodobnie, rzekomo...* (niepewność!). Powiedz kilka przysłówków pytajnych! Kiedy przysłówki pytajne zowią się względnymi?

2. Stopniowanie przysłówków.

Powtórzenie, jak wyżej, poczem uczniowie odczytują i rozbierają napisane na tablicy zdania: *Bolejemy nad tem tak bar-*

dzo, jak i wy. Oni boleją nad tem bardziej, aniżeli my. Wy bolejecie nad tem najbardziej — przyczem nauczyciel podkreśla określenia przysłówkowe: *bardzo, bardziej, najbardziej*. Kończy wreszcie rzecz w ten sposób: Czy przysówek *bardzo* wyraża tutaj ten sam stopień ubolewania, co *bardziej*? *U. Bardziej* wyraża wyższy stopień ubolewania, aniżeli *bardzo*. *N.* Co wyraża tutaj najwyższy stopień ubolewania? *U. Przysówek najbardziej* wyraża tutaj najwyższy stopień ubolewania. *N.* W iluż stopniach używamy przysłówka? *U. ...w trzech: w równym, wyższym i najwyższym. N.* Jakie zakończenie przysłówka ma stopień wyższy? *U. ...zakończenie ej. N.* Od czego i jak tworzy się stopień najwyższy przysłówka? *U. ...od stopnia drugiego za dodaniem przyrostka naj.*

Dla ćwiczenia każe nauczyciel stopniować, dajmy na to, przysłówki: *grubo, wesóło, śmióło, gorąco, zimno, ciepło* i t. p.

22. Przyimek.

N. Powiedz kilka przyimków! Przy jakich częściach mowy używamy przyimków? Jaką mają właściwość przyimki? Do jakich części mowy należą przyimki?

Napisane na tablicy zdania lub podyktowane uczniom do zeszytów: *Niczego nie dokażemy bez pomocy Bożej. Dążmy do pracy, cnoty i Boga! Słońce ma się ku zachodowi. Wyruszamy przeciw wrogom. Droga prowadzi przez las. Przy kościele jest szkoła. Wyszedłem z domu. Idę z siostrą. Koń wpadł między ludzi. Różnie się zdarza między ludźmi. Wpadł, jak kamień w wodę. W wodzie żyją ryby. Wyleż na dach! Ptak siedzi na dachu.* — uczniowie rozbierają, a nauczyciel podkreśla przyimki, przyczem uczniowie wskazują, pytając się stosownie, jakim przypadkiem który przyimek rządzi. Z całości ma się okazać, że niektóre przyimki jak: *bez, do, ku, przeciw, przez* rządzą jednym tylko przypadkiem, inne zaś, jak *z, między, w, na* dwoma przypadkami. Odtąd przy rozbiorach powinien nauczyciel ciągle zwracać uwagę, czy dany przyimek rządzi tylko jednym przypadkiem, czy też dwoma i na jakie pytanie rządzi tym lub owym przypadkiem.

23. Spójnik.

N. Powiedz kilka spójników! Do czego służą spójniki? Jakie wyrazy zwiemy spójnikami? Uczniowie tworzą następnie

zdania współrzędnie złożone i wskazują spójniki współrzędne, tudzież zdania podrzędnie złożone i wskazują spójniki podrzędne.

Na tablicy są napisane zdania: *Brat czyta i siostra czyta. Brat czyta, a siostra pisze.* Uczniowie odczytują kolejno i rozbiegają, przyczem nauczyciel podkreśla spójniki, łączące poszczególne zdania. Następnie tak rzecz prowadzi: Jakie są obadwa te zdania? *U.* ...współrzędnie złożone. *N.* Jaki spójnik łączy poszczególne zdania w pierwszym zdaniu współrzędnie złożonym? *U.* ...spójnik *i*. *N.* Jaki spójnik łączy poszczególne zdania w drugim zdaniu współrzędnie złożonym? *U.* ...spójnik *a*. *N.* Jakżeż nazywają się spójniki *i*, *a*, skoro łączą ze sobą zdania współrzędne? *U.* ...spójnikami współrzędnymi. *N.* W pierwszym zdaniu złożonym łączy zdania główne, współrzędne spójnik *i*, więc czyby tego samego spójnika można było także użyć w drugim zdaniu i powiedzieć: *Brat czyta i siostra pisze?* Uczeń się waha, więc nauczyciel powiada: W tamtem zdaniu mamy *i*, bo tam brat i siostra robią to samo: *Brat czyta i siostra czyta*, tutaj zaś mamy *a*, gdyż co innego czyni brat, a co innego siostra: *Brat czyta a siostra pisze.* Tutaj czynność brata przeciwstawiona czynności siostry. *N.* Jakiegoż spójnika używamy, gdy są przeciwstawione sobie dwie czynności? *U.* ...spójnika *a*.

Nauczyciel pisze teraz na tablicy zdanie: *Inni siedzieli, ale Staś wstał.* Zdanie to uczniowie rozbiegają i stwierdzają, że to zdanie współrzędnie złożone, złożone z dwu zdań, połączonych spójnikiem: *ale*. *N.* Co w tych zdaniach przeciwstawione sobie? *U.* W tych zdaniach przeciwstawione sobie dwie czynności: czynność Stasia do czynności innych: *Inni siedzieli, ale Staś wstał.* *N.* Jaki tutaj spójnik służy na wyrażenie przeciwstawności? *U.* ...spójnik: *ale*. W ten sam sposób opracuje nauczyciel jeszcze, dajmy na to, następujące zdania: *Wyście zostali, lecz ja musiałem wyjść. Dzisiaj pogoda, wczoraj jednak mieliśmy wielką słotę. Bądźcie swobodni, jednakże uważajcie. Wszyscy byli weseli, on wszakże spuścił nos na kwintę, poczem tak rzecz kończy: Co wyrażają spójniki: *a, ale, lecz, jednak, jednakże, wszak, wszakże?* *U.* ...wyrażają przeciwstawność. *N.* Zowią się też przeciwstawnymi. *N.* Które to spójniki zowiemy przeciwstawnymi? *U.* Spójniki: *a, ale, lecz, jednak, jednakże, wszak, wszakże* zowiemy przeciwstawnymi. *N.* Dlaczego je tak zowiemy?*

U. Gdyż wyrażają przeciwstawność. *N.* Inne spójniki w przeciwieństwie do nich zowią się łącznymi. *N.* Jak zwiemy spójniki, które nie są przeciwstawne? *U.* ...zwiemy łącznymi. *N.* Jakimi spójnikami są spójniki: *i, ani, albo, lub, czyli?* *U.* ...są spójnikami łącznymi. *N.* Wymień niektóre spójniki przeciwstawne!

Dla ćwiczenia tworzy nauczyciel zdania współrzędnie złożone, jak: *Ojciec już wrócił, lecz matka jeszcze została w mieście. O tem mówi już wójt i cała rozpowiada gromada. Powiedział mi wiele, jednakże nie wszystko zwierzył. Ani o tem nie mówiłem, ani też o tem nie pisałem. Albo ojciec do mnie napisze, albo matka przyjedzie. Napiszę do was lub sam przyjadę. My już ubrani, a oni jeszcze spią. Powiem ci to, ale musisz zachować tajemnicę* — uczniowie rozbierają je na poszczególne zdania, wskazują, jakimi te zdania są i zapomocą jakich spójników się łączą.

24. Wykrzyknik.

Powtórzenie, jak w Części III.

25. Części mowy.

Powtórzenie, jak w Części III.

26. Duże litery.

Na podstawie odpowiednich dyktatów powtórzenie całego materiału o pisaniu dużych liter.

27. Dzielenie wyrazów.

Na podstawie odpowiednich dyktatów powtarzanie wszystkich zasad dotyczących dzielenia wyrazów.

28. Znaki pisarskie.

Uwaga. Ćwiczenia w używaniu znaków pisarskich na podstawie dyktatów, jak zawsze, tak i teraz, a wreszcie powtórzenie całego materiału na podstawie podyktowanych zdań, z których mają być wysnute zasady używania danego znaku. Oto przykłady:

1. Przecinek (,).

Przykłady: *i, a, o, u, b, c, d; mu, ma, on, ni, or, ru; światło, słońce, księżyc, książka. Zlituj się, bracie, nad nami! Bóg,*

Pan nieba i ziemi, wszystko jak najlepiej urządził. Przybył do nas pan Wincenty. Koń, wół, krowa, owca są zwierzętami domowymi. Brat pisał, czytał, rachował i myślał. On był smutny, przygnębiony, chory. Uczniowie mają książki, zeszyty, pióra, ołówki. Idąc do szkoły, spotkałem kolegę. Wsiadliśmy na wóz, wziąwszy z sobą strzelby. Brat pisze, siostra szyje. Brat czyta i siostra czyta. Albo czytaj albo stąd wyjdź! Czytaj lub stąd wychodź! Rolnik orze, a skowronek mu przyśpiewuje. Nie pójdę, rzeczce brat, bardzom zmęczony. Donoszę, że jestem chory.

Wnioski. Przecinkiem oddzielamy:

1. Litery, zgłoski i wyrazy, kiedy je piszemy obok siebie bez związku ze sobą.

2. Piąty przypadek od reszty zdania.

3. Dopowiedzenie od reszty zdania.

Uwaga. Jeżeli dopowiedzenie poprzedza rzeczownik, do którego należy, nie oddziela się od niego przecinkiem.

4. Jednorodne, powtarzające się części zdania ściągniętego.

5. Zwrot imiesłowy od reszty zdania.

6. Krótkie zdania główne, jeżeli nie są połączone spójnikami: *i, lub, albo*.

7. Zdanie wtrącone od reszty innego zdania.

8. Zdania podrzędne od głównych.

Uwaga. Przecinek wyraża najkrótszy przestanek w mowie.

2. Średnik (;).

Przykłady: Możeby gorzej jeszcze z mojem zdrowiem było; szczęściem nadjechał właśnie z wizytą Kiryło. Mazur, gdy pracuje, to już szczerze; kiedy sądzi, to z powagą; gdy się modli, w dobrej wierze; a gdy mówi, to rzecz nagą; kiedy kocha, to serdecznie.

Wnioski. Średnikiem oddzielamy niekiedy główne części zdania złożonego.

Średnik wyraża dłuższy przestanek w mowie od przecinka.

3. Dwukropek (:).

Przykłady. Otrzymałem od matki: czapkę, kapelusz, pas i książkę. Tedy mu rzekł Jezus w świętym gniewie: „Pójdź precz,

szatanie! albowiem napisano: Panu Bogu kłaniać się będziesz i Jemu Samemu służyć będziesz*. Gdzie błędni pasterze, tam błędne trzody: ślepy ślepego daleko nie zaprowadzi.

Wnioski. Dwukropka używamy:

1. Po wyrazie, którym zapowiadamy wyliczenie.
2. Przytaczając czyjeś (cudze) słowa.
3. Niekiedy dla oddzielenia od siebie głównych części zdania złożonego.

Dwukropek jest w mowie dłuższym przestankiem od średnika.

4. Kropka (punkt) (.).

Przykłady: *Nadeszła upragniona chwila. Goście weszli w porządku i stanęli kołem. Chociaż dusza obleczone ciałem, przecież jest nieśmiertelna. P. A. (zamiast: pan Aleksander), hr. (= hrabia), x. (= ksiądz, książę), p. str. 8. (= patrz! strona ósma!).*

Wnioski: Kropki używamy:

1. Na końcu zdania;
2. Skracając wyrazy;
3. Przy liczbach, oznaczających liczebniki porządkowe.

5. Znak zapytania (?).

Przykłady: *Gdzieście podzieli oczy? gdzie uszy? gdzie rozum? Czy was jeszcze kiedy zobaczę? Czy wiesz?*

Wnioski: Znaku zapytania używamy na końcu zdań pytajnych zamiast przecinka albo kropki.

6. Wykrzyknik (!).

Przykłady: *Ach! smutno mi! Wstań! Jak to dobrze być pracowitym! Bądźcie zdrowi! Obyście byli szczęśliwi! Ojcie! matko! bracie! gdzie wy jesteście?!*

Wnioski: Znaku wykrzyknienia używamy:

1. Po wykrzyknikach.
2. Po wyrazach i zdaniach wypowiedzianych z przyciskiem (zdania rozkazujące, życzące).
3. Znaku pytania i zarazem wykrzyknienia używamy, gdy się o coś pytamy z naciskiem.

7. Cudzysłów („ “).

Przykład: *Król Jan Kazimierz, składając po dwudziestoletnim panowaniu koronę, temi słowy żegnał (r. 1668) zebrany*

w sejmie naród: „Żegnam was i ojcowskiem uściśnieniem do piersi swoich przytulam; zachowam słodką pamięć o was, póki mi życia stanie. Aczkolwiek rozległość miejsc rozdzielać nas będzie, nic od was i od tej ulubionej Ojczyzny serca mego nie potrafi oddalić“.

Wniosek: Czudysłowem obejmujemy cudze słowa, wier-
nie przytoczone.

8. Nawias [ ].

Przykłady: *Bóg (któżby o tem nie wiedział) jest naj-
mędrszy. Przed każdym jedzeniem (taki jest u nas zwyczaj) odma-
wiamy krótką modlitwę. Kacyk (król) zaprosił nas do siebie.*

Wniosek: Nawiasem obejmujemy zdania nawiasowe i wy-
razy wyjaśniające.

9. Dzielnik (pauza) (-).

Przykłady: *o-ko, u-cho, nie-bez-pie-czeń-stwo. Chmury —
Twój wóz; Twe konie — wiatry nieścignione; duchy — postance;
słudzy — gromy zapalone. Pragnę cię wyratować — ciebie jednego.*

Wniosek: Dzielnika używamy:

1. Oddalając od siebie zgłoski wyrazów, n. p. przy dzie-
leniu ich na końcu wiersza;
2. dla uwydatnienia znaczniejszej przerwy w mowie.

10. Kropki (...).

Przykłady: *U p. R. . . zdarzył się straszny wypadek. Po-
wiedziałbym, ale . . . Stój! albo cię! . . .*

Wniosek: Kropki używamy, jeżeli czegoś wypowiedzieć
nie chcemy i tylko domyślać się każemy.

Kropki zowią także domyślnikiem.

SPIS RZECZY.

Cześć czwarta.

1. Zdanie.		
1. Zdanie pojedyncze.		Str.
a) Zdanie proste.		
α) Podmiot i orzeczenie		3
β) Łącznik		4
b) Zdania rozwinięte		
α) Określenia rzeczownika.		
Zwrot imiesłowny		4
β) Określenia czasownika.		
a) Przedmiot.		
Lekcja I.		5
" II		6
b) Określenia przysłówkowe.		
Lekcja I.		7
" II.		8
" III.		9
c) Bezokolicznik		11
d) Zwrot imiesłowny		12
γ) Określenia przymiotnika		13
δ) Określenia przysłówka		14
c) Zdania ściągnięte		15
2. Zdania złożone		
Zdania współrzędnie i podrzędnie złożone		17
2 Duże litery		18
3. Znaki pisarskie		18
4. Dzielenie wyrazów		18
5. Rzeczowniki.		
a) Powtarzanie		18
b) Podział rzeczowników ze względu na rodzaj i zakończenie		19
c) Podział rzeczowników na odmiany		20
6. Zaimek.		
Powtarzanie		22
7. Przymiotniki.		
a) Powtarzanie		22
b) Tworzenie stopni		22
8. Liczebniki.		
a) Powtórzenie		23
b) Odmiana liczebników: sto, dwieście, trzysta, czterysta		24
Lekcja II.		25
" III.		25
9. Czasownik.		
a) Czasowniki pod względem znaczenia		26
b) Czasowniki pod względem czynności		27

10. Przysłówek	Str.
Znaczenie przysłówków.	
Lekcja I.	29
" II.	30
11. Przyimek.	
Powtórzenie	31
12. Spójnik.	
Spójniki równorzędne i podrzędne	32
13. Wykrzyknik	33
14. Części mowy	33
15. Zdanie.	
1 Co to jest zdanie?	33
2. Zdanie pojedyncze.	
a) Podmiot i orzeczenie.	
Lekcja I	34
" II.	35
" III.	35
b) Łącznik	36
3. Zdanie rozwinięte.	
a) Określenia rzeczownika	37
b) Określenia przymiotnika (powtórzenie)	38
c) Określenia liczebnika	38
d) Określenia czasownika (powtórzenie)	39
e) Określenia przysłówka	40
4. Zdania ściągnięte (powtórzenie)	41
5. Zdania złożone.	
Zdania współrzędnie i podrzędnie złożone (powt.)	41
6. Rodzaje zdań głównych.	
a) Zdania wtrącone	41
b) Zdania nawiasowe	42
c) Zdania niedokończone (główne i podrzędne)	43
7. Rodzaje zdań podrzędnych.	
a) Zdania podmiotowe	44
b) " przydawkowe	45
c) " dopełniające	46
d) " przedmiotowe	47
e) " przyczynowe	50
f) " czasowe	51
g) " celowe	52
h) " warunkowe	53
i) " skutkowe	54
k) " względne	55
l) " pytajne zawiste	57
m) " porównawcze	58
n) " przyzwalające	58
16. Rzeczownik.	
1. Powtarzanie	59

	Str.
2. Odmiana rzeczowników.	
a) Przykłady odmiany pierwszej	60
b) " " drugiej	61
c) " " trzeciej	62
d) " " czwartej	64
e) " " piątej	64
17. Zaimek	
Powtarzanie	65
18. Przymiotnik.	
Powtarzanie	65
19. Liczebnik	
1 Powtórzenie	65
2 Odmiana liczebników zbiorowych	66
20. Czasownik.	
1. Czasowniki pod względem znaczenia	
Powtórzenie	67
2. Czasowniki pod względem czynności.	
Lekcja I.	
Powtórzenie	67
Lekcja II	68
3 Czasowniki ze względu na osoby.	
Lekcja I.	69
Lekcja II.	70
21. Przysłówek.	
1 Powtórzenie	71
2. Stopniowanie przysłówek	71
22. Przyimek	72
23. Spójnik	72
24. Wykrzyknik	74
25. Części mowy	74
26. Duże litery	74
27. Dzielenie wyrazów	74
28. Znaki pisarskie.	
1 Przecinek	74
2. Średnik	75
3. Dwukropek	75
4. Kropka (punkt)	76
5. Znak zapytania	76
6. Wykrzyknik	76
7. Cudzysłów	76
8. Nawias	77
9. Dzielnik (Pauza)	77
10. Kropki	77

A Nr 057641

C e n a

zi

15 gr

DK - 28 d

1.54

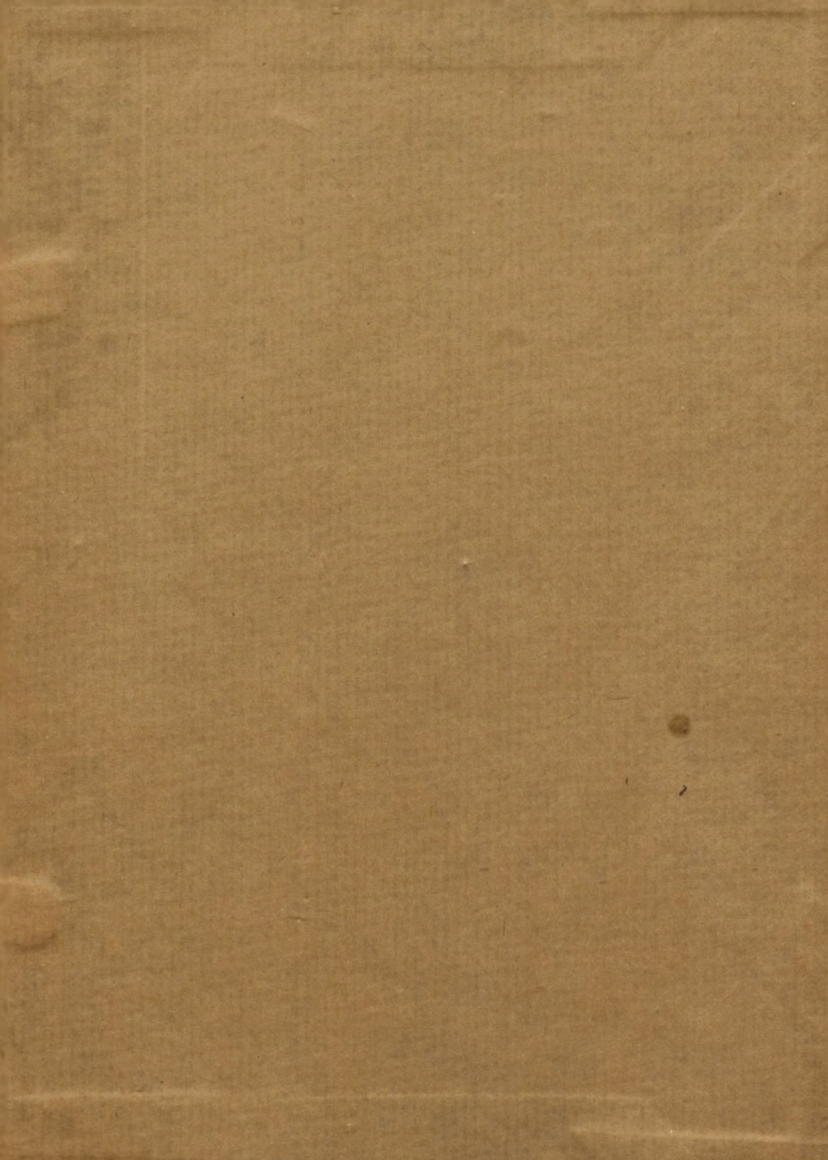
Wzór jednoraz. CWD, W-wa. 15973/K

2041 - Łak - 25.11.53 - 3000 bl. à 100 k.

Biblioteka
Studium
Zaocznego

r. W.

Kraków

Matusiak
Lekcy

B 31532

Kdn. Zam. 163. 17. III. 52. 60 000.

UP - Kraków BG

1050271974

